

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BÜYÜK EKONOMİSTLER

Phil Thornton

Çeviren: Hande Koçak

Adam Smith

David Ricardo

Karl Marx

Alfred Marshall

John Maynard Keynes

Friedrich Hayek

Milton Friedman

Paul Samuelson

Gary Becker

Daniel Kahneman

Genel Yayın: 3990

İŞ YÖNETİMİ
HARVARD BUSINESS ESSENTIALS
PHIL THORNTON
BÜYÜK EKONOMİSTLER
DÜŞÜNCELERİYLE YAŞAM TARZIMIZI DEĞİŞTİREN ON EKONOMİST
ÖZGÜN ADI
THE GREAT ECONOMISTS
TEN ECONOMISTS WHOSE THINKING CHANGED THE WAY WE LIVE

COPYRIGHT ©2003 HARVARD BUSINESS SCHOOL PUBLISHING CORPORATION
HARVARD BUSINESS SCHOOL PRESS İLE YAPILAN SÖZLEŞMEYE UYGUN OLARAK
YAYIMLANMIŞTIR.

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
HANDE KOÇAK

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2008
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
ALİ BERKTAY
FİLİZ ÖZKAN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: EKİM 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-235-1

BASKI
YAZMAT MATBAACILIK VE TANITIM HİZMETLERİ
SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
DAVUTPAŞA KIŞLA CAD. KALE İŞ MERKEZİ NO: 141/37-38-39-40-41-42-43-44
ZEYTİNBURNU / İSTANBUL
(0212) 483 22 77
SERTİFİKA NO: 26412

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Phil Thornton

Büyük Ekonomistler

*düşünceleriyle yaşam tarzımızı
değiştiren on ekonomist*

Çeviren: Hande Koçak

İÇİNDEKİLER

Yazar Hakkında.....	VII
Teşekkür.....	IX
Giriş.....	1
1	
Adam Smith: Ekonominin “Kurucu Babası”.....	7
2	
David Ricardo: Göçmenlikten Beyefendiliğe.....	31
3	
Karl Marx: Yenik Kahraman mı?.....	51
4	
Alfred Marshall: Mikroekonomi Geliyor.....	69
5	
John Maynard Keynes: Çıkış, İniş, Çıkış... ve Yine İniş... ..	87
6	
Friedrich Hayek: Örnek Liberter	113
7	
Milton Friedman: Parasalcılığın Babası.....	137
8	
Paul Samuelson: Neoklasik Sentezci.....	157
9	
Gary Becker: Gerçek Dünyada Ekonomi.....	181
10	
Daniel Kahneman: Ekonomi Psikoloğu.....	203

Yazar Hakkında

Phil Thornton yirmi yıldır ekonomi, finans ve işletmecilik hakkında yazılar yazmaktadır, yaklaşık on yıl *The Independent* gazetesinde ekonomi yazarı olarak çalışmıştır. 2007 yılından beri, serbest yazar olarak çalışmaya başladıktan sonra kurduğu, danışmanlık ve serbest yazarlık hizmeti veren Clarity Economics'i yönetmektedir. Clarity Economics (www.clarityeconomics.com) makroekonomi, dünya ticareti, finansal piyasalar, maliyet politikaları, vergilendirme ve düzenlemeler dahil olmak üzere işletmecilik ve ekonomiye dair tüm alanlarla ilgilenmektedir. Work World Media Ödülleri'nde 2010 yılında Görsel Basın Yılın Gazetecisi Ödülü'nü, 2007 yılında Yazılı Basın Yılın Gazetecisi Ödülü'nü almıştır. *Brilliant Economics* adındaki kitabı 2013 yılında Pearson Education tarafından basılmıştır. Karısı ve üç oğluyla birlikte Londra'da yaşamaktadır.

Teşekkür

Bu kitabı yazarken bana yardım eden ve destek olan aileme, dostlarıma ve meslektaşlarıma teşekkür etmek isterim. Pearson'daki yayın ekibine ve özellikle de kitabın tasarımı, kitabın yazılma sürecinde yaptığı düzeltiler ve öneriler için Chris Cudmore'a teşekkür borçluyum. Bu kitabın büyük bir kısmı Londra King's Cross'taki binasında muazzam bilgi kaynakları ile çalışanlarının nazik tavsiyelerinin yanı sıra muhteşem ve sessiz bir atmosfer sunan National Library'de yazıldı. Son olarak on ekonomistin kimler olacağına dair zor kararları alırken görüşlerine başvurduğum, bölümlerin ilk taslaklarını okuyan ve tüm bu süreç boyunca (2013'te Pearson Education tarafından basılan *Brilliant Economics* isimli kitap için yaptığı gibi) desteğini esirgemeyen karım Dr. Kim Issroff'a özellikle teşekkür ederim.

Giriş

“Biraz daha ötesini görebildiysem, bu, devlerin omuzlarında
dikilmem sayesinde.”

Sir Isaac Newton, İngiliz matematikçi ve fizikçi (1642-1727)

Tüm dūşünsel disiplinler, bilgiyi ve kendi alanlarındaki kavrayışı ileriye taşıma işini tek başına sırtlamış gibi görünen büyük dūşünörlere, yazarlara, araştırmacılara ve kavram üreticilerine ihtiyaç duyar. Elbette bu dūşünsel gelişim süreci çoğu zaman ortak çalışmanın eseridir. DNA'nın çift sarmallı yapısını keşfeden James Watson, Francis Crick, Maurice Wilkins ve Rosalind Franklin örneğinde olduğu gibi, belli proje üzerinde birden çok kişinin çalıştığı anlamına gelebilir bu. Ya da bu sayfanın başındaki alıntıda Newton'ın da kabul ettiği gibi, bir çağın dūşünürlerinin, dūşüncelerini kendilerinden önce gelenlerin dūşünceleri üzerine inşa ettiği bir süreci de ifade edebilir. Ama neticede bilgiyi bir sonraki basamağa taşımak için sağlam bir dimağ gerekir. Tüm meslekler ve tüm akademik disiplinlerde olduğu gibi, ekonomi de eserleri zamana yenik düşmemiş ve bireysel katkıları hem sonraki önde gelen ekonomist kuşaklarınca takdir edilmiş, hem de popüler kültür tarafından omuzlarında başkalarının yükseldiği –yükseleceği– devler olarak ölümsüzleştirilmiş önemli dūşünürler çıkarmıştır.

Bu kitapta sadece on ekonomiste yer verdik, aynı derecede önemli oldukları tartışmasız diğer ekonomistleri, evvela 2013 yılına dek ekonomi alanında Nobel Ödülü almış 74 ekonomisti dahil etseydik ortaya muhtemelen on ciltlik bir kitap çıkardı. Nobel Ekonomi Ödülü'nün 1969 yılında varılmaya başladığını dūşünürsek, bu bile 250 yaşındaki bir disiplinin modern zamanlarının sadece bir kısmını kapsardı.

Bu seçki, yalnızca ekonomi mesleğini değil, aynı zamanda devletlerin, şirketlerin, yatırımcıların ve tüketiciler ile ev satın alan sıradan insanların kararlarını en çok etkileyen ekonomistleri ele almaktadır.

Bu ekonomistlerin teorilerinin varlığı, devlet politikalarının planlanma ve tasarlanma şeklinde ya da politikacıların, kendi kararlarını meşrulaştırma tarzında hissedilebilir. Ayrıca işletme yöneticilerinin yatırım, fiyatlama ya da pazarlama stratejisi konularındaki kararları üzerinde de etkilidirler. Ekonomik ilkeler sokaktaki sıradan insanın, neredeyse her alışverişte, çalıştığı işten çocuklarını gönderdiği okula kadar her türlü kararında başvurduğu bir zemin yaratmıştır. Yakın geçmişte, insanların mevcut davranış biçimlerini açıklama konusunda da bu ilkelere başvurulmuştur.

Neden Bu Ekonomistler?

Bu kitap için seçilen on ekonomist nispeten modern zamanlarda yaşamıştır. Geçtiğimiz 250 yılın önde gelen ekonomi düşünürlerine odaklanmak ekonominin gündelik yaşamımız açısından ne denli önemli olduğunu göstermenin ideal bir yoludur. İçlerinde en eskisi Adam Smith, o 18. yüzyılın ikinci yarısında kariyerinin doruğundayken kitaptaki diğer ekonomistlerden ikisi daha hayattaydı. Ekonominin yüzyıllarca değil, binlerce yıl geriye gittiğini söylemeye gerek bile yok. Ekonomi düşüncesi Yunan, Hint ve eski Avrupa medeniyetlerinin ürettiği görüşlerle, Aristoteles ve Platon gibi filozofların büyük katkılarıyla gelişti. Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Legalizm okulları sayesinde gelişen Çinli ekonomi düşüncesini de anmak gerekir.

Pekâlâ, buradaki “büyük” sıfatı ne anlama geliyor? Buna kabaca ister mikro, isterse de makro düzeyde olsun, ekonomiyi anlamamıza en çok katkı sağlamış kişileri ifade ettiği şeklinde yanıt verebiliriz. Bu kişiler aynı zamanda ekonomiyi etkilemiş, yeni bir ideoloji kurmuş kişiler de olabilir, ama bu çok daha önemsiz bir kıstas sayılır.

Bu kitapta yer alan ve düşünce okullarına isimlerini vermiş ya da belli ekonomi teorilerini kurmuş bazı ekonomistler, 2007-2008'deki küresel finans krizi başlar başlamaz toplumsal tartışmaların bir parçası haline gelmişlerdir. Diğerleri, özellikle de yeteneklerini, insanların ve firmaların nasıl karar verdiklerini inceleyen mikroekonomiye harcamış olanlar nispeten daha az tanınırlar, ama bu onların daha az etki yarattığı anlamına gelmez. Bazılarına göre, finansal krizi öngörme konusunda topluca başarısız olunca itibarı zarar gören makroekonomistlere kıyasla daha da önemlidirler.

Mutluluk ekonomisi, çevre ekonomisi, kalkınma ekonomisi gibi yepyeni disiplinler kuran ekonomistleri kitaba dahil etmek zor bir karar oldu. Akla hemen bu kategorilere giren on ekonomist geliyor. Ancak, bu kategoriler hâlâ ekonomi yönetiminde kullanılan yeni modeller olarak değil, ana akım ekonominin dalları olarak değerlendiriliyorlar. Eleştirmenler davranışçı ekonominin modern kurucusunu seçmemin bu söylediğimle çeliştiğini söyleyebilirler. Yine de bu durumda rasyonel *homo economicus* varsayımından uzaklaşıp insanların irrasyonel kararlar verdiği düşüncesine yaklaşmak, ekonomistlerin kendi disiplinlerinin temel ilkelerine bakışında giderek daha önemli hale gelen yapısal bir değişime işaret etmektedir. Umarım bu seçki bir tartışma başlatır. Bu internet bağlantısı üzerinden önerilerde bulunmaktan lütfen çekinmeyin. <https://twitter.com/GreatEconomics>.

Bu Kitap Kime Hitap Ediyor?

Tek kelimeyle herkese. Günümüzün modern, iç içe geçmiş, küresel dünya ekonomisi insan yaşamını her açıdan etkilemektedir. Bu da artık tüm insanların –ister işletme sahibi, ister yatırımcı, ister ücretli çalışan, isterse ev işçisi olsunlar– temel ekonomik kavramlara aşina olması gerektiği anlamına geliyor. Bu kitap, düşünürlerin günümüzde pek alelade görünen teorilerini ilk olarak nasıl geliştirdiklerini göstermek suretiyle, ortalama

meraklı bir okurun ekonomi bilgisini genişletmeyi amaçlamaktadır. Kitap aynı zamanda ekonomi düşüncesinin son 250 yıllık tarihine giriş mahiyetindedir.

Kitap, Adam Smith'in ekonomi kavramlarını sistemli hale getirme mantığından, politik ekonomi ile modern ekonomi kavramı arasındaki ayrışmaya işaret eden bir noktadan yola çıkıyor. David Ricardo, Karl Marx ve Alfred Marshall'ın yaptığı erken –ve birbirinden farklı– katkılara yer vermeyen bir ekonomi tarihi kitabı eksik sayılır.

Bu isimlerin ortak noktası ekonominin bireysel aktörlerine, yani bireysel tüketicilere ve işletmelere, onların karar mekanizmalarına odaklanmalarıdır. Büyük Buhran'la birlikte dikkatler makroekonomiye, iyi veya kötü günlerde ulusal ve küresel ekonomilerin nasıl işlediğine dair tartışmalara, politikacıların rolüne çevrildi. 20. yüzyılın ikinci yarısına hâkim olan bu tartışmanın başlıca tarafları John Maynard Keynes, Friedrich Hayek, Milton Friedman ve Paul Samuelson'dı. Yakın geçmişte ise odak bir kez daha değişti ve yeniden bireye kaydı, bu dönemde damgasını vuran isimler ise tüketicilerin ve ailelerin karar mekanizmalarını anlamaya yönelik klasik yaklaşımıyla Gary Becker ve günümüzde davranışçı ekonomi olarak bilinen alanın temelini atan, psikolog Daniel Kahneman oldu.

Göreceğimiz gibi, Adam Smith'in bazı erken dönem fikirleri Kahneman'ın bazı fikirlerinin habercisiydi, dolayısıyla bizi döndürüp dolaştırıp aynı noktaya getirdi. Bu on ekonomistin kişisel gelişimlerini ve yenilikçi düşüncelerini borçlu oldukları özgeçmiş ve tecrübe çeşitliliği, ekonomiden biraz olsun anlayan herkesi büyüleyecektir. Bu kitap ayrıca ekonomiye yeni merak salmış kişiler için de ideal bir giriş eseri niteliğindedir. Okurlar, modern ekonominin en önemli isimlerinin yaşamlarını kronolojik olarak kateden bir yolculuğa çıkarak, ekonomi teorisinin 250 yıllık gelişiminin hikâyesini de öğrenmiş olacaktır. Okurlar kitaba diledikleri gibi dalıp çıkabilirler, zira her bir bölüm tek bir düşünürün ve onun ekonomi düşüncesinin gelişimini nasıl etkilediğini anlatan bağımsız bir hikâye içeriyor.

1

Adam Smith Ekonominin “Kurucu Babası”

“Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının
iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından
bekleriz.”¹

Adam Smith, Milletlerin Zenginliği, I. Kitap, 2. Bölüm

Her İngiliz Adam Smith'in kim olduğunu –en azından neye benzediğini– bilir. Bunun nedeni, ünlü olması ya da milli bir hazine sayılması değil, yüzünün 2007 yılından bu yana 20 sterlinlik banknotun üzerinde yer almasıdır. Bu hatırlatma notu olmasa bile, Birleşik Krallık'ta ya da dünyanın İngilizce konuşulan herhangi bir yerinde yaşayan çoğu kişi, yıllar önce ölmüş ama ölümünden 200 yıl sonra bile ismi ve fikirleri haber bültenlerinde ya da politikacıların konuşmalarında zuhur etmeye devam eden bu ekonomistin adını muhtemelen duymuştur.

İnsanların bu isme aşinalığının gerekçelerinden biri banknotun üzerinde bulunur. Resminin altında “İğne imalatındaki işbölümü” ile onu izleyen parantez içindeki “ve bunun neticesinde iş miktarında yaşanan büyük artış” sözleri yer alır. Bu söz en büyük eseri *Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma* ya da tüm dünyada bilinen kısaltılmış haliyle *Milletlerin Zenginliği*'nden alınmıştır.

Bu kitap yaşadığı dönemde Smith'in diğer büyük eseri *The Theory of Moral Sentiments* [Ahlaki Duygular Kuramı] kadar satmamış olsa da muhtemelen dünyada çok satanlar arasında yerini almış ilk ekonomi kitabıdır. Daha da önemlisi, belli bir açıdan ya da bir tez ileri sürmekten ziyade, tek bir kitapta tüm ekonomi kuramını aktarma konusundaki ilk girişim olmasıdır. Dili, Smith'in yaşadığı dönemdeki başarısına muhtemelen katkıda bulunmuştur, çağdaşı olan diğer metinlere kıyasla daha sadedir. Aynı zamanda geçmişte de bugün de insanlarda ilgi uyandıran bir düşünce biçimi sergilemektedir.

Milletlerin Zenginliği muhtelif bölümlerden oluşur ve zaman içinde kendini ispat etmiş birtakım temel teoriler içerir, Smith uzun ömürlü olmasını muhtemelen düşüncesinin altında yatan temel bir kavrama borçludur; çoğu insan da kendi tezlerini desteklemek için Adam Smith'ten alıntı yaparken bu kavramı düşünürler. Bu düşünce insanların kendi çıkarlarının peşinde koşmasının bir şekilde toplumun tamamı için en büyük faydayı yaratacağı düşüncesidir. Göreceğimiz üzere Smith'in kuramı bundan daha karmaşıktır, ama akıllarda kalan kısmının bu olduğuna şüphe yoktur.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Karakteri

Adam Smith'in yaşına göre olgun bir öğrenci olduğunu söylemek yetersiz kalır. Glasgow Üniversitesi'ne girdiğinde on dört yaşındaydı, bundan üç yıl sonra da bir bursla Oxford Üniversitesi'ne geçti. Müreffeh bir aileden gelse de gençliğinde acıyla tanışmıştı. Babası –onun da ismi Adam Smith'ti– gümrük işlerinde sağlam bağlantıları olan bir müşavir ve murakıptı, oğlu Adam 5 Haziran 1723 tarihinde Kirkcaldy adındaki küçük İskoç kasabasında (bu kasaba parlamentoda şu an eski başbakan ve bir ekonomi mezunu olan Gordon Brown tarafından temsil ediliyor) doğmadan beş ay evvel ölmüştü.

Smith'i annesi Margaret Douglas büyüttü ve babasının vasiyetinde bu işe ayırdığı varlıklar sayesinde ücretleri ödenen özel hocalardan eğitim aldı. Baba Smith'in ölümünden sonrası için yaptığı bu yatırım, hızlı üniversite kariyerinin de gösterdiği gibi meyvelerini vermekte gecikmedi. Glasgow'da 18. yüzyıldaki İskoç Aydınlanması'nın öncü aydınlarından bazılarının etkisi altında kaldı. Bu aydınlar arasında öne çıkan kişi, aydınlanma hareketinin kurucusu olarak görülen, Glasgow'da ahlak felsefesi kürsü başkanı Francis Hutcheson'dı. Hutcheson'ın insan doğasına ve devletin hâkim rolüne dair görüşlerinin Smith'in düşüncelerinin gelişiminde hayli etkili

olduğu görülüyor. Oxford'daki çalışmalarına geçmeden önce şunu söylemekte fayda var: Smith'in hayatı, üç yaşındayken meydana gelen gizemli bir olayla tamamen farklı bir yola sapmış olabilirdi. Ekonomistin hayatını kaleme alan biyografi yazarlarından bazılarına göre, Smith küçük bir çocukken "tenekeci" diye adlandırılan kişilerce kaçırılmış, amcalarından birinin müdahalesi ya da arama ekibinin peşlerine düştüğünü anlayan tenekecinin fikrini değiştirmesi sayesinde kurtarılmıştır. Her halükârda Smith'in çeşitli rahatsızlıklarla boğuştuğu delikanlılık dönemi boyunca, annesinin neden oğlunun üzerine titrediğini bu olayla açıklayabiliriz. Smith Snell Exhibition olarak da bilinen bir bursla 17 yaşındayken, yani 1740 yılında Oxford'daki Balliol College'a başladı. Fakat bu okulun öğretim tarzı ve müfredatı ona Glasgow'daki kadar ilgi çekici ve zorlayıcı gelmedi. Sonradan Oxford'daki öğretmenlerin çoğunun "öğretir gibi yapmaktan" vazgeçtiklerini, üniversitenin kendisinin de "çürütülmüş sistemler ve modası geçmiş önyargılar"ın yuvası olduğunu söylemiştir. Balliol'daki öğretim görevlileri Smith'in hocası İskoç felsefeci David Hume'un mantığın teoloji karşısındaki üstünlüğünü tartışan *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* isimli skeptik eserinin nüshalarını toplamıştı. Buna rağmen Smith Oxford'da altı yıl okudu ve kendisine düzgün bir gelir sağlayacak bir meslek edinme konusunda makul bir özgüvenle Kirkcaldy'ye geri döndü. Bu düşünce onu aslında Glasgow Üniversitesi'ne mantık dersleri vermeye sürükledi – Smith hayatı boyunca ne ekonomi dersi almış ne de ekonomi dersi vermiştir– ve ertesi yıl bir zamanlar hem hocası hem de ilham kaynağı olan Hutcheson'ın ifa ettiği ahlak felsefesi kürsü başkanlığı görevine layık görüldü. Adam Smith zamanının Profesör Branestawm'ıydı.² Dalgınlığına dair hikâyeler herkesin dilindeydi. Bu hikâyelerden birinde Smith, bir dönem maliye bakanlığı yapmış ve sonraları Smith'in ekonomi makalelerinde önemli bir rol oynamış Charles Townshend'e bir tabakhane yakınlarında eşlik etmektedir, serbest ticaretin faydalarını tartış-

şirken bir anda devasa ve içi zehirli madde dolu bir tabaklama çukuruna düşer, paçayı kurtarmak için yardım istemek zorunda kalır. Bir başka hikâyede ise çaydanlığa ekmek ve tereyağı atıp o iğrenç çaydan bir fincan içtikten sonra bunun hayatında içtiği en kötü çay olduğunu söyler. Son olarak bir seferinde de geceliğiyle yürüyüşe çıkmış, hayallere dalmış, gecenin bir yarısı çalan çanlar onu gerçekliğe döndürene dek çoktan kasabanın on beş mil dışına çıktığını fark etmiştir. Adam Smith ne çeşit bir İskoç-luysa artık, Sean Connery'le pek ortak noktası yoktu. Parlak zekâlıydı, ama güzellik abidesi sayılmazdı. En çok kullanılan resimlerinden birinde pörtlek gözlü, çıkık dişli, koca burunlu ve dolgun altdudaklı bir adam olarak karşımıza çıkar. Söylenene bakılırsa sinirsel seğirme ve kekemelikten de mustarıptı. Kendisi hakkında şöyle söylemişti: “Kitaplarım hariç hiçbir yerde züppe değilim.” 1766 yılında onunla tanışan Fransız bir aktris onu “şeytan kadar çirkin” diye tasvir etmişti. Asla evlenmedi ve 1790 yılındaki vefatından sadece altı yıl önce ölen annesinden asla kopmadı.

Fikirlerin Zenginliği

Milletlerin Zenginliği'ndeki başlıca teorilere göz atmadan önce çok satan kitabı *The Theory of Moral Sentiments*'a göz atmakta fayda var. Bu kitapta felsefeci Smith insanların ahlaki yargılara nasıl vardıklarını gösterir. Bu kitabı Thomas Hobbes'un *Leviathan* isimli kitabında yer alan, insanların netice itibarıyla bencil olduğu ve devletin denetleyici nüfuzu olmasa dünyanın vahşete saplanacağı yönündeki depresif öngörü yüzünden zamanında rağbet görmeye başlayan fikri çürütmek için yazmıştır. Smith bu düşüncüyü boşa çıkarmak için davranış kısıtlarının yapay bir otoriteden ziyade bizzat insanların kendisinden geldiğini gösterir. İnsanların birbirlerine besledikleri “duygudaşlık” fikrini sunar. İnsanlar bencil olabilirler, ama gerçekte birbirlerine “mutluluk verirler”, bunun tek sebebi de

bunun neticesini görmekten hoşlanmalarıdır. Modern çağın terminolojisiyle buna kendimizi başka birinin yerine koyabilme kabiliyeti diyebiliriz. Smith aynı zamanda insanların karar verme esnasında akıllarında olan ve onayını arzuladıkları kişileri ifade etmek için "tarafsız gözlemci" fikrini ele alır.

Smith insanların birbirlerine besledikleri "duygudaşlık" fikrini sunar.

Bu hem onun *Milletlerin Zenginliği*'nde ekonomiye dair düşüncelerini beslemesi açısından hem de Adam Smith'in teorisini bir insanın bencil kişisel çıkarına ve insanın sadece kendi

kararlarının maliyeti ile faydasını umursadığı fikrine dayanan bir teori olarak gören popüler görüşle çelişmesi açısından önemlidir. Gördüğümüz üzere, asıl teori bundan çok daha karmaşıktır. *The Theory of Moral Sentiments* 1759 yılında yayımlanmış ve kısa sürede popüler olmuştu. Bu kitap Avrupa'nın dört bir yanından öğrencilerin ilgisini çekti, Smith'in derslerini dinlemek için Glasgow Üniversitesi'ne yazılmak istiyorlardı.

Felsefeden Ekonomiye

Kitap geniş bir okur kitlesinin dikkatini çekmekle kalmadı, Smith bu sayede tabakhanede ağırladığı Charles Townshend'in finansal desteğini kazandı. Townshend ergenlik çağındaki Buccleuch dükünün üvey babasıydı ve Smith'i Glasgow'daki görevinden istifa edip oğlunun eğitmeni olmaya ikna etti. Smith bu görevin ilk on sekiz ayını aralarında Voltaire'in de bulunduğu dönemin seçkin Fransız düşünürleriyle tanışıp görüştüğü Fransa'da geçirdi. Londra'ya döndükten sonra bunu izleyen on yılı 1776 yılında yayımlanan beş ciltlik *Milletlerin Zenginliği*'ni yazarak geçirdi. *Büyük Ekonomistler* kitabına Adam Smith ile başlamamızın gerekçelerinden biri *Milletlerin Zenginliği*'nin dünyada kapsamlı bir ekonomi teorisi sunan ilk kitap olmasıdır. Kitabın tam başlığı önemli

bir ipucu verir: Kitap toplumların ticari açıdan nasıl başarı kazandıklarını tespit etmeyi amaçlar. Bir ekonomi ders kitabı değildir. Politika üretenleri bilgilendiren bir kılavuzdur. İlk cilt emeğin üretici güçlerini ve bunun ürünlerinin toplumun farklı kesimlerine nasıl dağıtılması gerektiğine göz atar. İkinci ciltte servet birikimini, üçüncü ciltte de farklı ülkelerin neden farklı büyüme hızına sahip olduklarını ele alır. Dördüncü cilt tarım toplumunu ve merkantilizmi eleştirir ve son cilt devletlerin vergilendirme yoluyla gelirlerini nasıl artırmabilecekleri ve bu gelirleri nereye harcamaları gerektiği konusuna odaklanır. Bu uzun ve ayrıntılı eserde popülerliğini koruyan, Adam Smith ile birlikte anılan ve etki alanı geniş altı temel kavram olduğu söylenebilir. Şimdi bu temel düşüncelere göz atacağız.

Görünmez El

Milletlerin Zenginliği, ilk kez *The Theory of Moral Sentiments*'ta sözü edilen kişisel çıkar teorilerini toplumsal refahı anlayabilmek için kullanır. Smith merkantilizm olarak bilinen dönemin hâkim eğilimini alaşağı etmeyi amaçlar. Refaha kavuşmanın tek yolunun sonlu olarak görülen servetin biriktirilmesi olduğunu belirtir. Bu sistemde ülkeler diğer ülkelere mal satmalı, ancak servetlerini diğer ülkelere kaptırmamak için gümrük tarifelerini yukarı çekmelidirler. Smith gerçek servetin tüm ülkenin topraktan ve emekten elde ettiği ürünün yıllık toplamına eşit olduğuna ve refaha ancak bunu artırmakla erişilebileceğine inanıyordu. “Doğal özgürlük” kavramına, insanların kendi kaynaklarını ancak diğer insanlarla rekabet halindeyken etkin kullanabilecekleri fikrine odaklanır. Bu süreç en çok hangi faaliyetlerin yapılmaya değer olduğunu belirler. Örneğin madencilik diğer ekonomik faaliyetlerin ortalamasından daha yüksek gelir getirirse, sermaye doğal olarak bu alana kayacak ve daha az verimli alanlardan uzaklaşacaktır. Sermaye nasıl en yüksek değeri yaratan sektörlere kayıyorsa, her bir işçi

de en yüksek ücreti alabileceği işi hedefleyecektir. Her durumda Smith'in de belirttiği gibi bu işçi "çalışmayı, ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de yalnız kendi kazancını düşünür; bunda, birçok başka hallerde olduğu gibi, görünmeyen bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter."

Smith arz ve talebin oluşturduğu serbest piyasa mekanizmasının temellerini atıyor.

Smith arz ve talebin oluşturduğu serbest piyasa mekanizmasının temellerinin atılmasında etkili olmuştur. Zaman içinde bu genel denge teorisine dönüşecek, bir asır sonra irdelenecek ve ileriki

sayfalarda tanışacağımız (bkz. Bölüm 8) Paul Samuelson ve diğer büyük ekonomistler tarafından ayrıntılı olarak tanımlanacaktır. Smith insanın sırf kişisel çıkarla hareket ettiğini söylemez, ama ona göre insanın kendisine bireysel açıdan en yüksek faydayı sağlayan yoldan gitmesi toplumun da iyiliğinedir. Bunu en iyi gösteren ifade, bölümün başında Smith'ten alıntılıdığımız cümledir –insanların her akşam yemek yiyebilmesi kasabın, biracının ve fırıncının iyilikseverliği değil, onların da "kendi çıkarları doğrultusunda" hareket etmeleri sayesinde. Burada kastedilen devlet müdahalesine izin vermektense insanların kendi içgüdülerinin ve arzularının peşinden gitmesine izin vermenin topluma daha faydalı olacaktır. "Kamu yararına ticaret yapıyormuş gibi davrananlardan pek hayır geldiğini gördüğüm olmadı. Gerçekte, bu, tacirler arasında fazla rastlanmayan bir yapmacıklık olup, onları bundan vazgeçirmek için uzun söze gerek yoktur." Smith'in *The Theory of Moral Sentiments*'ta tarif ettiği insan davranışına dair düşüncelerinin uzun vadede vardığı sonuç budur.

Bu düşünce mantıken, insanların –tüketicilerin, tüccarların, bankerlerin ve işçilerin– verdiği milyonlarca kararın bileşiminin, devletin tüm sistemi yönetmeye çalışmasından daha etkin bir kaynak kullanımı sağladığı bir ekonomi yönetim modeline, *laissez-faire* sistemine ulaşır. Smith'in sözleriyle, herkese "kendi yöntemiyle kendi çıkarının peşinde olma" özgürlüğü tanınma-

lıdır. Hiçbir bilgelik ya da bilgi binlerce bireysel kararın toplu ağırlığını bertaraf etmeye yetmeyeceğinden, böyle bir işe girişen her devlet “sayısız kuruntuya” kapılır. Buna karşılık Smith devletin üç görevi olduğunu söyler: Milli savunmayı gözetmek, iç güvenliği ve kolluk hizmetlerini teşkilatlandırmak ve özel şirketlerce kurulması ekonomik olmayan kamusal altyapı hizmetlerine yatırım yapmak.

Kartel Belası

Smith’in serbest piyasa mekanizmasının, işletme bazındaki uygulamalarının olası neticelerinden birine –güçlü şirketler ve tekellerin büyümesine– kesinlikle karşı çıktığını belirtmemiz önem taşıyor. Şirketlerin piyasa koşullarını kendi lehlerine ayarlamak ve fiyatları yükseltmek için birlikte hareket edip güçlerini kötüye kullanmalarından endişe duyuyordu. Smith “Bir zanaattan kimseler, güle eğlene zaman geçirmek için bile olsa, bir araya toplandılar mı, söz döner dolaşır; gelir, halk aleyhine kötü bir kasta ya da fiyatları yükseltmenin bir yolunu bulmaya dayanır,” yazmıştır. Smith devlet müdahalesini savunanlardan biri değildi ama gerçek bir serbest rekabetin hüküm sürmesine izin verilirse, işletmelerin kartel oluşturma olasılığının ortadan kalkacağına inanıyordu, zira kartelin belirlediği fiyatı kırmak için sermayesini o sektöre kaydıran yeni şirketler olacaktı.

Tekelci, yani kendi sözleriyle, piyasadaki arzı düşüren, dolayısıyla da fiyatları insanların ücretleriyle rahatça karşılayabileceği seviyelerin üstüne çıkaran devletlerle pek ilgilenmedi. “Tekel fiyatı, elde edilebilecek fiyatın hep en yükseğidir. Bunun tersine; doğal fiyat yahut serbest rekabetten doğan fiyat, her defasında öyle olmasa bile, uzunca bir süre içinde alınabilecek fiyatın en aşağısıdır.” Ayrıca ona göre Britanya ve kolonileri arasındaki ticaret tekelinin sermayenin tahsisini çarpıtmış ve elbette “Britanya çalışmasının bütün çeşitli kollarında haliyle meydana gelecek doğal dengeyi tamamiyle bozmuştur.”

Köleliğin ekonomik açıdan uygulanabilir olmadığını da –William Wilberforce’un köleliğin kaldırılması için başlattığı kampanyada kullanabileceği türden bir sav– kabul etmiştir. *Milletlerin Zenginliği*’nde Smith özgür insanlara iş yaptırmanın, nihayetinde en pahalıya gelen kölelere iş yaptırmaktan çok daha ucuza geldiğini söylemiştir. “İşin, nafakasını satın almaya yetenden fazlası [köleye] herhangi bir biçimde kendi çıkarı dolayısıyla değil, olsa olsa, dürtüp hırpalamakla, zoraki yaptırabilir.”

İşbölümü

İşbölümü kavramı kitabın tamamına yayılmıştır, dolayısıyla da Smith muhtemelen bu kavramı ekonomik büyümenin nasıl yaratılacağına dair görüşünü şekillendiren asıl yenilik olarak değerlendiriyordu. “Emeğin üretici güçlerindeki en büyük gelişmenin (...) çoğu, anlaşılan işbölümünden ileri gelmiştir,” diye yazar. Bir işyerinde ya da bir fabrikada çalışmış herhangi birine son derece bariz gelen bu düşünce 250 yıl önce aykırı bir düşünceydi. Smith bunları zaman içinde yüzlerce binlerce insanın seri üretim yapan fabrikalara doluştuğunu göreceği bir dönemde, Sanayi Devrimi’nin doğum sancılarının ortasında yazıyordu. Ama henüz olgunlaşmamış bu dönemde bile Smith işin daha iyi örgütlenmesinin işçi başına ürünü nasıl artırabileceğini görüyordu – yani bugün verimlilik olarak adlandırdığımız şeyi. Teorisinin fildişi kuleden yapılan bir varsayımdan ziyade mevcut ekonomik faaliyetlerin gözlemlenmesine dayanıyor olması anlamlıdır.

Smith işin daha iyi örgütlenmesinin işçi başına ürünü nasıl arttırabileceğini görüyordu – yani bugün verimlilik olarak adlandırdığımız şeyi.

Smith bizi çivi imal eden bir fabrikaya götürür. Eğitimsiz bir işçinin el yordamıyla günde bir çivi ya da en iyi ihtimalle bir avuç çivi üretebildiğini fark etmiştir. Ama işi on işçiye dağıtılan on sekiz ayrı işe bölerek –teli

yerleştirme, teli düzeltme, kesme, işaretleme, zımparalama, çivi başını yapma vs.– daha çok çivi üretebilmektedirler. Öyle iki üç fazlasını da değil – Smith on işçiyle günde toplam 48.000 çivi, yani işçi başına 4.800 çivi üretilebileceğini tahmin ediyordu. Gelgelelim verimliliğin yüzde 4.800 oranda artmasını nasıl sağlarsınız? Smith üç husus tespit etti:

- Her işi yapan işçilerin aksine, bu işçilerden her birinin katkı sağladığı belirli alanda el yatkınlığı artar.
- Her biri kendi bireysel göreviyle meşgulken makine ve teçhizat değiştirmek zorunda kalmadıklarından zamandan tasarruf edilir.
- Makinelerin işi kolaylaştıracak şekilde tasarlanmasını teşvik eder.

Smith’e göre bu süreç “halkın en aşağı tabakalarına dek yayılan geniş kapsamlı zenginliğin” oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu düşünce, farklı insanların neden farklı işler yaptığını da açıklar. İnsanlar kendilerine en yüksek ücretin ödeneceği ve bunun karşılığında yaptıkları işte iyi olduklarına inanacakları işlerde çalışmak isterler. Smith emeğin satıldığı bir ekonomiden ziyade tarıma ve hammaddeye dayanan bir ekonomide yaşamasına rağmen farklı ücret seviyelerini neyin belirlediğine dair oldukça ileri görüşlü bir analiz yapmıştır. Smith’in nazarında önem arz eden beş faktör şunlardır:

- İş ne kadar makbul, ne kadar değil?
- Kolay bir iş mi yoksa zor ve maliyetli bir eğitimi mi gerektiriyor?
- İş sürekli bir iş mi? Örneğin, tam zamanlı mı yoksa dönemlik mi?
- İşveren işçisine ne kadar güveniyor?
- İşçinin bu işte başarılı olma olasılığı nedir?

Smith kendi döneminden örnekler kullanarak, usta terzilerle demircileri karşılaştırır. Ama analizi modern yaşama da bire bir uyuyor. Petrol kulesinde çalışan işçilerin sert dış koşullarda sürdürdükleri, sessiz sakin ve rahat bir yaşama sahip

(çoğu!) kütüphaneciye kıyasla daha meşakkatli olan işlerinin karşılığı bir şekilde ödenir. Avukatlar ve doktorlar, kısmen uzun yıllarını harcadıkları fevkalade eğitim sayesinde mahkeme kâtiplerinden ya da hastane hizmetlilerinden daha çok kazanırlar. Danışmanların saatlik ücreti tam zamanlı çalışanlarından yüksektir, ama bu kısmen işin sürekli olmayışını yansıtır. Uzman personel genelde daha yüksek ücret alır, hele ki çalışanların işten ayrılıp değerli bilgileri de beraberlerinde götürceklerinden korkuluyorsa. Herhangi bir iş için standart bir değerlendirme sürecinden geçmiş herkes bilir ki ücret artışı, işveren tarafından fark edilmesi koşuluyla o işte gösterilen başarıyla ilişkilendirilebilir.

Uluslararası Serbest Ticaret

Smith bir fabrikadaki işbölümünü ele almakla yetinmedi. Bunun bir ülke ekonomisine nasıl uygulanabileceğini görebiliyordu. Bir çivi yapmak için on sekiz kişi gerekiyorsa bir gemi yapımı –çivi dışında başka parçalar ve beceriler gerektirir– geniş ölçekte bir işbölümünü içerir. Gemi, yelken ya da halat üreticilerinin yanında, geminin donanımı için gerekli metali üretmek için, odun kömürü yapmak için gereken keresteyi üretecek odunculardan, maden cevherini çıkarmak için gereken ocağı inşa edecek tuğlacı ve duvarcılara, metal parçaları vs. imal edecek değirmenci, demircilere, yani bir işçi ordusuna ihtiyaç vardır. Bu analizi alıp her biri başarılı olduğu alanda uzmanlaşabilen farklı ülkeler arasındaki işbölümüne uygulayabiliriz. Smith açıkça bu çıkarımı yapmamıştır, ama İngiltere'deki hanehalkının ısınma ve aydınlanma ihtiyacını "belki de uzak bir yerden deniz ve kara yoluyla taşınan" kömüre borçlu olma olasılığının farkındadır. Bu çıkarımı yapma, yani ülkelerin kendi aralarında nasıl bir işbölümüne gitmeleri gerektiği meselesini ayrıntılarıyla ele alma işi çağdaşı David Ricardo'ya (bkz. 2. Bölüm) düşmüştür.

Smith'in açıklama getirdiği şey, ülkelerin neden en ucuza mal ettikleri şeylerde uzmanlaşması gerektiğidir. Yabancı bir ülke bir metaı bize daha ucuza satabiliyorsa, bu metaı, üretiminde daha verimli olduğumuz bir şeyden elde ettiğimiz gelirle yabancı ülkeden satın almamız elbette daha iyi olur. Ekonomistler buna “mutlak üstünlük” adını verirler. Smith örnek olarak İskoçya’da şarap üretilmesini verir ve taraflı bir iddiada bulunarak –aynı miktarda şarabı Fransa ya da şarap üreten başka bir ülkeden ithal etmek için gereken sermaye bunun otuz katıysa– İskoçya’nın kendi şarabını üretmesinin “çok iyi” olacağını söyler. Devletlerin yerel endüstrileri korumak adına ithalat vergisini yükseltme girişimlerinin “zararlı” olabileceğini de görmüştür, zira böyle ülkeler hanehalkını aksi bir durumda daha ucuza alabilecekleri malları daha pahalıya almaya zorlamış olurlar.

Piyasa Mekanizması

Smith’in gördüğü şey, merkezi bir otoritenin ülke üretimini düzenlemeye çalışmasının yaratacağı verimden daha fazlasını yaratan, binlerce bireysel kararın meydana getirdiği devasa bir sistemdi. Şu sözlerinde de ifade ettiği gibi: “Evet işte, bütün bu şeyleri inceler, her biri için nice başka başka emekler harcadığını göz önüne getirirsek, binlerce kişinin yardımı ve elbirliği olmaksızın, uygar bir ülkede, mal bakımından en solda sıfır bir kimsenin, pek yanlış olarak külfetsiz ve sade bildiğimiz, her zamanki biçimiyle bile donatılamayacağını anlarız.”

Bunun özünde arz ve talebe dayanan bir fiyat belirleme mekanizması vardır – Smith bu şekilde ifade etmese de. Smith –bugün mal ve hizmetler dediğimiz– emtia fiyatlarının onları üretmek için ihtiyaç duyulan ücret, kâr ve kiranın seviyelerine göre değişiklik gösterdiğini tespit etmiştir. Bir meta satın alırken ödediğimiz fiyata Smith “piyasa fiyatı” adını verir. Piyasaya sunulan malın miktarı –bugün buna arz diyoruz– ve onu satın almaya parası olanların talebi arasındaki ilişki tarafından belirlenir. Talep çok yük-

sekse, alıcılar arasındaki rekabet piyasa fiyatını yükseltir. Benzer şekilde piyasaya sunulan ürünün miktarı yüksekse bu sefer de piyasa fiyatı arz fazlasının satılacağı seviyeye düşer. Varılacak sonuç ekonomi öğrencilerinin aşına olduğu üzere şudur: “Pazara iletilen miktar, etkili talebi tam tamına karşılamaya yetip artmayacak kadar olduğu zaman, pazar fiyatı ya tıpkı tıpkısına yahut bunu kestirmek mümkün olduğu oranda doğal fiyatın aynı olur. Eldeki miktarın tümü bu fiyata elden çıkarılabilir; daha yüksek fiyata satılamaz.” Smith emtia fiyatlarının “esas” fiyata doğru “sürekli aşağı ya da yukarı” hareket ettiğini görmüştür. Diğer bir ifadeyle denge fiyatı, arzın talebi karşıladığı noktada oluşur. Smith bu süreci mümkün kılanın serbest piyasadaki rekabet olduğunu görmüştür. Piyasayı düzenleme girişimlerinin fiyatların olması gerekenin üstüne çıkmasına yol açabileceği konusunda da uyarıda bulunmuştur. Ama kendi haline bırakıldığında –Smith’in “tam özgürlük” dediği bir durumda– şirketler ve işçiler kaynaklarını kârın düşük olduğu faaliyetlerden çekip fiyatların daha yüksek olduğu faaliyetlere kaydıracaklardır.

Devletin Rolü

Devletin serbest piyasasının işleyişine müdahale etmemesi gerekiyorsa, o zaman devlet hangi rolü benimsemeli ve hangi yolla gelir elde etmelidir? Smith *Milletler Zenginliği*’nde en uzun bölümü bu konuya ayırmıştır ve bu bölümde vardığı sonuçların çoğu kamu sektörüne dair günümüze dek uzanan tartışmaların temelini oluşturur. Ayrıntılı ve karmaşık düşüncelerinin içinde dile getirilmeyi hak eden bazı temel prensipler vardır. Smith’in nazarında devletin genel vergilendirme ile finanse ederek sürdürdüğü işlevleri ile insanların faydalanmak için para ödedikleri hizmetler arasında ciddi bir fark vardır. İlk kategoridekiler “toplumun tamamının genel faydasına hizmet eden” faaliyetlerdir. Ülkenin işgalci güçlere karşı savunulması, iç güvenlik ve Smith’in etkin kaynak tahsisinin olmazsa olmaz bir parçası ola-

rak gördüğü adalet sisteminin idaresi bu kategoriye girer. İkinci kategoride ise tüm topluma fayda sağlayan ve karşılıkları faydalananların katkılarıyla ödenebilen kurumlar ve kamusal hizmetler yer alır. Harcamalar, sırtını genel vergilendirmeye dayamalıdır, zira genel vergilendirme insanlara ödeme güçlerine göre bölüştürülen bir yükür. Smith'in bununla ne demek istediğini anlayabilmek için, faydalanan kimse bedelinin onun tarafından ödenmesi gerektiğine inandığı faaliyetlere göz atabilirsiniz. Bu faaliyetler kabaca ticarete, eğitimin sunulmasına yardım eder. Smith savunma ve adalet gibi hizmetlerin bir birey tarafından karşılanamayacak kadar pahalı hizmetler olduğunu bilse de bu yükün tüm vergi mükelleflerince değil bu hizmetlerden faydalananlarca ödenmesinden yanaydı. İhtiyaçları onları doğrudan kullanan ticari faaliyetlerce karşılanacak otoyollar, kilit noktalardaki köprüler, gemi seferine uygun kanallar ve güvenli limanlar gibi altyapılara özel bir önem atfetmiştir. Bir köprünün direnci, üzerinden geçecek taşıt sayısına ve o taşıtların ağırlığına uygun olmalıdır. Bu da böyle bir altyapı hizmetinin onu kullananların ödediği küçük geçiş ücretleriyle karşılanabileceği anlamına geliyordu. Bununla da kalmıyordu, geçiş ücreti taşınan malın miktarına göre, dolayısıyla da yol açtıkları yıpranma ve aşınmayı da karşılayacak şekilde belirlenmeliydi. Toplumun iyi eğitilmiş işgücünden fayda göreceğini kabul ediyor ama bunun masraflarının topluca öyle bir eğitimden gecikmeden faydalanan kişilerce karşılanmaması için bir neden göremiyordu.

Devletin faydalananlarca karşılanmayan bu faaliyetler için parayı nereden bulacağı sorusunu yanıtsız bırakır. Gördüğümüz üzere, vergi yükünün daha ziyade en yüksek ödeme

gücüne sahip kişilerce taşınması Smith'i mutlu eden bir düşünceydi. Toprağa, hem topraktan elde edilen üründen hem de ondan alınan kiraya; belli faaliyetlerden "olağanüstü" vergi alınmasına

Vergi yükünün daha ziyade en yüksek ödeme gücüne sahip kişilerce taşınması Smith'i mutlu eden bir düşünceydi.

izin verecek biçimde şirket kârlarına ya da ücretlere vergi koymak gerektiğine inanıyordu.

Smith vergilendirmenin dört düsturunu da –devletlerin vatandaşlarından vergi toplarken bağlı kalması gereken genel prensipleri– belirtmiştir. Bu prensipler kabaca şöyle özetlenebilir:

- *Adalet*: İnsanların kendi gelirleri oranına vergi ödemesidir. Smith aynı zamanda ağırlıklı olarak toprağın, kârın ve ücretin vergilendirilmesi gerektiğine inanıyordu.
- *Kesinlik*: Vergilendirme keyfi olmamalıdır. Devlet insanların ne kadar vergi ödeyeceğini ve ne zaman ödeyeceklerini kesin olarak belirlemelidir. Aksi takdirde bu, vergi tahsil edenlere fazla yetki tanır, yolsuzluğa teşvik eder ve vergi mükelleflerinin sisteme duyduğu güveni zedeler.
- *Uygunluk*: Vergiler, vergi mükelleflerinin yaşamlarına uygun bir yolla tahsil edilmelidir. Smith, örneğin, vergi ödeme tarihiyle kiraların tahsil edildiği tarihler denk düştüğünde mülk sahiplerinin kira vergisini daha rahat ödediklerini fark etmiştir.
- *İktisadilik*: Vergi sistemini işletmenin maliyeti asgari seviyede tutulmalıdır, vergi gelirleri ancak bu sayede idare masraflarına harcanarak çarçur edilmez ve vergi oranları da olabildiğince düşük tutulmalıdır.

Mirası

Adam Smith'in ekonominin gelişimi üzerindeki etkisini abartmamak elde değildir. Günümüzde mikroekonomi olarak adlandırdığımız şeyin büyük bölümü onun özellikle de işbölümü ve en etkin kaynak tahsis yöntemi olarak görünmez ele dair yazdıklarına dayanır. Bu kitapta adı geçen tüm ekonomistler –ve diğerleri– ister düşüncelerini onun bulgular üzerine inşa edip onları daha kapsamlı hale getirmiş, ister bu bulgulara karşı çıkmaya çalışmış olsunlar, her iki durumda da onun yazdıklarından etkilenmişlerdir.

Adam Smith'in Dirilişi

Smith'in teorileri modern politik tartışmaları da etkilemiştir. 20. yüzyılda, Karl Marx'ın (Bölüm 3) ortaya koyduğu ekonomik modelin potansiyelini gösteren komünizmin 20. yüzyıldaki yükselişiyle, 1930'lardaki Büyük Buhran politikacıları, piyasadaki aksaklıkları düzeltmek için devlet müdahalesini savunan John Maynard Keynes'in (Bölüm 5) yazdıklarına tutunmaya sevk ettiğiinde Smith'in modası geçti.

Ancak, komünizm 1980'lerde Rusya ve Doğu Avrupa'da geri çekilmeye başladı ve devletin ekonomik hayata hâkimiyeti ve ticaret birlikleri ekonomik büyümeyi frenleyen unsurlar olarak görülmeye başladı. Smith'in teorileri bir kez daha coşku uyandırmaya başladı. İki politikacı, Birleşik Krallık'taki Margaret Thatcher ve ABD'deki Ronald Reagan –ve onların danışmanları– devleti ekonomik hayattan çekme, emek ve finansal piyasalardaki kısıtlamaları kaldırma girişimlerini meşrulaştırmak için onun fikirlerine tutundular. Popüler bir şehir efsanesine göre, Thatcher'ın o ünlü el çantasından *Milletlerin Zenginliği* kitabını eksik etmediği söylenir ve Thatcher kendi yazdığı *Statecraft* [Devlet İdaresi] isimli kitabında da Adam Smith'in görünmez elini “dinçleştiren bir özgürlük rüzgârı” olarak tarif etmiştir.

Reagan'ın Beyaz Saray'daki vekil yardımcılarında biri olan Bruce Chapman'ın dediğine göre, Smith Reagan'ın gözünde bir kahramandı, Reagan zaten üniversitede klasik ekonomi eğitimi almıştı. Reagan'ın cenazesinde konuşan Chapman aynı zamanda Reagan'ın üzerinde küçük Adam Smith figürleri olan kravatlarını yâd eder ve şunları söyler: “Washington'daki her muhafazakâr erkeğin aksesuarıydı bu kravatlar. Çeşitleri de vardı: Yeşil Adam Smith kravatları, kestane rengi Adam Smith kravatları, kırmızı, beyaz ve mavi Adam Smith kravatları. Ronald Reagan üçüncü kez aday olabilseydi tahminince Adam Smith şapkalı ve Adam Smith yağmurlukları da çıkardı.”³

Bazı modern yazarların Smith'in kasaplar ve fırıncılar hakkındaki ünlü cümlesine getirdiği kişisel çıkar –hatta açgözlülük– insanın ekonomik eylemlerini tek başına belirler, yorumu şiddetli bir tartışmayı tetiklemiştir. Smith aslında kendi çıkarının peşinde olan insanların topluca topluma fayda sağlayacağını söylemişti. Ancak bu, sadece kişisel çıkarın gerekli olduğunu söylemekle aynı şey değildir. Smith hayırseverlikten yanadır, ama onun sefalet ve açlık sorunlarına tek başına çözüm getireceğine inanmaz. *The Theory of Moral Sentiments*'ta duyudaşlık üzerine yazdıkları insanların birbirlerini önemsedğine inandığını gösterir.

Çividen Arabaya

Politik ağız dalaşından uzak kalmış olsa bile, Smith'in –ister tüketici olalım, ister tüccar– çoğumuzun gündelik yaşantısını değiştirdiği açıktır. İşbölümü araba üretim bandında şasiye her bir işçinin neden bir parça eklediğini, meşgul bankacıların telefonlarına neden yönetici asistanlarının baktığını ve BBC dizisi *The Good Life*'takini hayata geçirip kendi domuzlarımızı yetiştirmek yerine, domuz etini neden kasaptan satın aldığımızı açıklar. İşletmelere gelince, önceden imal edilmiş parçalar kullanılarak hareket halindeki bir bantta seri üretime konu ilk otomobil olan Ford T model otomobilden bu yana işbölümü üretim sistemi açısından en önemli unsur olagelmıştır. Yakın geçmişte bu, dış hizmet alımını beraberinde getirmiş, bu süreç hem bağımsız parçaların imalatındaki uzmanlığı öne çıkarmış hem de farklı ülkelerin ürettikleri ürünler konusundaki mutlak üstünlüklerinden istifade etmiştir. Toyota en küçük vidaya kadar tüm parçaları hesaba katarak bir arabanın 30.000 parçadan oluştuğunu belirtmiştir. Bu parçaların bazıları Toyota'nın kendisi tarafından üretilse de diğer parçaları üreten geniş bir tedarikçi ağı vardır.

Tekelci Oyuna Hayır

Günümüzde tüm gelişmiş ekonomilerde kartellerin, tekellerin oluşmasına engel olmayı amaçlayan yasalar ve düzenleyici kurumlar mevcuttur, bu gayretler Smith'in takdirini kazanırdı. Birleşik Krallık gibi ülkelerde özelleştirme programları enerji, kamu hizmetleri, demiryolları, havacılık gibi sektörleri kamu tekeliyken bir bütün olarak özelleştirmiş ve onları az ya da çok rekabet halinde olan özel şirketlerden oluşan sektörlerle döndürmüştür. Her durumda Smith hayatta olsa, Birleşik Krallık'ta şirketleri dize getirmek için ihtiyaç duyulan Ofcom, Ofwat, Ofgem ve ORR⁴ gibi otoritelere dair ne düşünürdü, orası tartışmaya açıktır.

Özel sektörde ise hükümetler 1910'larda Standard Oil Company of New Jersey, 1970'lerde de AT&T şirketleri gibi piyasada tekeli konumu kazanmış şirketleri bölmeye çalıştılar. Rakiplerini satın alarak büyümeye çalışan şirketler genelde gelecekte tekeli oluşmasını önlemekten sorumlu bir düzenleyici otoriteden izin almak zorundadır. Günümüzde "kartel" sözcüğünün de sadece aşağılayıcı bir anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz – hele ki OPEC olarak bilinen petrol ihraç eden ülkeler grubu söz konusuysa! Tüm bu eğilimler Smith'in düşüncelerinden türemiş olarak değerlendirilebilir.

Serbest Küresel Piyasalar

Serbest ticaretteki genişleme hiç şüphesiz Adam Smith'in hayallerinin de ötesine geçmiştir. 18. yüzyıl Britanyası'nı kasdederek, ticarete özgürlük fikrinin hâkim olması "bir Oceana⁵ ya da Utopia⁶ kurulmasını beklemek kadar anlamsızdır." Britanyalılar artık Güneydoğu Asya'da üretilmiş giysileri, dünyanın farklı farklı bölgelerinde üretilmiş şarapları, tamamı ya da bir kısmı Uzakdoğu'da üretilmiş bilgisayarları rahatlıkla satın alabiliyorlar. Firmalar daha önce de gördüğümüz gibi, ham-

madde ve parçaları onları daha ucuza üreten ve dünyanın her yerindeki tüketicilere satan ülkelerden temin edebilirler. Birleşik Krallık'ta üretilen ilaç, yazılım, havacılık malzemeleri ve lüks tüketim mallarının da tüm dünyada müşterisi vardır.

*Serbest ticaretteki
genişleme hiç şüphesiz
Adam Smith'in
hayallerinin de ötesine
geçmiştir.*

Ticaret yolları açma ve serbest ticaretin güvenliğini sağlayacak sistemler kurma maksadıyla yıllarca süren uluslararası pazarlıklar neticesinde Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur, bu örgütün izini Smith'e dek sürebiliriz.

Ama *Milletlerin Zenginliği*'ne ilham veren merkantilizm ve serbest piyasa ticareti arasındaki asıl çekişmedir, 1930'larda bu çekişme sınavdan geçmiştir. 1929 yılında Wall Street'in çökmesi ve onu izleyen ekonomik durgunluğun ardından ülkeler kendi yerel ekonomilerini korumak için ticaret engelleri koydular. Bu da diğer ülkeleri uluslararası ticaret çökene ve bu ani durgunluk depresyona dönüşene dek misilleme yapmaya itti. 2009 yılında depresyon tehlikesi bir kez daha belirdiğinde politikacılar muhafazakârlığa karşı birlikte hareket ettiler.

Peki ya Smith'in kendisi? 19. yüzyılda Smith'in biyografisini yazan John Rae'ye göre Smith'in son arzusu kitabının altı ayda tükenmesiydi. 1790 yılında ölmeden önce kitabına Whig Partisi'nin başkanı Charles James Fox'un atıfta bulunduğu, Başbakan Lord North'un onun düşüncelerinden hareketle yeni vergiler koyduğundan, 3 Ağustos 1787 tarihli *The Times*'ta *Milletlerin Zenginliği*'nin "ticareti meslek edinmiş her kişinin dikkatle okuması" gerektiğini söyleyen tanıtım yazısından haberi olmuştur. İşe bakın ki serbest ticaretin faydalı olduğunu şiddetle savunan Smith, ömrünü İskoçya'da kitabının basılmasından bir yıl sonra atandığı gümrük (gümrük ve tuz vergisinden sorumlu) müdürlüğü görevini ifa ederek tamamladı. Rae, bu atamanın Lord North'un Smith'in katkılarına duyduğu "minnetin bir ifadesi" olduğunu söyler. Taraftarları

Smith'in eserinin gerçekten de milletlerin daha zengin olmasını sağladığını söylerler, bizim de Smith'in, 900 sterlin değerinde (günümüzde 115.000 sterline karşılık gelen) bir yıllık gelirle ömrünü zengin bir adam olarak tamamladığını söylememizde sakınca yoktur.

Artıları Eksileri

Adam Smith'in kendi neslinin en parlak düşünürlerinden biri olduğu açıktır, ama fikirleri modern insana ne denli hitap ediyor? Şurası kesin; *işbölümü*, *görünmez el* gibi temel kavramlarıyla ekonomik zenginliğin para biriktirmekten ziyade ticaret ve ekonomik faaliyetle yaratılabileceği düşüncesi batılı ekonomilere öylesine sinmiştir ki bunların Smith'in düşünceleri ve kavramları olduğu rahatça unutulabilir. Tekele karşı tavrı da benzer bir biçimde günümüzün ekonomi çevrelerince hakkıyla benimsenmiştir. Yine de Smith'in ilkelerini esnetmeden bire bir uygulayan bir ekonomi, Birleşik Krallık'tan ya da başka bir Avrupa ülkesinden çok farklı görünürdü, buna şüphe yok. Serbest piyasa ilkesini kabul etseler de, insanlar devletlerin görünmez eli kontrol etmek üzere ekonomiye müdahale etmesine olumlu bakıyorlar. Vergi ve düzenlemelerin yerel enerji kaynakları, havayolu ve demiryolu taşımacılığı, çevreyi kirleten endüstriler ve konut finansmanı gibi alanlarda piyasaların işleyişini değiştirmek için kullanılıyor olması da Smith'ten ne kadar uzaklaştığımızı gösteriyor. Herkes ona eşit derecede hayran sayılmaz. Çünkü düşünceleri serbest piyasayı savunan sağ eğilimli kişileri etkilerken, politik yelpazenin diğer kanatlarındaki kişiler bu düşüncelere itiraz etmiştir. Bu uçurum 2007-2010 küresel ekonomik krizinden bu yana ve onu izleyen küresel durgunluk döneminde iyice açılmıştır, zira bazıları bu çöküş için bir an bile tereddüt etmeden Smith'in serbest piyasa doktrinlerini suçlamışlardır. Geçtiğimiz yüzyıldan günümüze uzanan zaman diliminde devletler çoğunlukla Smith'in öner-

diğinden çok daha geniş bir hareket alanına sahip olmuşlardır. Ana akımdan, devletin sadece adalet sistemini güçlendirme, kolluk kuvvetlerini ve milli savunma sistemini finanse etmeye odaklanması gerektiğini savunan pek kimse kalmadı. Birleşik Krallık’ta devlet diğer hizmetlerin yanında sosyal sigorta ödemeleri, sağlık hizmetleri ve eğitim sistemi görünümünde ekonominin % 40’ını işgal etmektedir, *Milletlerin Zenginliği*’nden epeyce uzaklaştığımız açıkça görülüyor.

Akılda Kalması Gerekenler

Adam Smith haklı olarak ekonomi biliminin babası olarak bilinir ve bir gün yüzü İngiliz banknotlarından silinse bile ünü baki kalacaktır. *Milletlerin Zenginliği* bugüne dek takip edilen büyük ders kitapları için bir çerçeve haline gelmiştir.

Smith’in ekonomi ve işletme alanlarındaki modern düşünceleri etkileyen başlıca fikirleri şunlardır:

- Gerçek servet, biriktirilmiş paradan ziyade bir ülkede toprak ve işgücünün ürettiği yıllık hasılanın toplamıdır. Dolayısıyla, serbest piyasalar ticarete büyümenin yolunu açar.
- Ekonomide en iyi neticeyi elde etmeyi sağlayan merkezi planlama değil, kişisel çıkarın belirlediği bireysel tercihleri kapsayan “görünmez el”dir.
- İşbölümü, görevlerin becerilerine göre bireylere ya da teçhizatına bakılarak örgütlere tahsis edilmesi, üretimde en yüksek üretime ulaşmayı sağlar – günümüz işletmelerinde uygulanan bir yöntem.
- Mikroekonomide arz ve talebin karşılaştığı o vazgeçilmez grafikleri onun “piyasa fiyatı” düşüncesine borçluyuz.
- İşletme sahiplerinin kendi hallerine bırakılması karteller oluşmasına, dolayısıyla da fiyatların yükselmesine yol açar.

- Vergi sistemi adil, kesin, uygun ve iktisadi olmalıdır.
- Devlet vergi gelirlerini ekonominin işleyişini iyileştirmek için kullanılmalıdır, ama yol gibi altyapı hizmetlerinden faydalananlar hizmetin maliyetinin karşılanmasına katkıda bulunmalıdırlar.
- Fiyatların yükselmesine yol açacakları için tekellerin oluşmasına izin verilmemelidir.

Okuma Listesi:

Eamonn Butler, *Adam Smith*, Institute of Economic Affairs, 2007.

Ian Simpson Ross, *The Life of Adam Smith*, Oxford University Press, 2010.

Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, İş Kültür Yayınları, XI. Basım, 2006.

2

David Ricardo Göçmenlikten Beyefendiliğe

“(...) bilimsel ilkelerle bağdaşmayan, yeni ve tuhaf bir dil kullandığımı söylüyor. Oysa bence asıl tuhaf ve tutarsız olan, karşıtlarımın kullandığı dildir.”

*David Ricardo, Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri,
Bölüm 1, Kısım 1.*

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

Ekonomistler apayrı bir dilde konuşan sıkıcı insanlar olarak nam salmışlardır. Bunun yerine özel yaşamı Hollywood senaristlerini tatmin edecek kadar inişli ve çıkışlı birini hayal edin, Ricardo hakkında ancak böyle fikir sahibi olabilirsiniz.

1772 yılında –Adam Smith’in *Milletlerin Zenginliği* kitabının yayımlanmasından dört yıl sonra– Londra’nın doğu yakasında yaşayan bir göçmen Yahudi ailenin on yedi çocuğunun üçüncüsü olarak dünyaya geldi. İlk evi günümüzdeki Liverpool Caddesi durağının yakınında, Broad Caddesi Blokları 36 numaraydı. Tesadüfe bakın ki o bloklar bugün eski doğu yakası Yahudi mahallesinin sonunda, Liverpool Caddesi 100 numarada bulunan UBS Yatırım Bankası’nın güneydoğu köşesinde yer alır. Dönemin zor yaşam koşulları hesaba katılınca, ne mutlu ki babası Abraham, Amsterdam’dan ayrılıp Britanya’ya yerleşmeye karar vermiş başarılı bir borsacıydı. Bir süre sonra Londra’da –“Yahudi Brokerler” olarak bilenen– Yahudilere ayrılmış on iki kişilik borsacı kadrosuna atandı. Abraham Ricardo daha sonra, oğlunu on dört yaşındayken Londra Borsası’na götürmeye başladı. Ricardo 1793 yılında 21 yaşındayken işi büyüttü ve kendi adına hesaplar açtırdı. Ardından hayatındaki ilk dönemece geldi. Aynı yıl Ricardo ticari bağımsızlığını kazandı ve babasına artık bir birey olduğunu daha cüretkâr bir tavırla gösterdi. Şehrin ünlü cerrahlarından birinin ve bir Quaker’in

kızı olan Priscilla Anne Wilkinson ile evlendi. Yahudi olmayan bir kadınla evlenince onu evlatlıktan reddeden ve mirastan mahrum bırakan ailesine sırtını döndü. Olayların tam olarak nasıl geliştiği, erkek kardeşlerinden yazdığı biyografide bile pek açıkça anlatılmaz. Yine de borsada edindiği arkadaşlarının yardıma koştuğu ve kendi ismiyle borsada alıp satmaya devam etmek için ihtiyaç duyduğu finansal desteği verdikleri ve nihayetinde de babasını geride bıraktığı anlaşılıyor. Tıpkı modern çağın Hollywood yapımı *Wall Street* isimli filmde olduğu gibi baba oğulun bir gün barışması beklenir, bizim hikâye de öyle gelişti. Annesiyle bir daha asla konuşmasa da, onun ölümünden kısa bir süre sonra Abraham, Şubat 1802 tarihli vasiyetnamesine (hayattaki diğer on beş çocuğunun her birine 3.000 sterlin bırakırken) “durumu iyi olduğu ve fazlasına ihtiyaç duymadığı için” oğlu David’e 50 sterlin bıraktığını yazdırarak barışmanın ilk sinyallerini verdi. 1807 yılında vasiyetname zeyliyle vasiyeti uygulamasını istediği kişilere David’i ekletince araları biraz daha düzeldi. Ama heyecan dolu serüven burada bitmiyor. David kırklarına geldiğinde borsadan ayrılmayı düşünmesine yetecek kadar para kazanmıştı. Parasını taşrada, çoğu Batı Londra’dan uzak, Gloucestershire ve Herefordshire taraflarında bulunan mülklere yatırmaya başladı. İlk iktisap ettiği mülklerden biri 1814 yılında aldığı, Gloucestershire’da bulunan, 6.000 akre büyüklüğünde bir arazi ve bugün Prenses Anne’in evi olarak bilinen Gatcombe Park konutunu içine alan Minchinhampton malikânesidir.

Bir sonraki yıl 36 milyon sterlin değerinde (bugünkü değeri 2,7 milyar sterlin) –Waterloo Savaşı’ndan sadece dört gün önce tedavüle çıkarılan– devlet savaş bonusu olarak en ünlü yatırımlarından birini yaptı. Napoléon’a karşı savaşmanın nasıl bir netice getireceği kestirilemediğinden bonolar üzerinde yazan prim oranı sadece % 2,5-3,25’ti. Zafer haberi Londra’ya ulaştığında prim devamında % 13’te sabitlenecek biçimde % 16,5 kadar yüksek bir orana ulaştı. 1819’da Ricardo, İrland-

da'da "çivisi çıkmış" –bu seçmen bölgesinin nüfusu öyle azdı ki seçmenleri tek tek para karşılığında satın almak mümkündü– Portarlington'ı temsil etmek üzere parlamento üyesi olarak Avam Kamarası'na girdi. Konumunu ekonomiye dair düşüncelerinin uygulamaya geçirilmesini tartışabilmek için kullandı ve koltuğunu 1823 yılındaki erken ölümüne dek de kaybetmedi, öldüğünde 51 yaşındaydı ve günümüz parasıyla tahminen 45 milyon sterlinlik bir servete sahipti.

Finanstan Ekonomiye

Ricardo günümüzde yaşadığı bu dramatik olaylarla değil, üç kitabında ele aldığı değer, rant, ticaret ve kamu borcu hakkındaki ekonomi teorileriyle tanınıyor. Anlatılana göre ekonomiye ilgisi 1799 yılında karısı hastayken Bath'a gittiği bir sırada *Milletlerin Zenginliği* kitabına tesadüf etmesiyle başlamıştır. Daha sonraları kendini Adam Smith'in "büyük bir hayranı" olarak nitelendirmiştir ve bu eserden derinlemesine etkilendiği açıktır. Kendini dönemin, arkadaşı James Mill'in de –John Stuart Mill'in babası– aralarında bulunduğu ekonomi aydınlarına kaptırmıştır. James Mill Ricardo'nun ekonomiye dair düşüncelerini kitaplaştırma kararında etkili olan kişilerden biridir. Ricardo daha çok nüfusa dair teorileriyle tanınan ve önemli düşünce ayrılıkları yaşadığı ekonomist Thomas Robert Malthus ile sürekli çekişme halindeydi. Akıl hocası, pragmatizmin kurucusu Jeremy Bentham'dı. Önde gelen çok sayıda kulübe üye olmasının yanı sıra Londra'nın entelektüel çevrelerinin de daimi üyesiydi.

Bir Ekonomi Teorisi

Ricardo, Smith'in aksine bir ekonominin işleyişinin tamamını içine alan bir teori yayımlamadı, bunun yerine Smith, Malthus ve diğer ekonomistlerin ortaya koyduğu teorilerden

hareket ederek –ve bazen de onları çürüterek– katkı sağlayabileceğine inandığı temel meselelere odaklandı. *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri* 1817’de yayımlandı, Ricardo’nun ikinci kitabıydı ve Ricardo’nun bir ekonomik sistemin kavranması açısından önemli addettiği çeşitli konuların ele alındığı 33 bölümden oluşuyordu. Bunlardan sadece bir kısmı zamana direnebildi. Günümüzde Ricardo ününü uluslararası ticaret ve kamu harcamalarının tesiri hakkındaki teorilerine borçludur –her iki konu da günümüzde bile hâlâ tartışılmaktadır–, bunlar dışında onu ithalat vergilerinin yükseltilmesine karşı olan bilimsel argümanlarıyla tanıyoruz.

Ricardo bir ekonominin işleyişinin tamamını içine alan bir teori yayımlamadı, bunun yerine temel meselelere odaklandı.

Fakat onlara geçmeden Ricardo’nun ekonominin genel işleyişine dair, ardından gelen ekonomistleri etkileyen sözlerine kulak vermekte fayda var. Ricardo bir endüstrinin hasılasının toprak sahipleri, işçiler ve “kapitalist”-ler arasında nasıl bölüştüğünü

ve bunun sırasıyla kiralari, ücretleri ve kârları nasıl etkilediğini açıklamak istiyordu. Diğer bir deyişle, servetin nasıl yaratıldığı kadar nasıl dağıtıldığıyla da ilgileniyordu. Tarıma, özellikle de o dönemde baskın temel gıda maddesi olan mısıra dayalı bir ekonomik model tasarladı. Nüfus artınca gıda talebinin arttığını, çiftçilerin bu talebi karşılayabilmek için daha az verimli toprakları kullanıma açmak zorunda kaldığını fark etti. O topraktan elde edilen getiri önceki kadar yüksek olmayacaktı. Hatta ne kadar çok toprak kullanılırsa her bir yeni arazi parçasından elde edilen ek kâr da o kadar düşecekti: Bugün ekonomistlerin *azalan verim yasası* olarak adlandırdıkları yasa. Belli bir süre sonra herhangi bir mükâfatı olmayacağı için daha fazla toprak ekmenin bir anlamı kalmayacaktı.

Ricardo çiftçileri toprak sahiplerine kira ödeyip kâr elde eden, kiracı kapitalistler olarak tanımladı. Bu çiftçiler daha az verimli

toprakları sürdüklerinde, daha fazla yatırım yapmak zorunda kalacaklardı, bu da maliyetleri artıracaktı. Gıda fiyatları yükselince –yaşamak ve çalışmak için yemek zorunda oldukları varsayılan– işçilerin ücretleri de yükselecekti. Toprak sahipleri daha yüksek kâr getiren topraklar için daha yüksek kiralara talep edecekleri ve bu da nihayetinde girişimciler açısından kârın düşmesi anlamına gelecekti. Diğer bir ifadeyle, sermaye arttıkça kira da artacak, kâr ise düşecekti. Dogmatik uzmanlara göre bu düşünce Smith’in ücretlerin yükselmesinin kârları yükselttiği ve kiraları düşürdüğü şeklindeki iddiasıyla çelişiyordu. Ricardo’nun *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*’nde söylediği gibi “Emeğin değerinde bir artışın kârları düşürmemesi mümkün değildir. Zahire, çiftçi ile emekçi arasında bölünürken, emekçiye daha büyük pay verilirse, çiftçiye daha az bir pay kalır.”

Ricardo’nun çıkarımlarından biri de şuydu: Ücretler yükseldikçe sermaye yoğun işletmelerin ürettiği mallar emek yoğun işletmelerin ürettiği mallardan daha ucuzdur ve bu durum sermaye yoğun işletmelerin ürettiği mallara olan talebi artırır. Benzer şekilde ücretlerin düşmesi durumunda işletmeler makineler yerine emek kullanırlar. Bu model –Ricardo etkisi olarak bilinir– Smith’in kapitalistlerin kendi kârlarını artırmak için en etkin hareket tarzını benimseyecekleri bunun da toplum için en iyi neticeyi yaratacağı şeklindeki düşüncesine dayanıyordu. Ne yazık ki Ricardo bu durumun bir noktada son bulacağına inanıyordu. Çiftçiler arazileri adım adım kuruttukça ve nüfus artmaya devam ettikçe bir gün gelecek işçileri beslemek için yeterli gıdayı üretmek imkânsız hale gelecek, bu da kıtlık yaratacaktı. Ricardo bunu “durgunluk” olarak adlandırdı, bu teorisi Malthus’un teorilerine dayanıyordu. Hem bir bilimadamı hem de bir vaiz olan Malthus öngörülen nüfus artış oranının gıda arzındaki artış oranını geçmesinin kıtlığa yol açacağını söylemişti. Bu yüzden de felsefeci Thomas Carlyle tarafından “kasvetli” olarak etiketlenmişti, Carlyle zaman içinde ekonominin kendisinin “kasvetli bilim” olduğuna hükmetmişti.

Mısır Yasalarıyla Mücadele Etti... Ama Yasalar Kazandı

Ricardo'nun düşüncesinde –diğer birçok konunun yanında, değer hakkında düşüncelerine, para birimleri ve bankalar hakkındaki kısımlara değil de– bu yanına odaklanmamızın sebebi, bu konudaki düşüncelerinin Britanya'daki politik tartışmalarda –200 yıl sonra kelle vergisinin yarattığına benzer bir etki yaratan– bir düzenlemeye, Mısır Yasaları'na yönelik saldırısının düşünsel temelini oluşturmasıdır. Napoléon Savaşları sırasında –bitişiyle Ricardo'ya servet kazandıran– mısır fiyatlarında ve toprak sahiplerinin aldığı kiralarda şiddetli bir artış yaşanmıştı. 1813 yılında milletvekilleri yerli mısırın fiyatı *quarter*'ı –kabaca 220 kilograma denk gelen bir ölçü birimi– 4 sterline inene dek mısır ithalatının yasaklanması için çağrıda bulundular. 1815'te savaş da bitince mısır fiyatları dibe vurdu ve Mısır Yasası da yerli çiftçileri ve örtülü olarak da taşradaki toprak sahiplerini korumak maksadıyla yürürlüğe sokuldu. Ricardo bu konu hakkında yazdığı *An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock* [Mısır Fiyatlarının Düşmesinin Hisse Senedi Kârları Üzerindeki Etkisi Hakkında Bir Deneme] makalesinde “toprak sahibinin çıkarı toplumdaki tüm diğer sınıfların çıkarlarıyla zıttır” demişti.

Ricardo bu ticaret engellerinin gıda fiyatlarını yapay olarak yüksek seviyelerde tuttuğunu ve kiraların aşırı yükselmesini teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Mısır fiyatının yüksek olmasının sebebi, toprak sahiplerinin kirayı yüksek seviyelerde tutmasıdır diye ileri sürmenin yanlış olduğunu söylemiştir. Asıl gerekçe, eserlerinde de ileri sürdüğü gibi, savaş döneminde ithalatın azalmış olmasıdır ve bu da girişimcileri tarım endüstrisine yönelmeye, bu sayede bu endüstrideki yüksek kazançtan istifade etmeye teşvik etmiştir. “Mamullerin ya da zahirenin ithaline getirilecek yüksek vergilerin ya da bunların ihracına sağlanacak primin tek etkisi, sermayenin bir parçasının, doğal haline bırakıldığında

gitmeyeceği bir işkoluna kaymasıdır. Bu tür önlemler, toplumun mali kaynaklarının yıkıcı sonuçlar doğuracak biçimde dağıtılmasına neden olurlar – bu, görece olarak daha az kâr getirecek bir işkolunda çalışmaya başlaması ya da çalışmasını sürdürmesi için bir imalatçıya rüşvet vermek anlamına gelir.”

Devlet mısır arzı için fiili bir tekel yaratıp mısır fiyatlarının tırmanmasını sağlamada muvaffak olunca, şehirlerdeki hızla büyüyen fabrikaların işçilerine verilen ekmek gibi temel gıdaların fiyatlarında ani yükselişlere yol açmıştır. Neticede bu yeni sanayi burjuvazisinin kazancını baltalamıştır. Ricardo parlamentoda ucuz buğday ithalatına izin verilmesinin ve bu sayede mısır üretimine harcamaktan kurtulacağı sermayeyi de daha önce başarısı sınanmış imalat endüstrisi gibi faaliyetlere yönlendirilmesinin Britanya için çok daha iyi olacağını yüksek sesle dile getirmiştir. Ne yazık ki Mısır Yasası 1846 yılına, yani Ricardo’nun ölümünden 23 yıl sonrasına dek yürürlükten kaldırılmamıştır.

Ticari Bölgeler – Ricardo’nun Buluşu

Anlattığımız bu hikâye Ricardo denince akla ilk gelen iki teoriden birine yumuşak bir geçiş yapmamızı sağlıyor. Smith’in, bir ülkenin en iyi ürettiği ürünü başka ülkeye ihraç etmesi ve bundan gelecek parayla da kendi başına verimli bir biçimde üretemeyeceği şeyi satın alması gerektiğine dair sözlerini hatırlıyoruz. Ama peki ya bir ülke her tür üründe karşı ülkeden daha

Ricardo ülkelerden biri hiçbir ürünü rakibinden daha iyi üretemiyor olsa bile, iki ülkenin birbiriyle ticaret yapmasının mantıklı olduğunu göstermiştir.

kötüyse? Böyle bir ülke dükkânı kapatıp, her şeyi ithal ederken başına talih kuşu konmasını beklemek zorunda mı kalacak?

Ricardo ülkelerden biri hiçbir ürünü rakibinden daha iyi üretemiyor olsa bile, iki ülkenin birbiriyle ticaret yapmasının mantıklı

olduğunu göstermiştir. Nobel Ödülü 1800’lerin başında veriliyor olsaydı, Ricardo ödülü kesinlikle kaçırmazdı. Teoremi, bir ülkenin alternatiflerle karşılaştırıldığında hangisi iyiye o yönetime odaklanması gerektiğini dile getirir. Ricardo örnek olarak kumaş-şarap ile Portekiz-İngiltere ikililerini kullanmıştır, kaldı ki o dönemlerde her iki ülke de her iki ürünü üretmekte başarısızdı. Bunu günümüze uygun hale getirip kolaylaştıralım, iki ülke Güney Kore ve Tayvan olsun, her iki ülke de iki şey hariç pek de bir şey üretemiyor olsun: Kulaklık ve MP3 çalar. Tayvan’daki işçiler, işçi başına 120 saat çalışarak 1.000 kulaklık, 100 saat çalışarak 1.000 MP3 çalar ürettiyor diyelim (bu iki ürünün ederi de aynı olsun). Eğer Güney Koreli işçiler sadece 80 saat çalışarak aynı miktarda kulaklık ve 90 saat çalışarak da aynı miktarda MP3 çalar ürettiyorlar, o zaman Güney Kore’nin her iki üründe de avantajlı konumda olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomist olmayan biri Güney Kore’nin her ikisini de üretmeye devam etmesini ve bu ürünleri ithal etmemesi gerektiğini söyleyecektir. Ama Ricardo bunu kafasında evirip çevirmiş ve genel kanının tam tersi bir fikir ileri sürmüştür –Güney Kore bu ikisinden birini üretmeyi bırakıp, o ürünü Tayvan’dan ithal etmelidir–, bu hem matematiksel açıdan anlamlıdır, öte yandan küresel ekonomiyi de canlandırır.

1.000 Birim Üretmek İçin Gerekli Olan Kişi Başına Çalışma (Saat)		
Ülke	Kulaklık	MP3 Çalar
Tayvan	120	100
Güney Kore	80	90

Rakamlara bakmak bile Güney Kore’nin her ikisinin üretiminde de Tayvan’dan daha etkin olduğunu, ayrıca kulaklık üretiminde de MP3 çalar üretiminden daha etkin olduğunu görmeye yetecektir. MP3 çalar üretiminde iki ülke arasındaki verim farkı kulaklık üretimindekinden çok daha az olduğunu da rahat-

lıkla görebilirsiniz. Güney Kore tüm enerjisini kulaklık üretimine harcayarak, 1.000 saat çalışmayla üretebileceği kulaklık ve MP3 çalar toplamından çok daha fazla miktarda kulaklık üretebilir. Tayvan için de etkin olan üretimi MP3 çalara kaydırmak olacaktır. Hangi üründe daha verimsizlerse ondan vazgeçerek daha verimli oldukları ürünün üretimini artırmış olacaklardır. Tablo, süreci adım adım açıklıyor ve ürün miktarında gerçekleşen toplam artışın gerçekte ne olduğunu gösteriyor.

İşin “Bilimsel Kısmı”

Her iki ülkenin her bir malı üretmek için 900'er saat harcadığını varsayarsalım (matematiksel hesaplamayı kolaylaştırmak adına), toplam ürün miktarını bulabiliriz. Tayvan 900 saatte 7.500 kulaklık ($900/120=7,5$ parti ürün, her parti 1.000 birim mal içerir) ve 9.000 adet MP3 çalar ($900/90=10$ parti ürün) üretir. Aynı sürede Güney Kore'deki fabrikalar 11.250 adet kulaklık ($900/80=10$ parti ürün) ve 10.000 MP3 çalar ($900/90=10$ parti ürün) üretir. Toplam ürün 37.750 adettir. Eğer Kore MP3 çalar fabrikasını kapatıp, işçileri kulaklık üretimine geçirirse, 2.000 saatte 25.000 adet kulaklık üretir. Tayvan da kendi kulaklık tesisini kapatıp MP3 çalara odaklanırsa, orada da işçiler 2.000 saatte 20.000 MP3 çalar üretir. Toplam miktar 45.000 birim oldu, yani miktar % 20 arttı.

Kitabın ilerleyen sayfalarında tanışacağımız (Bölüm 8'de) Nobel ödüllü Paul Samuelson bir dönem “sosyal bilimlerde hem doğru hem de basit olmayan bir tane önerme gösterme” konusunda, matematikçi Stanislaw Ulam'ın meydan okumasıyla karşılaşmıştı. Buna doğru yanıt vermesi için birkaç yılın geçmesi gerekti, yanıt şuydu: Mukayeseli üstünlük. “Mantıken doğru olan şeyin bir matematikçi önünde tartışılmasına lüzum yoktur, doktrini kendi başına kavramayı asla becerememiş ya

da doktrine ancak başkaları tarafından açıklandığında inanan çok sayıda nüfuzlu ve zeki insanın onayladığı bir şey de önemsiz olamaz.” 1972 yılında yazdığı makalelerden biri olan *The Way of an Economist* [Bir Ekonomistin Yöntemi] isimli makalede Samuelson, Ricardo’nun şarap ve kumaş örneğinden “dört sihirli sayı” olarak söz eder.

Ricardo’nun Avam Kamarası’nda savunduğu fikirlere gelince, bu metinlerin politikacılara iletmek istediği mesaj şudur: Mısır ve gıda ürünlerini bunları daha etkin bir biçimde üreten ve Britanyalı çiftçilere –aslında Britanya’nın en iyi olduğu şeye yani imalata emek harcaması gereken kişilere– daha ucuza satan Fransa’dan alsa, nihayetinde Britanya çok daha zengin olabilirdi.

Şimdi Ödünç Al, Sonra Öde: Vergi Mükelleflerinin Devlet Borcuna Bakışı

Günümüzde ekonomiyi etkilemeye devam eden ikinci temel kavramın ismi de diğer kavramınki kadar akılda kalıcı: Ricardocu Denklik. Devletler belli bir projeyi finanse etmek için borçlandığında, vergi mükellefleri gelecekte ödeyeceklerini bildikleri vergiler için harcamaları kısıp tasarrufa yönelecekleri için, bu borçlanmanın ekonomiyi dengeye kavuşturacağı düşüncesidir. Adının tuhaf olması bir yana, bu mantığın Ricardo’yu tam anlamıyla ikna ettiği kesin değildir – bu fikri ileri süren ilk kendisi olsa da. Ekonomistlerin bu düşünceyi ayrıntılı olarak ele alıp, ona Ricardo’nun ismini vermesi için Ricardo’nun ölümünün üzerinden çok uzun zaman geçmesi gerekti. Eski borsacı 1820 yılında bir ülkenin hem savaş hem de barış (Waterloo Savaşı’nın üzerinden sadece beş yıl geçmişti) zamanındaki yıllık harcamalarını en iyi nasıl finanse edeceğini ele alan *Essay on the Funding System* [Sistemin Finansmanı Üzerine Bir Deneme] başlıklı bir makale yazdı. Başka bir savaşa girmenin yılda 20 milyon sterlinlik bir kaynak gerektireceği gerçeğiyle karşılaştı, ülke bu maliyeti karşılamak için üç farklı yol izleyebilirdi:

- Maliyeti karşılamak için vergileri yukarı çekmek.
- Her yıl borçlanmak ve yalnızca faizini ödemek.
- Borçlanmak, aynı zaman da faiz giderlerini etkin bir biçimde karşılayacak yeni bir vergi yaratmak (Bir açıdan günümüzün “sadece faiz ödemeli mortgage”ına benzer.)

Ricardo her bir stratejinin ekonomiyi etkileyeceğini ileri sürüyordu. Etkileri şunlar olabilirdi:

- İlk etapta vergide 20 milyon sterlinlik bir artış.
- Yıllık bazda daimi 1 milyon sterlinlik kaynak.
- 45 yıl boyunca yılda 1,2 milyonluk kaynak.

Burada kastedilen şudur: İnsanlar yüksek vergi görünümündeki bu borcu ya şimdi ya da 45 yıllık bir süre içinde ödemek zorunda kalacaklarının farkına varacaklardır. Ricardo buna dayanarak peşin vergiden yanadır, zira savaş biter bitmez vergi oranı düşürülebilir ve bu tür bir vergi vatandaşların istenmeyen bir savaşa karşı kulis yapmasını kolaylaştırır. İnsanların, ne zamana kadar katlanacaklarına dair düşünmelerine fırsat kalmadan ödemek zorunda bırakıldıkları vergi neyse, savaşı işte o oranda külfetli bulacaklarını söylemiştir. Ricardo’nun kendisi de söz konusu denemesinde 20.000 sterlinlik birikimi olan birini 20 yıl boyunca yılda düzenli olarak 50 sterlin ödemeye ikna etmenin, bir kereliğine mahsus 1.000 sterlinlik bir vergi ödemeye ikna etmek kadar zor olacağını söyleyerek bu bağlantıyı fazla ciddiye almadığını göstermektedir. “Kişi yılda 50 sterlini ödeyecek olanın kendisi değil, gelecek kuşaklar olduğuna dair muğlak bir kanıya sahip olacaktır.” Ama birazdan göreceğimiz gibi, bu fikri temel alan ekonomistlerin kamu açığındaki artışın özel sektör tasarruflarındaki artışla eşleştigi tezini öne sürmeleri daha ileriki zamanlara rastlar.

Mirası

Önemli bir konuşmada David Ricardo’dan alıntı yapan bir politikacı bulmakta zorlanırsınız. Ama Smith’in aksine Ricar-

do'nun etkisi, ansiklopedik bir ekonomi vizyonundan ziyade ününü borçlu olduğu özgün fikirlerinde yatar. Bu, Ricardo'nun Smith'in düşüncelerine getirdiği eleştirilerin önemini azımsamak değildir, aksine, bu eleştirileriyle klasik ekonomi doktrininin gelişmesine yardımcı olmuş ve kendi fikirleriyle kendinden sonra gelen ekonomistlerin temel alabileceği bir zemin yaratmıştır. Bu ekonomistlerden biri ileride (Bölüm 3) göreceğimiz gibi komünist Karl Marx'tır. Ricardo'nun günümüzün politik tartışmalarına ve haber bültenlerine yansıyan fikirleri onun serbest ticaret, korumacılık ve devlet borçlanmasına dair fikirleridir.

Küresel Serbest Ticaret

David Ricardo'nun George'lar Dönemi (1714-1830) İngiltere'si ile günümüzün teknoloji kaynayan, mutfakları ve gardropları dünyanın dört bir yanından gelme meyveler ve moda ürünleriyle dolu modern evleri arasında ortak bir şeyler bulmak ilk bakışta zor gelebilir. Ama aslında mevcut serbest ticaret sistemi İngiltere-Portekiz ile şarap-kumaş ikilileri üzerine düşünen Ricardo'ya çok şey borçludur.

Mevcut serbest ticaret sistemi Ricardo'nun düşüncesine çok şey borçludur.

Serbest ticaretin tüm ülkelere fayda sağladığı ve özellikle de zengin bir ülkenin yoksul bir ülkeyle ticaret yapmasının ikisini de zenginleştirdiği fikri WTO ile onun ardılı Gümrük Tarifeleri

ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) temelini oluşturur. Bu uluslararası örgütler ekonomilerini dünya ticaretine açma niyetinde olan ve dünyada çoğunluğu oluşturan ülkeler –bugün WTO'nun 159 üyesi vardır– arasındaki pazarlıkların neticesidir.

Yine de Ricardo'nun Portekiz'in “sermayesini” kumaştan ziyade şarap üretiminde “kullanmasını” önerirken farkına vardığı gibi bunun da bir bedeli vardır. Portekiz uzun vadede

kazançlı çıkabilir, ama kendilerini bu kez şarap üretiminde eğitmek zorunda kalacak kumaşçı nesil açısından kısa vadeli bir sefalete yol açabilir.

Bu tartışma dünyadaki finansal krizden önceki dönemde İngiltere’de bir kez daha alevlenmiştir, çağrı merkezi ya da veri girişi gibi arka plan işlerin başka ülkelerde yaptırılması konusunda artan eğilim, işlerin Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelere kaptırılması korkusunu yaratmıştı. Benzer şekilde ABD’de başkan adayı Ross Perot oy verenleri Kuzey Amerika Serbest Ticaret Sözleşmesi’nin (NAFTA) imalat sektöründeki işlerin Meksika tarafından “korkunç bir gürültüyle” emilmesi olarak tarihe geçeceğini söylemiştir. Buna yanıt olarak geliştirilen devlet politikası ülkenin artık başarılı olmadığı endüstrileri ayakta tutmak yerine işçilerin yeninden eğitilmesine yardım edilmesi olmuştur.

Mısır ve Büyük Buhran

Serbest ticaretin diğer yüzü de korumacılıktır ve WTO’nun varlığını sürdürmelidir, çünkü adil ticaret için ülkelerin “kural-lara” göre hareket etmesinin sağlanması buna bağlıdır. Geçtiğimiz yıllarda devletlerin yolcu uçakları, çelik, güneş enerjisi panelleri, sığır eti, karides, otomobil, ayakkabı ve muz dahil olmak üzere bir grup endüstriyi korumak amacıyla korumacı politikaları savunduklarına ya da eleştirdiklerine tanık olduk.

Devletler çoğu zaman yerel endüstrilerde uyguladıkları tarifelerin veya haksız rekabet olarak gördükleri şeyden işletmelerini korumak için çevre ya da çalışma standartları gibi daha modern ve karmaşık savunma mekanizmalarının baskısı altında hissediler. Ricardo, sığır yetiştiriciliğinde 19. yüzyıl İngilteresi’nde teknoloji öncesi devirde köylerdeki toprak sahipleri tarafından kullanılanlara benzer, genetiği değiştirilmiş organizmalar kullanılmasına yönelik itirazlara hak verirdi. Ricardo 1929 yılında Wall Street’in çöküşünün yol açtığı iktisadi durgunluğun hemen

ertesinde ithalatın durdurulmaması için büyük güçlere baskı yapan 20. yüzyıl ekonomistlerine katılırdı. ABD bu olumsuz gidişatı değiştirmek için harcamaları ithal mallardan çekip ABD’de üretilen mallara kaydırma maksadıyla, bilinen en yüksek tarifelerini yürürlüğe sokmuştu. Kendi endüstrilerinin tehdit altında olduğunu gören diğer devletler de kendi tarifelerini değiştirerek misilleme yapmıştı, bunun neticesi de uluslararası ticaretin yarı yarıya azalması olmuştu. 1.000’den fazla ekonomist *Smoot-Hawley Tariff Act*’ın [Smoot-Hawley Gümrük Tarifesi Yasası] ekonomik açıdan feci sonuçlar doğuracağını söyleyerek ABD hükümetini uyaran bir bildiriye imza atmıştı.

Hızla, Lehman Brothers’ın iflasının ertesinde dünyanın yeni bir buhranın eşiğine geldiği yıla 2009 yılına gidelim. Bu sefer dünya liderleri Ricardo’nun izinden gittiler ve korumacı önlemlere başvurmazdılar. Dönemin İngiltere Başbakanı Gordon Brown’un Londra’daki G20 zirvesinde söylediği gibi: “Korumacılık yenilgiyi kabullenme, geri çekilme ve korku politikası olduğu için ve nihayetinde hiç kimseyi korumadığı için reddedilmelidir.”¹

Kemer Sıkma mı, Teşvik mi?

Ricardo’nun devlet borcunun etkisi hakkındaki düşünceleri son kırk yılda ve özellikle de dünyada yaşanan son finansal krizin ertesinde yeniden gündeme geldi. 2009 yılında, liderler bir yandan uluslararası ticaret konusunda Ricardo’nun tavsiyelerine uyarken, bir yandan da buhrana dönüşmesi olası “Büyük Duraklama” olarak tarif edilen şeyi önlemek maksadıyla dünya ekonomisine yaklaşık 1 trilyon dolar enjekte etmek için işbir-

Ricardo’nun devlet borcunun etkisi hakkındaki düşünceleri son kırk yılda yeniden gündeme geldi.

liği yapıyorlardı. Bu kaçınılmaz durum, elbette 2009 yılı ekonomisini hayata döndürmek isteyen devletlerin, gelecek nesillerin vergileriyle ödenecek büyük borçlar almasına da yol açtı.

Harvard ekonomistlerinden Robert Barro, Ricardo'nun başlıca düşüncelerini günümüzde –1974 yılında makalesini yazdığı sırada Ricardo'dan “bihaber” olduğunu daha sonra kabul etse de– Barro-Ricardo Denkliği olarak bilinen olgunlaşmış bir teoriyi temellendirmek için kullandı. Amerikalı ekonomistin söylediğine göre: Bir aile servetini çocuklarına bırakmak istiyorsa –“nesillerarası fedakârlık” dediği şey budur–, o zaman gelecekte borçların ödenmesi için koyulacak vergileri de hesaba katmalıdır. Hanehalkları yalnızca kendi yaşamlarını değil çocuklarının yaşamlarını da gözetirler, bugün borçla finanse edilen bir vergi indiriminin gelecekte bu indirimle aynı oranda –o günkü değeriyle– bir vergi artışı olarak geri döneceğini bilirler. Vergi indirimi tüketicileri daha varlıklı kılmaz, onların harcamalarını da artırmaz, ama bugünkü vergi indiriminin ceplerinde bıraktığı para, gelecekteki vergi yükümlülüğüne katlanmalarını sağlar. Dolayısıyla özel tasarruflar da kamu tasarrufları düştükçe artar, ülkenin toplam tasarrufu ise değişmez. Devletin hastalıklı bir ekonomiyi iyileştirmek için para harcamasına engel olmayı haklı çıkarma girişimi olarak değerlendirdiği bu teoriyi eleştiren çoğu kişi hem varsayımlarını hem de çıkarımlarını çürütmeye çalışmışlardır. Herkesin meseleye böyle rasyonel bakmadığını ve çoğu insanın uzun vadeli düşünmediğini ve hatta mevcut borçları kapatıp, ek kaynakların bir kısmını da harcadıklarını ileri sürerler. Toplumsal yardımlaşma inşasının getirdiği beklenmedik gelirlerle insanların ne yaptığına dair, 1997 yılında Ipsos MORI tarafından yapılan bir anket bu gelirlerin neredeyse yarısının harcandığını, bunun büyük bir kısmının da evlerin iyileştirilmesine harcandığını göstermiştir.² Bu özel sektör kaynaklı bir gelirdir, devletin dağıttığı gelire gelince, Singapur hükümetinin bir kereye mahsus olmak üzere, 2,5 milyon yetişkine 78 dolar ila 702 dolar arasında değişen tutarlarda dağıttığı toplam 1,17 milyar doların nasıl harcandığına dair bir araştırma da her bir doların yaklaşık 90 sentinin, ilan edilmesini takip eden on ay içinde harcandığını göstermiş-

tir.³ Dünyadaki finansal krizin ertesindeki teşvik önlemlerinin nasıl bir etki yarattığını çözümleme gayretini sürdürdükçe bu tartışma da şüphesiz devam edecektir.

Artıları Eksileri

David Ricardo, emsalleri Keynes ya da Marx'ın yaptığı gibi arkasında bir “-izm” bırakmadı, dolayısıyla onu bir ekonomist olarak önemli kılan öncelikle ticaret hakkında yazdıklarıdır. Ricardo çağının adamıydı ve onu ticaret kısıtlamaları gibi meseleler üzerine düşünmeye ve yazmaya sevk eden şey temelde Napoléon Savaşları sonrasında Britanya’da olup bitenlerdi. Serbest ticaretin tüketiciler açısından fiyatları düşüreceğini ve toplumların da en iyi oldukları şeyde uzmanlaştıkları ölçüde zenginleşmelerini sağlayacağını görebilecek kadar ferasetli olduğuna şüphe yoktur. Yine de 21. yüzyılın küresel ekonomisi, Ricardo’nun Avrupası’ndan hayli farklıdır ve Ricardo’nun serbest ticaret teorilerinin, uygulamada yarattığı etkilerin giderek artan bir memnuniyetsizlik yarattığı açıktır. Buna geçmeden, teorisinin diğer ekonomistler tarafından acımasızca eleştirildiğini belirtmemizde fayda var. Onu eleştirenler, modelinin yalnızca hiçbir aksamının ya da teknolojik ilerlemenin olmadığı bir dünyada, aralarında iki ürünün ticaretini yapan iki ülke için işlediğini söylemektedirler. İşletmeler olumlu ya da olumsuz şoklara uyum sağlayabilseler de, yeterli kapasiteye sahip olmadıkları ya da başka bir şeye odaklanmak istedikleri için en iyi oldukları malları üretmeye ya da satmaya son verebilirler. Ricardo’cu serbest ticaret, Ricardo’nun öngöremediği sorunlara yol açmakla da suçlanmıştır. Eleştirmenler bir ülkenin en iyi olduğu şeyde uzmanlaşmasının ve diğer her şeyin ithalatla tedarik edilmesinin sürdürülemez bir cari işlem açığı yaratabileceğini söylerler. ABD ve Çin arasındaki derin uçurumu buna örnek verebiliriz. Teorisi, farklı ülkelerin çevre kirliliği ya da çalışma standartları gibi –olmadık sebeplerle ticari avantajı

garanti altına almaya imkân verecek– alanlarda benimsedikleri farklı standartları hesaba katmaz. Yine akla ister istemez Çin geliyor. Eleştirmenler aynı zamanda sürekli hangi üründe uzmanlaşılması gerektiğini araştırmanın yüksek işsizliğe, ülke içinde ve ülkeler arasında daha büyük eşitsizliklere yol açacağını da söylemektedirler.

Akılda Kalması Gerekenler

Ricardo'nun teorilerinin modası geçmiş olabilir, ama 200 yıl önce ileri sürdüğü bazı fikirleri sayesinde ekonomi semalarının yerini korumayı sürdürmektedir.

- Mukayeseli Üstünlük: Ülkeler en verimli ürettikleri şeyde uzmanlaşmalı, üretiminde daha verimsiz oldukları ürünleri ise ithal etmelidir.
- Ricardo Etkisi: Ücretler arttıkça, sermaye yoğun mallar, işgücü yoğun mallara kıyasla daha çok ucuzlar, bu da ilkinde olan talebi artırır.
- Ricardo'cu Denklik: Ekonomik büyümeyi teşvik etmek için borç alan devletler başarılı olamazlar, çünkü insanlar bu borcu ödemek için gelecekte çok daha yüksek vergi ödeyeceklerinin farkındadırlar.

Okuma Listesi:

Samuel Hollander, *The Economics of David Ricardo* (Heinemann, 1979).

David Ricardo, *The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Bank Notes* (1810).

David Ricardo, *Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock* (1815).

David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, İş Kültür Yayınları, III. Basım, İstanbul, 2015.

3

Karl Marx Yenik Kahraman mı?

“Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre.”

Karl Marx, Gotha Programının Eleştirisi, 1875

Karl Marx. Bu ismi duyan herkesin aklına derhal bazı görüntüler ve düşünceler gelecektir: onun o gür sakallı meşhur yüzü, komünizmin kurucusu olması, kitabı *Das Kapital*, her dönemde ortaya çıkan ve kendilerini Marksist olarak adlandırmaktan memnun yoldaşları, 20. yüzyılın Marksist rejimleri, Kuzey Londra'da Highgate Mezarlığı'ndaki mezarı. Bu kitaptaki diğer dokuz ekonomistin hiçbiri böylesine güçlü ve ani bir tepkiye yol açmaz. Bunun sebeplerinden biri Marx'ın ekonomist olmayışdır, yani en azından o sadece ekonomist değildi. Filozoftu, dilbilimciydi, devrimciydi ve eylemciydi. Ününü daha çok sözünü ettiği politik ütopyya dair görüşleri ve ekonomi teorilerinin yanında sosyoloji üzerine yazdıklarına borçludur. İsminin kazandığı (gerçi ölümünden sonra) tarihi başarıya rağmen, ekonomi teorilerinin uzun vadedeki etkileri hâlâ tartışmalıdır.

Marx'ın söylediklerinin pek çok nüansı ve anlamları zaman içinde kaybolmuştur.

Düşünceleri bu kitapta ele aldığımız diğer ekonomistlerin düşünceleri kadar sağlam hayatta kalamamış olabilir, ama Marx'ın ne söylediğini ve onun teorilerinin dünya genelinde

nasıl uygulamaya geçirildiğini anlamak önemlidir. Tanınan tarihi bir figür olması ve tartışma ya da çekişmelerde isminin sıkça –kültürel referans olduğu kadar bir hakaret olarak da– geçmesi çoğu insanın onu anlamak için gerekli olan tüm bilgiye sahip olduğuna inandığını gösteriyor. Herkes tarafından

anlaşılabildiği yanılgısı, aslında sadece onun söylediklerinin ve söylediklerinin anlamına dair pek nüansın zaman içinde kaybolduğunu göstermektedir.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

Marx yaşamını işçi sınıfının mücadelesini anlamaya ve onu ezenlerin nihai çöküşüne dair senaryolar yazmaya adanmış olabilir, ama geçmişi, ilkinden ziyade son söylediğimize daha sıkı bağlıdır. Yaşam hikâyesi David Ricardo'nun yaşamı kadar çarpıcıdır, ama Ricardo ihtişamın tadını çıkarırken, onun Alman meslektaşısı esasen sefaleti görmüştür. Marx, Prusya Krallığı'nın Aşağı Ren bölgesinde Trier isimli bir kasabada 1818 yılında dünyaya geldi. Babası Heinrich orta sınıfa mensup başarılı bir avukattı, sonrasında yaşadıkları bölgede şarap bağlarının da sahibi olmuştu. Heinrich, Herschel Moderchai adıyla doğmuştu ve Trier hahamının oğluydu, ama Yahudi karşıtı yasaların kısıtlamalarından kurtulmak için Musevilikten Lüteryen inancına geçmişti. Babasının sağladığı maddi imkânlar sayesinde Karl özel eğitim aldı ve günümüz öğrencilerinin aşına olduğu bir yaşam sürdüğü Bonn Üniversitesi'nde hukuk bölümüne girmesi güvence altına alınmıştı. Orada düellolara katılmış, bu süreçte yaralanmış ve üniversitenin içme kulübünün de eş başkanlığını yapmıştır. Ama bu tür durumlarda hep olduğu gibi, notları bundan zarar görmüş, uzun zamandır azap çeken babası da onun daha akademik ve daha ayık bir üniversite olan Berlin Üniversitesi'ne gönderilmesi için girişimde bulunmuştur. Marx Berlin'de akademik açıdan gelişmiş, hukuk derecesini almıştır. Orada yoğun olarak Alman filozof Georg Hegel'in felsefesiyle ilgilenmiştir, bu merakı ileriki yıllarda artmıştır. Hegel de elbette büyük filozoflara dair bir kitapta rahatlıkla yer alırdı ve felsefesinden de dolu dolu bir bölüm çıkardı. Ama bizi asıl ilgilendiren Hegel'in öncülük ettiği analiz tarzıdır: Bir tezin sunulması, onun bir karşıt tezle karşılanması ve bu

ikisinin yeni bir sentez oluşturması yoluyla gerçekleştirilen, diyalektik olarak bilinen analiz tarzı. Hegel'in takipçileri bu tarzı Hegel'in dűřüncelerini geliştirmek için kullanırken, Marx bunu maddi dűnyanın ve toplumsal devrimin gelişimini anlamak için bir araç olarak kullanmıştır. Marx Alman olabilir, ama dűřünme ve yazma faaliyetlerini Paris ve Londra'da sűrdürmüřtür. Prusya'nın varlıklı aristokrat ailelerinden birinin kızı olan ve 1843 yılında alt sınıfa mensup Marx ile evlenmek için toplumsal açıdan dengi olan biriyle kıyılmış nişanı bozan karısı Jenny von Westphalen de ona bu gezici kariyerinde eşlik etmişti. Üniversiteden ayrıldıktan sonra yazdığı ve sonradan da editörlük yaptığı *Rheinische Zeitung*'un çıktığı Köln'e geldi, bu liberal gazete Marx'a Avrupa'daki mevcut hükümetlere saldırma imkânı veriyordu. Rus monarşisini sert bir biçimde eleştiren bir makale yazdıktan sonra otoriteler gazeteden ayrılması için Marx'a baskı yapmıştı. ar I. Nikolay'ın yayının yasaklanması konusunda Prusyalı otoritelere baskı yapmış, istediğini elde etmişti. Marx 1843 yılında kısa ömürlü liberal bir gazeteye katkı sağladığı Paris'e gitti, orada asıl dűřünsel işbirliğini kurduğu, kendisi gibi varlıklı ve orta sınıf bir Alman olan Friedrich Engels ile tanıştı. Delifiřek yazıları başını yine belaya soktu ve 1845 yılında Fransız hükümeti tarafından sınırđı edildi. Brüksel'e taşınan Marx ve Engels, orada *Komünist Manifesto*'yu kaleme aldılar. Marx Köln'e geri dönüp *Neue Rheinische Zeitung* gazetesine katıldı, orada bir kez daha otoritelerle ve solcu meslektaşlarıyla karşı karşıya geldi. 1849 yılında Londra'ya taşındı, orada üç ciltlik *magnum opus*'unu *Kapital*'i yazmaya başladı, sadece ilk cildi o hayattayken basıldı. Çalkantılı şahsi yaşamını yazmak için terk etmeden evvel, yaşamının son otuz yılı boyunca (1883 yılında, 64 yaşında ölene dek) kendisini ve ailesine mahkûm ettiği koşullardan söz etmekte fayda var. Londra'da geçirdikleri 5 yıl boyunca Marx ailesi Soho'da Dean Caddesi Numara 28'de bugün *Quo Vadis* (Marx'ın da bildiği üzere Latince "Nereye gidiyorsun?" anlamına gelir)

adında birinci sınıf bir restoranın mutfağı olan bir apartman dairesinde yaşadı. Rastlantılar günümüz okuyucusu için iki hoş ironi yaratıyor. Marx'ın Londra'daki yaşamı, Kıta Avrupası'ndakinden pek farklı olmayan bir biçimde, olsa olsa sefalet olarak tarif edilebilir. Bir Prusya ajanı Marx ailesinin evinin 1852 yılına ait muhteşem ama korkunç bir biçimde ayrıntılı bir resmini çizmiştir, salonu duman ve tütünün isiyile dolu tasvir eder, “insanın gözleri dumandan öyle yaşarır ki insan bir an bir mağarada el yordamıyla ilerlediğinizi sanırsınız.” İki sandalyeden biri üç ayaklı olduğundan, dört ayaklı olan da çocukların yemek pişirme oyununda masa olarak kullanıldığından bu evde oturmanın “tehlikeli” olduğuna dair uyarır. “Çocukların pişirme oyununda döktükleri silinmemiştir ve eğer oturursanız pantolonunuzu gözden çıkarmanız gerekir.”¹ Yine de ajan ev sahiplerinin cana yakınlığının bu “rahatsızlığı katlanılabilir” kıldığını da itiraf eder. Acı olan ise, el üstünde tutulan 8 yaşındaki oğlu Edgar dahil olmak üzere üç çocuğunun bu karanlık meskende hayatını kaybetmiş olmasıdır.

Ekonomi Teorileri

Marx'ın en çok bilinen kitabı *Kapital* devasa yazınsal üretiminin son aşamasıydı ve ancak ölümünden sonra tamamlanabildi. Bu kitabı okumakta zorlananlar, kitabı yazan adamın da neredeyse aralıksız acı çektiğini akılda tutmalıdır – gerçi yazara acı veren çıbanlardı. Özellikle de “yayılma merkezi” adını verdiği bölgede çıkan çıbanlardan mustarıptı, böyle bir acıyı hayal bile edemeyiz.

2500 sayfalık *Kapital*, özellikle de büyük bir edebi güçle yazılmış bölümleri okunmayı hak etmektedir. Ama Marx'ın ekonomiye katkısını anlayabilmek için üç temel düşüncesine odaklanmamız gerekiyor: Kapitalizme zemin teşkil eden emek sömürüsü, kapitalizmin kendi çöküşünü hazırladığı ve en sonunda onun yerini alacak sosyalist komünist sistem.

Emeğin Artık Değeri

Marx'ın ekonomi teorisi Smith ve Ricardo'nun klasik ekonomisine dayanır. O da emtiaya ve bunların nasıl üretildiğine bakar ve kendinden önceki ekonomistlerin teorilere Hegelci “diyalektik materyalizm”i uygulayarak kendi değer teorisini kurar. Tıpkı Ricardo ve Smith gibi işçilerin malın üretimine girdi olarak sunduğu çabanın bir değer yarattığını görmüştür. Ama Ricardo mal üretmek için kullanılan emek miktarının uzun vadede malın fiyatını belirlediğini söylerken, Marx değere odaklanmıştır. Ona göre emek miktarı üretilen malın değerini belirler. Bir ürünü beş saatte üreten bir makinenin değeri, aynı ürünü on saatte üreten bir makinenin değerinin iki katıdır. Marx “sabit” olan “kullanım değeri” ile malın satıldığı anda sahiplerine sağladığı “değişim değeri”ni birbirinden ayırdı. İşçiler uzun vadede emeklerinin karşılığını katiyen tam olarak alamadıklarını görebiliyordu. Bir makine işçisi, işçinin yevmiyesinden daha yüksek bir fiyata satılacak bir grup araç gereci üretmek için belli bir ücret alır. Bir süpermarketin kasasındaki işçiyi, bir hukuk danışmanının asistanını ya da bir banka memurunu düşünün, aynı dinamikler bunlarda da geçerlidir. Marx işçilerin emekleri karşılığında aldıklarıyla fabrika sahiplerinin eline geçen arasında fark olduğunu gördü. Bunu “artık değer” olarak adlandırdı: Kapitalistler kârlarının ilave değerlerini muhafaza edebilirler, çünkü üretim araçlarına onlar sahiptir. Dolayısıyla da işçilere, malı satmayı planladıklarından daha düşük değerde bir ödeme yapmaları gerekir. Bu denklem Marx'ın makinenin yapılmasına harcanan “gizli” değer olarak açıkladığı teçhizat maliyetlerini de içermelidir. Kâr artık değerin emek maliyetleri (değişken sermaye) ve makine maliyetleri (sabit sermaye) toplamına bölünmesiyle bulunuyordu. Marx bu denklemi *Kapital*'in üçüncü cildinde şu şekilde ifade etmiştir: $p' = s/C = s/(c + v)$ (p kâr, s artık değer, C toplam sermaye, v de değişken sermayeyi temsil eder). Peki kapitalistler işçilerine

ücret ödediklerinde neyin yanlarına kâr kalacağını nasıl bilebiliyorlar? Marx aynı zamanda fabrika sahiplerinin işçiler ve ailelerinin hayatta kalması için gereken asgari tutarı –asgari ücret olarak adlandırabiliriz bunu– ödemeye dikkat ederler. Marx’a göre, çalışmayan ya da çalışmayı reddeden kişilerin yerine geçmeye hazır işsizlerin varlığı bu ücreti düşük tutar. Bu havuz, emek ihtiyacını azaltan teknolojik ilerlemelerle doldurulmuştur. Bunun altını çizerken, aslında şunu düşünmektedir: Emek de alınıp satılabilen bir metadır, değeri de istihdam edilme maliyetine eşittir. Marx’ın klasik ekonomistlerden ayıran, emek ve onun emek-değer dediği şey arasındaki bu farktır.

Marx’ı klasik ekonomistlerden ayıran, emek ve onun emek-değer dediği şey arasındaki bu farktır.

Marx ekonomik değerın nasıl dağıtıldığı konusuyla en az Ricardo kadar ilgiliydi. Ricardo pastadan en büyük dilimi toprak sahiplerinin alması gerektiğine inanıyordu, bu nedenle de teorilerini bu temeller üzerinde yük-

selen ticaret reformuna vakfetmişti. Marx asıl nasiplenenlerin sermayedarlar –ister işadamı, ister finansör, isterse toprak sahibi olsun, her tür sermaye sahibinin– olduğunu gördü ve böyle bir sistemin sürdürülebilir olmadığına inanıyordu.

Kapitalizmin Çöküşü

Kapitalistler işçilere az ücret ödeme, onları tahammül edilmez koşullarda çalıştırma, hatta tehlikeli ve kirli işlerde kadınlar ve çocukları çalıştırma konularında bariz bir teşvik gördüklerinden, eğilimleri de bu yönde olmuştur. Charles Dickens ve Charles Kingsley –özellikle *Su Bebekleri* kitabı– gibi yazarların endüstriyel yaşam tasvirleri dönemin koşullarını yansıtmaktadır.

Bu süreç nasıl oldu da sadece kapitalistlere uzun vadede sabit kârlar yaratmaya yaradı? Aynı zamanda bir tarihçi de olan Marx, kapitalizmin yerini aldığı aldığı feodalizmde top-

lumsal gelişmenin sabit bir akışta olduğunu ve bir gün başka bir şeyin de kapitalizmin yerini alacağını düşünüyordu. Marx'a göre kapitalistler tıpkı Smith'in söylediği gibi rekabet eder ve rakiplerini geride bırakmak için makinelere her geçen gün daha fazla yatırım yaparlardı. Marx'ın en edebi pasajlarından birinde bu durum şöyle tasvir edilmiştir: "Biriktiriniz, biriktiriniz! İşte Musa da bu peygamberler de bu! (...) İşte bunun için tasarruf ediniz, tasarruf ediniz, yani artık değer ya da artık ürünün mümkün olduğu kadar büyük kısmını gerisingeriye sermayeye çeviriniz! Birikim için birikim, üretim için üretim: Klasik ekonominin burjuva döneminin tarihsel görevini ifade eden formül işte buydu."² Bunun neticesi kârların azalması olurdu, kapitalistler rakiplerini geride bırakmak için mücadele ettikçe de kârlar düşmeye devam edecekti. Marx burada iktisadi dalgalanmalardan söz etmiyor olsa da, modern ekonomistler uzun soluklu bir artışın hemen ardından ani düşüşleri tetikleyecek faktörlerden biri olarak aşırı yatırımdan söz edeceklerdi. Marx'a göre bu döngü kârların durmadan bir yükselip bir düştüğü ve her seferinde daha düşük bir seviyeye indiği bir döngüdür. Bu arada bu artan makineleşmenin yarattığı ve giderek büyüyen işsiz havuzu da hem huzursuzluk hem de sisteme karşı öfke kaynağıdır, fabrikaları potansiyel müşterilerden mahrum bırakır. Birtakım kodamanlar üstünlük için savaştıkça küçülürler, bu sırada işçi sınıfının sefaleti ve sömürülmesi de giderek artar. Marx şöyle yazar: "(...) uzlaşmaz etmenlerin çatışması dönemsel olarak bunalımlar sırasında kendisini açığa vurur. Bunalımlar, her zaman, eldeki çelişkilerin şiddetli anlık çözümlerinden, bozulmuş olan dengeyi o an için yeniden kuran şiddetli patlamalardan ibarettir" ve "ama aynı zamanda, sayıca gittikçe artan bir sınıfın, kapitalist üretim sürecinin bizzat kendi mekanizması ile eğitilen, birleşen ve örgütlenen işçi sınıfının öfkesi de artar." Şöyle devam eder: "Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendisinin hükmü altında gelişen üretim tarzının ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve

Kapitalist sistem Marx'ın gözünde sürdürülebilir bir sistem değildi, devrimle, kendi çöküşüyle sona erecekti.

emeğin toplumsallaşması, sonunda bunları bunların kapitalist kabuklarıyla uyuşamadıkları bir noktaya ulaştır. Kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirilen-

ler mülksüzleştirilir.” Bu nedenle nihayetinde kapitalist sistem Marx'ın gözünde sürdürülebilir bir sistem değildi, devrimle, kendi çöküşüyle sona erecekti.

Fırtınadan Sonra: *Komünist Manifesto*

Hikâyenin son kısmında Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'yu yazdığı 1848 Paris'ine gitmeliyiz. Bu manifesto günümüz parti manifestolarından farklı olarak, Avrupa'nın endüstriyel kapitalizmini eleştirmeden, emek değeri ve *Kapital*'de ayrınılı olarak ele alınan, işçi sınıfının kapitalistler tarafından nasıl sömürüldüğü konusunu izah etmeden evvel okuyucuyu adeta bir tarih turuna çıkaran edebi bir yapıttır. “Tüm öteki proletarya partileri gibi komünistlerin de ilk amacı proletaryanın sınıf düzeyinde oluşması, burjuva egemenliğinin yıkılması ve proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirmesi”dir. Sonra da modern seçmene daha tanıdık gelecek on aşamalı bir hareket planı ortaya koyar:

1. Toprak mülkiyetinin lağvedilmesi ve topraktan elde edilen tüm rantın kamusal amaçlara vakfedilmesi.
2. Yüksek oranda artan bir vergi ya da kademeli bir gelir vergisi.
3. Her türlü miras hakkının lağvedilmesi.
4. Ülkeden kaçanların ve buna karşı gelenlerin tüm mülklerine el koyulması.
5. Devlet sermayeli ve tek tekel olarak Ulusal Banka yoluyla kredilerin devlet elinde toplanarak merkezleştirilmesi.
6. İletişim ve taşımacılığın devlet elinde toplanarak merkezleştirilmesi.

7. Devlete ait fabrikaların ve üretim araçlarının artırılması, boş arazilerin ekime açılması ve toprağın ortak plan uyarınca kademeli olarak iyileştirilmesi.
8. Herkes için eşit çalışma zorunluluğu, özellikle tarım için endüstri ordularının kurulması.
9. Tarım ve sanayi işletmelerinin birleştirilmesi, kent ile taşra arasındaki farkın, nüfusu ülkeye daha eşit dağıtmak suretiyle kademeli olarak ortadan kaldırılması.
10. Devlet okullarında tüm çocuklar için eğitimin ücretsiz olması. Çocukların bugünkü gibi fabrikalarda çalıştırılmasına son verilmesi. Eğitim ve endüstriyel üretimin birleştirilmesi vs.

Tekelci bir devlet bankasının yaratılması ve özel mülkiyetin lağvedilmesi uç tedbirlerdir, diğer maddeler özellikle de tüm çocuklara parasız eğitim verilmesi ve çocukların çalıştırılmasına son verilmesi gibi hususlar bazı modern okuyuculardan şüphesiz destek görecektir. Ama bu program ekonomik bir programdan ziyade politik bir programdır. Peki o zaman Marx manifestonun sınıfsız “birlik” dediği, burjuva toplumunun yerine geçen bir toplumda ekonominin işleyişini nasıl değerlendirmişti? *Kapital* bu hayati konuya geldiğinde nispeten sessiz kalır. Marx’ın 1857 ve 1858 yıllarında *Kapital*’i hazırlarken tuttuğu, *Grundrisse* olarak bilenen muazzam sayıdaki defter ortaya çıkacak sosyalist komünist ütopya hakkında daha açık sözlüdür. Marx 40 yıl önce³ toplanmış ham verilerin analizine dayanarak kapitalizm sonrası bu toplumun altı temel özelliğe sahip olacağına hükmetmiştir. En önemlisi piyasadaki değiş tokuşun değer ölçümü, üretimin örgütlenmesini belirlemeye son vermesi olacaktır, bunun yerini bir tür sosyalist merkezi planlamanın alacağı kuşkusuz üstü kapalı dile getirilmektedir. İkinci olarak, Marx emek ve sermaye arasındaki ilişki bozulduğundan özel mülkiyetin yerini “birleşmiş işçiler”in mülkiyeti alacaktır. Üçüncü olarak, çalışma süresi esaslı bir biçimde kısaltılacak, sosyal işlere ayrılan zaman artırılabilecektir. Bununla bağ-

lantılı dördüncü husus da her bir işçinin verimlilik kapasitesinin artacak olmasıdır, zira artık doğrudan yaptıkları işin değeri ya da harcadıkları zamanla değil, yarattıkları ürünle ölçülecektir. Bu son iki hususta bilimin de rolü var: Toplumun üretim güçlerinin tümel gelişimi, teknoloji, otomasyon; bilimsel ve eğitsel ihtiyaçların karşılanması.

Bu tasavvur, işin değerinin çalışma süresiyle değil, kalitesiyle ölçüldüğü, paranın bir değiş tokuş aracı olarak kullanıldığı ve bunun neticesinde boş zaman artınca her bir bireyin kendisini dilediğince geliştirme imkânı bulduğu bir komünal üretim örgütlenmesi olarak özetlenebilir. Bu tasavvur sosyalist bir ekonominin işlemlerini sağlayacak bir model sayılmaz, ama Marx’a göre, kapitalizmin mevcut eğilimlerin üzerine inşa edilerek feodalizmin yerini almasını sağlayan dinamik sürece benzer bir dinamik süreçle, komünizmin nasıl kapitalizmin yerini alacağını göstermektedir.

Karl Marx ve Küresel Finans Krizi

Marx 2008’deki kırılmayı görse hem sevinir hem de asıl zorluğu proleteryanın göğüslemesine hayıflanırdı, ama analizi bu aşamaya nasıl geldiğini açıklayabilir miydi? Krizin ölçeği kapitalizmin sonunun geldiğini düşünen bazı Marksist iktisatçılara bol bol yorum yapma imkânı verdi elbette. Marx’ın memleketi Almanya’da *Kapital*’in satışları fırladı, kitabın manga versiyonu Japonya’da çok satanlar listesine girdi. Çinli tiyatro-severler kitabın en alakasız versiyonunu, bir müzikali izlemek için kuyruklara girdi. Bu müzikal bir temsili finanse etmek için para tasarruf etmeye çalışan, sonra tüm parasını New York Nasdaq endeksine kaptıran bir aktör hakkındadır. İzleyiciler de hissedarları temsil etmekte, hissenin fiyatı onların alkışlarının “endeksi”ne göre değişmektedir. Gelin görün ki işçiler –oyunun emeğin değeri konusunda telkinde bulunduğu– artı değerın ölçeğini keşfettiği anda işler karışır. Bu krizin sebeplerinden biri

karmaşık finansal borçlanma araçlarının patlamasıdır, zira bu ürünlerin çoğu ABD’de yaşayan, ev sahibi olmak isteyen yüksek risk grubu yoksullara verilen ve sayısı giderek artan, sonraları NINJA⁴ adı verilen uzun vadeli konut kredilerine (mortgage) dayanmaktaydı. Dünya genelinde faiz oranları çok düşüken bu borçlanma araçlarının getirdiği yüksek kazançların peşine düşmüş gözü kara yatırımcılar Marx’a yabancı gelmezdi. Yatırımcıların ne pahasına olursa olsun kazanç peşinde olması onun analizinin önemli bir parçasıdır. Marx bir noktada kaçınılmaz olarak iflas bayrağını çekmeye varan bir aşırı artık değer birikimine de yabancı değildi. Marx aynı zamanda “hayalî (fiktif) sermaye” dediği şeyi, sahibine gelecekteki bir gelir akışını garanti eden ve bu sayede sermaye gibi alınıp satılabilen kâğıt sertifikaları da (değerli kâğıt, örn. devlet tahvili, hisse senedi) teşhis etmişti. Bunun dayanak varlığın içinde sermaye olmaya-çağından, sermaye varmış yanılsamasını yarattığını söylemişti. “Ve para-sermaye birikimi, büyük kısmıyla, üretim üzerindeki bu hakların birikiminden, söz konusu hakların piyasa fiyatlarının, hayalî sermaye değerlerinin birikiminden başka bir şey değildir” yazar. Ev alan o talihsiz ve düşük ücretli kesimi yaratanın aslında ticari sınıfın daimi sömürüsü olduğunu da görecek. Marx’ın kendisi sistemin –sırf endüstriyel sermaye sahipleri açısından değil– finansörler açısından da –işçi sınıfından değer aşırması için– nasıl bir potansiyel barındırdığını biliyordu. *Kapital*’in son cildinde işçi sınıfının “(...) dolandırıldığı, açık bir gerçektir; ama bu sınıfa geçim araçlarını tedarik eden perakendeci tüccarlar da aynı şeyi yapar. Satış ve ödünç verme arasındaki farkı da “tümüyle önemsiz ve biçimsel” bir farktır ve ödünç verenlerin yaptığı da ikincil bir sömürüdür.

Hükümetler Marx’ın öngördüğü şekilde 200 yıllık endüstriye kapitalizmin sonunu getirebilecek bir bunalımın önüne geçmeyi başarmış olsalar da, ağır işleyen toparlanma süreci, sisteme karşı özellikle Avrupa’da duyulan ve giderek artan öfke Marx’ın merakını cezbederdi. Bu krizden zarar görmüş Yuna-

nistan ve İspanya gibi ülkelerde yaşayan insanlar hâlâ bu krizin ceremesini çekiyorlar. Marx, onların yeni bir ekonomik sistem talep etmelerini savaşın henüz kaybedilmediğine dair bir işaret olarak yorumlardı.

Mirası

Karl Marx olmasaydı dünyanın ekonomik ve politik düzeni çok farklı olurdu. Fikirlerinin çoğu uygulamada başarısız olsa da –ve bazen zararlı–, hem politik düzeyde hem de ekonomi düşüncesinde tartışmaların gidişatını değiştirmiştir.

Resmin Tamamı

Ekonomiye etkisi ise bu denli net değildir. Bir açıdan kapitalizmin Marx'ın kaçınılmaz dediği sonu henüz gelmedi. Elbette onun öngördüğü gibi 2007-2010 dönemindeki küresel krizler de dahil olmak üzere çok sayıda finansal kriz yaşandı. Ama büyüme ve zenginliği gitgide azaltan bir sarmalın içinde kapitalizmin çöküşüne yol açmadı, durum bunun tam tersidir. Gelişmiş ülkelerde kişi başına geliri gösteren her grafikte Büyük Buhran, dünya savaşları ve yakın geçmişteki durgunlukta birkaç puan aşağıya inse de genel olarak daima yükselen bir eğri görürüz. Bu grafiklerin de gösterdiği gibi, işçiler kapitalizm sayesinde yoksullaşmamış, aksine daha iyi duruma gelmişlerdir. Elbette kapitalist ülkelerde yaşayan insanların servetiyle, kapitalizmi yıkılmasını körükleyen komünizmin hüküm sürdüğü –kapitalizmin değil– yerlerde yaşayanların serveti arasında uçurum vardır.

Çalışma koşulları Marx'ın da onaylayacağı asgari ücret uygulaması ve alkışlayacağı sendikalaşma gibi yenilikler sayesinde kötüleşmemiş, aksine iyileşmiştir. Ama Marx orta sınıfın, yani üretim araçlarına (satın alıp, Britanya'nın özelleştirilmiş sektörlerdeki şirketlerin hisseleri görünümünde olmadığı süreç) sahip olmayan ama emeğine yüksek değer biçilmesini talep

etme imkânına sahip bir sınıfın ortaya çıkacağını öngörememişti. Marksistler şunu söyleyebilirler: Kapitalist devletler, işçilerin taleplerini Marx'ın kapitalizmin dinamik model olarak nasıl gelişeceğine dair doğru tespitleri ışığında, öfkeyi ve devrim alametlerini bertaraf etmek amacıyla karşılamak zorunda kalmışlardır. Sorun Marx'ın kapitalist sistemi değişme kabiliyetinden yoksun durağan bir teşekkül olarak görmesidir.

*Marx kapitalist sistemi
değişme kabiliyetinden
yoksun durağan bir
teşekkül olarak görmüştür.*

Zengin kapitalist ülkelerin, başta sömürgecilikle, şimdi de küreselleşmeyle denizaşırı ülkelerdeki işçileri nasıl sömürdüklerine işaret ederken çok daha sağlam gerekçeler kullanırlar.

Eşitsizliğin küresel bir boyut kazandığı doğrudur, ama ulusal kapitalist sistemlerin çökeceğini öngördüğü sırada Marx'ın aklından geçen bu değildi.

Resmin Detayı

Marx'ın tahminlerinin boşa çıkması Marx'ın düşüncelerinin ve yazdıklarının ekonomi teorisinin gelişimine katkı sağlamadığı anlamına gelmez. Şüphesiz Marx'ın kapitalist sistemin içindeki sınıflar ve çıkar grupları arasındaki çatışmaya dair –yukarıda anılan– görüşleri günümüzde toplumsal değişimi ele alırken başvurulan yaygın yaklaşımlardan biri haline gelmiştir.

Sermaye birikimi kavramı –kapitalistlerin talebin tükendiği bir noktaya dek sermayeyi artırma amacıyla sürekli yatırım yapması– artış-düşüş-düzelme-büyüme-artış yolunu izleyen iş döngüsü fikrine ilham vermiştir.

Marx Yeniden Dünyaya Gelse

Marx eğer 21. yüzyılın Britanya'sını ya da ABD'sini görebilseydi, dünyanın şu anki durumunu teorileriyle açıklayabilir

miydi? İngiltere ve ABD gibi ülkelerde gelir paylaşımının en tepesinde ve en altında yer alan gruplar arasında giderek artan eşitsizlik, Marx'ın işçi sınıfının kapitalist sınıflara göre yoksul kalmasından duyduğu endişenin haklı olduğunu göstermektedir. Çoğu ekonomist artık emek değer teorisinden vazgeçmiş durumda, işverenlerin personellerini belli bir düzeyde "sömürdüğüne" işaret eden artık değer fikrinin ise günümüz tartışmalarında hayli yer işgal ediyor. Bir şirketteki ortalama ücretin bilmem kaç katı olan üst düzey yönetici kazancını ölçme fikrine, ücret politikası kötü olan şirketlerin tespitinde sıkça başvuruluyor. Tüm ülkelerde şirketler, mal ve hizmetleri işçi ücretleri de dahil olmak üzere maliyetinden çok daha fazlasına satarak kâr elde etmeye devam ediyorlar. Haziran 2013'te *Financial Times*, büyük bir Amerikan şirketindeki ortalama genel müdür maaşının 2011 yılında ortalama bir çalışanın ücretinden 508 kat daha fazla olduğunu yazmıştı.⁵

Marx küresel finans krizini ve onun kapitalist ekonomilere olan korkunç etkilerini duysa hiç şüphesiz buna içten içe sevinirdi. 2008 yılının sonunda gelseydi, büyük tufanın çok yakın olduğunu hisserdi. Zaman geçtikçe kapitalizmin bir kez daha paçayı yırttığını kabul etmek zorunda kalırdı. Yine de krizin ertesinde işsiz havuzunun genişlediği de gözünden kaçmazdı. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) açıkladığına göre, 2012 yılında 197 milyon kişi işsiz kaldı. Bu devasa emek havuzunun varlığı ücretlerin düşük seviyelerde kalmasına yol açtı: İngiltere'de 2007-2012 yılları arasında işçi ücretlerinin % 15 oranında düşmesi de bunun kanıtıdır.⁶ Marx kırk yıl önce, yani 1970'lerde geri dönseydi, dünya nüfusunun nominal olarak üçte birinin Marksist devletlerde yaşadığını görürdü. Buna elbette sevinirdi. Hayattayken bile, Fransa'daki yeni Marksist hareketin liderleriyle karşı karşıya geldiğinde "Emin olduğum tek şey Marksist olmadığım,"⁷ demişti. Sovyetler Birliği ve Kuzey Kore gibi ülkelerde proleteryanın hem zenginlikten hem de güçten mahrum bırakıldığını görse kesin dehşete kapılırdı.

Artıları Eksileri

Marx'ın kapitalizmin çöküşüne ve işçi sınıfının yükselişine dair öngörülerinin çoğunun boşa çıktığı gerçeğini kabul etmemiz gerekir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde orta sınıf yükseldi, işçi sınıfı da bu süre zarfında devrim olmaksızın üretiminden daha büyük bir pay almaya başladı. Marksizm bir yerde dünya nüfusunun üçte birine hükmeden rejimlere dayanak teşkil etti, Doğu Avrupa ve Çin pazarında komünizmin çökünce geriye bir tek Kuzey Kore ve Küba kaldı. Neticede komünizm insanın kişisel ve ekonomik özgürlüğe duyduğu arzuyla baş edemedi. Bununla birlikte, kapitalistlerin dur durak bilmeyen kâr arayışının tüm sistemin çökmesine yol açacağı öngörüsü, Lehman Brothers'ın iflas ettiği Eylül 2008'de, neredeyse gerçekleşeceği izlenimini verdi. *Kapital*'in satışları ve kitaba olan ilgi, küresel finans krizinin ve ana akım ekonomistlerin krizi öngörme ya da açıklamadaki başarısızlıklarının ertesinde hızla arttı. Ama aradan beş yıl geçtikten sonra bile, dünya komünist bir devrime 2007 yılında olduğundan daha da yakın sayılmaz.

Kapital'e ilgi küresel finans krizinin ertesinde hızla arttı.

Marx'ın mirasına dair söyleyebileceğimiz son şey, onun son iki yüzyılın yetiştirdiği en etkili düşünürlerden biri olduğudur.

Modern Batı düşüncesinde çoğu tarihçi Marx'ı insanların dünyaya bakışını kökünden değiştiren Charles Darwin ve Sigmund Freud'un yanında üçüncü büyük isim olarak yüceltirler. Marksist görüşe sahip olduğunu söylemek konuşmacıya *Freudcu* davranış ya da *Darwinci* yaklaşım hakkında konuşmak kadar etkili bir kestirme yol sağlar. Marx'ın yazdıkları ekonomistlerin çoğuna göre zamana direnememiş olsa da, ekonomik ve finansal krizin ölçeği onları Marx'ın öngörülerine geri dönmeye zorlamış, *Kapital* de okuma listelerinde üst sıralara çıkmaya başlamıştır.

Akılda Kalması Gerekenler

Marx'ın düşünceleri ekonomik ilişkilere tamamen farklı bir bakış getirmesi açısından hâlâ faydalıdır. Bazı düşünceleri:

- İşçinin emeği ile onun emeğinin gücü arasındaki ayrım.
- İşverenin emekçinin ücreti ve emek değeri arasındaki farkı sömürerek iktisap ettiği artık değer kavramı.
- Kapitalistler ücretleri düşük tutarak kârlarını maksimize ederler.
- Kapitalistler, verimliliği artırmak için bu artık değerın her geçen gün daha büyük bir kısmını işten tasarruf sağlayan makinelere yatırmaktadırlar.
- Bu da artan yoksulluğu sınıf çatışmasını tetikleyecek bir “işsizler ordusu” yaratır.
- Nihayetinde kapitalizm kendi çöküşünü hazırlamaktadır.

Okuma Listesi:

Karl Marx, *Wage-Labour and Capital* (1847).

Karl Marx, *Manifesto of the Communist Party* (1848).

Karl Marx, *Grundrisse* (1857).

Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, çev. M. Selik - N. Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Karl Marx, *Kapital*, II. Cilt, çev. M. Selik, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Karl Marx, *Kapital*, III. Cilt, çev. M. Selik - E. Özalp, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

David McLellan, *Karl Marx: a biography* (Palgrave, 2006).

Saul K. Padover, *Karl Marx: an intimate biography* (Signet, 1980).

Francis Wheen, *Karl Marx* (Fourth Estate, 1999).

John Cunningham Wood (ed.), *Karl Marx's Economics: critical assessments* (Routledge, 1993).

Alfred Marshall Mikroekonomi Geliyor

“(1) Matematiki araştırmanın lokomotifi olarak değil, bir steno olarak kullan. (2) Çözüme varana dek o dili muhafaza et. (3) Onu İngilizceye çevir. (4) Sonra gerçek hayatta önem arz eden örneklerle açıkla. (5) Matematiksel kısmını yok et. (6) 4. adımda başarısız olduysan, 3. adımda yok et. Ben genelde öyle yapıyorum.”

Alfred Marshall'dan İstatistikçi Arthur Bowley'e Mektup, 1906

Karmaşık denklemleri, çetrefil grafikleri ve anlaşılmaz cebiriyle ün salmış ekonomiden uzak duran herkes, bu hususta Alfred Marshall'ı suçlayabilir. Cambridge'in birinci sınıf matematikçilerinden biri olan Marshall kariyerinin başlarında tinsel bilimler ve sosyal bilimlerde uzmanlaşmıştı, öte yandan matematiksel kesinliği yeni ortaya çıkan ekonomi bilimine uygulamaya kararlıydı.

Ama aynı zamanda ekonomiyle uğraşanların düşüncelerini ve bulguları sade bir dille açıklamaları gerektiği –günümüz ekonomistlerinin bile zorlandığı bir husus– konusunda da hayli ısrarcıydı. Belki de mütevazı geçmişinin bir yansıması olarak, ekonomistlerin toplum açısından en iyi netice neyse ona ulaşmak için gayret göstermeleri gerektiği konusunda da oldukça kararlıydı.

Marshall'ın en iyi bilinen ve kitabımızda ona yer vermemizi sağlayan ders kitabı *Principles of Economics* [Ekonominin İlkeleri] sorgusuz sualsiz kabul görmüştür. Mikroekonomi disiplini ve dolayısıyla tüm ekonomik faaliyetler açısından esas teşkil eden bazı kilit kavramları –arz ve talep, marjinal fayda, talep esnekliği– öylesine anlaşılır bir dille anlatmıştır ki bu kitap altmış yıl sonra bile ekonomi bölümlerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

Çağdaş okurlar bir anda köşeyi dönenlerin hikâyelerinden keyif alır, oysa Viktorya döneminin değer sistemi içinde debelenen eski nesiller büyük ihtimalle çatlakları doldurmakla meş-

gullerdi. Bu nedenle Alfred Marshall da tarih kitaplarına hali vakti yerinde orta sınıf bir Londralı ailenin mensubu olarak geçti. Biyografisi eski öğrencisi John Maynard Keynes’inkini aratmaz, bir memur ailesinde, babasının veznedarlık yaptığı İngiltere Merkez Bankası’nın bulunduğu, “Londra’nın yemyeşil bir kenar semti” olan Clapham’da yetiştiğini anlatır.

Nobel ödüllü ekonomist Ronald Coase sayesinde Marshall’ın bir “gizlenme ustası” olduğunu artık biliyoruz.¹ Kökleri Londra’nın çok daha mütevazı bir bölgesine, tabakhanelerin bulunduğu Bermondsey’e dayanıyordu, 1842 yılında İngiltere Merkez Bankası’nda veznedarlık yapan William ile bir kasabın kızının çocuğu olarak burada dünyaya gelmişti. Ailesinin geçmiş biraz cilalanarak zaman içinde Marshall’ın Cambridge’deki hocalık statüsüne yakışır bir hale getirilmiş olabilir.

Ama babası William’in despot bir baba olduğu gerçeğinde uzlaşmıştır. Alfred’in annesi, kocasının “aşırı katı bir disiplin” sahip olduğunu –zamane çocukları Viktorya dönemine özgü bu durumu hayal etmekte zorlanabilirler–; kocasının, oğlu Alfred’in okul ödevlerini yapsın diye saat on bire kadar uyumasına izin vermediğini, ironik bir biçimde oğlunun da bu durumu okulda gayet rahat davranarak dengelediğini yazar.

William oğlunun Oxford’a gidip kilisede kariyer yapmasını istiyordu, fakat Alfred Cambridge’e gidip matematik okumakta ısrar etti ve aldığı burs sayesinde bu mümkün oldu, hikâyemiz açısından önemli olan, bu parayı Avustralya’da gıda ve çiftlik ürünleriyle servet kazanmış Charles amcasından almış olmasıdır. Kilisenin kaybı ekonominin kazancı oldu, Marshall 1865 yılında Cambridge matematik bölümünden ikincilikle mezun olmuştu –ona “İkinci Wrangler”² gibi arkaik bir unvanı kazandıran bir başarıydı bu.

Ama iki yıl matematik öğrettikten ve sessiz sedasızca ailesinin Protestan Anglikanizminden kopup –o dönemde hiç de moda olmayan– agnostisizme yaklaştıktan sonra, Marshall akademide yıldızı yükselen ve ahlak bilimleri olarak bilinen

konularla giderek daha çok ilgilenmeye başladı. Bunda 1879 yılında özel hayatında yaşananlar da etkili oldu, Cambridge’de en parlak öğrencilerinden biri olan Mary Paley ile evlenmeye karar vermişti ve bu Cambridge’deki görevinden istifa etmesi gerektiği anlamına geliyordu. Bristol’a taşındı ve orada açılalı sadece üç yıl olmuş bir üniversitede yeni bir alan olan politik ekonomi alanında öğretmenlik yapmaya başladı. Bristol’daki üniversitenin işçi sınıfından öğrenci kabul etmeye ve karma eğitim vermeye karar vermiş olması manidardır.

Yine Marshall 1885 yılında Politik Ekonomi kürsüsüne geri dönmeyi başarmıştı. Bu kişisel maceranın uzun vadedeki kazanımı 1903 yılında ekonomi ve politika *tripo*’larını³ birbirinden ayırmasıdır. Marshall buna “en yüce emelim” derdi. Bu sayede Cambridge’de 20. yüzyılın en nüfuzlu düşünürlerinden bazılarını yetiştiren Ekonomi Fakültesi kuruldu, Marshall’ın kitabına olan ilgi ve beğeni de giderek arttı. Viktoryen tarzda yetiştirilmişti ve dönemin tutucu görüşlerine meydan okumaya hazır olduğunun işaretlerini vermişti, bu ikisini de bünyesinde bulundurduğunu, ekonominin herkesin refahını artırma işlevini yerine getirmesinin teminatı olan uğraşıyla değil; yorgun, adsız bir kahraman, “koruyucu bir aziz” olarak anılmayı tercih etmesinden anlayabiliriz.

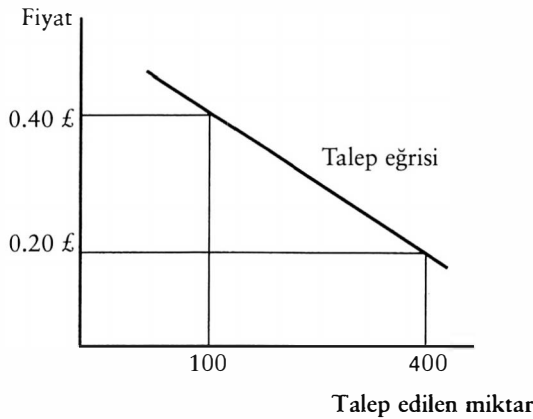
Ekonomi Teorileri – Arz ve Talep

Smith’ten Marx’a uzanan erken dönem iktisadi düşünceye değer teorisi hakkındaki tartışmaların hâkim olduğunu görmüştük. Ekonomistler meta değeri ile onları üretmek için gereken çaba arasındaki ilişkiyle ilgilenmişlerdi. Bu değeri belirleyen şeyin o ürünün üretimine harcanan çaba ya da emek olduğu fikrine dayanmaktadır. Marshall fiyat ve değer arasındaki ilişkinin bir malın sırf piyasa fiyatını değil, aynı zamanda o malın alış ve satış miktarını da nasıl etkilediğini ilk ele alan ekonomistlerden biridir.

Marshall fiyat ve değer arasındaki ilişkiyi ilk ele alan ekonomistlerden biridir.

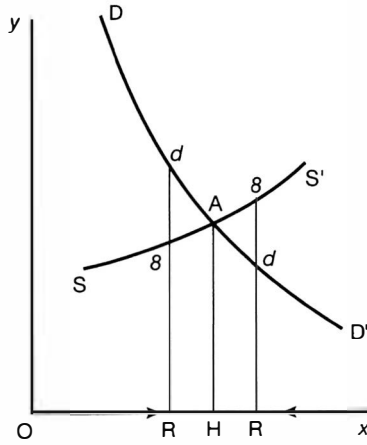
Bir kasaba ya da şehirdeki binlerce insanın işe gitmeye çalıştığı ve yolda giderken atıştırmak için kruvasan satın aldığı hareketli bir günü hayal edin. Kruva-

san ucuzsa daha çok insan kruvasan alır; fiyatı –herhangi bir sebeple– artarsa satışı düşecektir. Bunun iki sebebi olabilir: Ya işe giden bu insanlar daha ucuz bir alternatif bulmuştur ya da kruvasan yemek isteseler de yükselen fiyatı karşılayamazlar (ya da her ikisi). Bu değişiklikleri Şekil 4.1’deki grafiğe dikey eksen- de (y eksen) fiyatı, yatay eksen- de (x eksen) satışı gösterecek ve kesiştikleri noktaları da birleştirecek biçimde yansıtırsak, üst sol köşeden alt sağ köşeye doğru inen bir doğru elde ederiz. Bunun etkisini anlamak için bu doğruya fırıncı açısından bak- mak faydalı olabilir: Fiyatlar çok düşük olursa çok miktarda üretemeyiz, çünkü üretim maliyetlerimizi karşılamaz. Fiyatlar yüksek olursa, hasılayı artırmak için mümkün olan en yüksek miktarda ürün arz etmek isteriz. Şekil 4.1 denklemin talep kıs- mının nasıl işlediğini gösteriyor. Dükkân sahibi fiyatı düşürürse (dikey eksen- de) kruvasan alanların sayısı artar – yatay eksen- de daha aşağılara iner ve inme eğiliminde bir doğru yaratır.

Şekil 4.1 Talep artarken fiyat düşer.

Bunun neticesi şudur: Bu arz ve talep grafiğine bııkma derecesinde aşına olmayan bir ekonomi öğrencisi yoktur. Marshall zekice bir metaforla durumu açıklar: Kâğıdı asıl kesen, makasın üst bıçağı mı yoksa alt bıçağı mıdır sorusunu, değeri belirleyen arz mı yoksa talep midir sorusuna benzetir. Şekil 4.1 Marshall'ın *Principles of Economics* kitabının ilk baskısından alınmıştır. Bu da bize bir kez daha olayın tam da orada başladığını gösteriyor. Fiyatın dikey y ekseninde ve miktarın yatay x ekseninde gösterildiğı bu grafik talep eğrisi (D) fiyatlar düştüğünde miktardaki artışı, arz eğrisi de (S) fiyat yükseldiğinde arz edilen miktardaki artışı gösterir. İkisinin kesiştiğı nokta da denge noktasıdır. Dikey doğrular (R) üretim miktarı çok düşerse ne olacağını gösterir (ödenen fiyat [d] arz maliyetini [s] geçerse üretim daha kârlı ve teşvik edici olur; eğer fazla miktarda üretilirse talep fiyatı [d] arz maliyetinin [s] altına düşer).

Şekil 4.2 Klasik bir talep/arz grafiğı

Denge noktası (A), Üretim miktarı (R), Denge noktasında üretim miktarı (H)

Kaynak: Marshall, A., *Principles of Economics*, 8. Baskı (Palgrave Macmillan, 2013)

Amerika'da yazarı farklı ama ismi yine *Principles of Economics* olan bir ders kitabında, kitabın yazarlarından biri olan ve bu kitabın yazıldığı dönemde Amerikan Merkez Bankası'nda

başkanlık görevini ifa eden Ben Bernanke, Marshall'ın analizini “nefes kesici” olarak nitelendirmiş ve arz/talep modelinin “ekonomi alanının natüralistlerinin kullandığı en faydalı araçlardan biri” olduğunu söylemiştir. Marshall “değer” kavramının yerine “fiyat” kavramını geçirmiştir.

Zaman Kavramı

Marshall'ın nasıl düşündüğünü en bariz şekilde açıklayan ifade, *Principles of Economics* kitabının başında yer alan Latince *natura non facit saltum* ifadesidir, yani “doğa sıçrama yapmaz.” Marshall biyolojiye ilgi duyuyordu ve kısmen ekonomiyi henüz bir bilim olarak görmeyen muhaliflerinin sempatisini kazanmak için bolca biyolojik metafor kullanırdı. Ama daha da önemlisi, arz ve talep arasındaki ilişkide zamanın ne denli önemli bir rol oynadığını görmüştü. İşe gitmeye çalışan şehirliğin o hareketli gününe dönelim, kruvasan arzının miktarı sabah yoğunluğu için dükkân sahiplerinin akşamdan verdiği siparişlerle sınırlandırılmıştır. Ama şehir merkezine giden yolda bir toplu taşıma felaketi yaşanırsa, bu insanların çoğu işe gidemez ve kalanlar da o gün evden çalışmayı tercih eder. Talep düşer, kafeler de ya bayat kruvasanları çöpe atar ya da daha düşük fiyattan satarlar. Benzer şekilde, şehirde gün ortasında elektrik kesintisi yaşanırsa, işçiler de işyerlerini boşaltıp kafeye gidebilirler pekâlâ. Ama böyle bir *ani zaman tercihi* (a small time horizon) –Marshall buna “piyasa dönemi” der– üzerinden arzı değiştirmek için çok geç kalınmıştır, satış hacmini ve bir yere kadar da fiyatı belirleyen taleptir. Marshall kruvasan gibi tükenebilir olan balık örneğini vermiştir.

Marshall bu nedenle “kısa vadeli” olarak adlandırdığı (örneğin bir iki haftalık bir dönem) döneme bakar. Bu süre fırınların arz miktarını değiştirmesi için yeterli bir süreyi ifade eder, daha fazla hamur satın alabilir, daha çok işçi istihdam edebilir ya da tam tersini yapıp kendilerini piyasa koşullarına

emanet ederek üretimi kısımlırlar. Talepte kısa vadede yaşanan sıçramayı karşılamak için arz miktarını artırabilirler, ama bu durumda kruvasanın birim maliyetini artırmış olurlar (yeni arazilerin sürölmesinin getiriye azaltmasına dair Ricardo'nun söylediklerini anımsayın). Bu durumda talep ve arz fiyatı belirlemek üzere karşılaşırlar.

Fırıncılar bir reklam kampanyası ya da kruvasanların “kahvaltının olmazsa olmazı” ününe kavuşması sayesinde, artan talebi karşılamak için uzun vadede çok şey yapabilirler: Fırın sayısını artırabilir, daha iyi fırınlar satın alabilir, daha becerikli işçiler bulabilirler. Bu patlamayı gören başka imalatçılarda bu pazara girecektir –belki de Smith'in öngördüğü gibi sermayelerini daha kârlı görünen bu işe kaydıracaklardır. Ama mevcut fırıncı da gelecek fırıncı da arzı artırma ve birim maliyetleri düşürebilme potansiyeline sahip olmalıdır. Bu durumda da arz fiyatı etkilemektedir.

Kısmi Denge – Hareket Halindeki Hedefi Vurmak

Marshall amatör bir biyolog olarak insanların tıpkı hayvanlar ve bitkiler gibi koşullara uyum sağladıklarının farkındaydı. İnsanlar söz konusu olduğunda harcama ve yatırım kararlarını etkileyen çok sayıda faktör vardır. Ekonominin durağan halini analiz etme fikri yalnızca “piyasa dönemi”nde –ilk verdiğimiz örnekte kruvasan piyasasının toplu taşıma felaketi gerçekleşmeden önceki hali gibi bir durumda– anlam ifade eder. Çünkü o noktada piyasa dengededir.

Ama kısa ve uzun vadede ne alıcılar ne de satıcılar neler olabileceğini kesin olarak bilirler ve er ya da geç bir tür şok yaşanacaktır: Örneğin buğday fiyatının hızla yükselmesine yol açan büyük bir kuraklık ya da insanları işe gitmekten alıkoyan bir terör saldırısı ya da uzun vadede maliyetlerde, talepte meydana gelen daha küçük değışikler gibi. Böyle bir durumda ekonominin tüm aktörleri bir şeylerin eskisi gibi olmadığını fark edip

satınalma, üretim, yatırım, istihdam etme vs. gibi konular dahil olmak üzere çeşitli hususlarda fikir değiştireceklerdir. Tüm ekonomi zincirleme olarak farklı biçimlerde, farklı zamanlarda ve farklı yoğunluklarda bu değişikliklerden etkilenir.

Marshall bu sebeple, tüm faktörlerin birbirini etkilediği böyle bir durumda ekonominin nasıl işlediğine dair statik bir görüş oluşturmanın anlamsız olduğuna hükmetmişti. Yapılacak en iyi şey de bu nedenle bu karmaşık ilişkiler ağının tek bir boyutunu ele alıp neler olabileceğine dair kafa yormaktır. Bunu gerçekleştirmek için Marshall biraz Latinceye, kabaca “diğer şartlar sabitken” anlamına gelen *ceteris paribus* ifadesine başvurmuştu.

Fiyat artışının talep üzerindeki etkisini incelemek isteyen ekonomistler bu tekniği kullanarak diğer tüm faktörleri Marshall’ın “the pound” dediği şeyde topladılar.⁴ Analizi gerçek yaşamdan uzaklaştırırsa da bunun her bir tepkiyi tek başına incelemeyi mümkün kıldığını söylemiştir. Sağladığı asıl avantaj şudur: Analiz ilerledikçe “giderek daha çok şey *pound*’un dışında bırakılabilir, kati tartışmalar daha az soyut olur, gerçekçi tartışmalar da daha önceki evrelerine kıyasla daha isabetli hale gelir.” *Ceteris paribus* kavramını diğer ekonomistler de kullanmıştır, ama ona bugün dahi kullanılan yapısını kazandıran Marshall’dır.

Marjinal Gelirden İbaret Değil

Marshall’ın resmiyet kazandırdığı ve günümüzde de mikroekonomiyi etkilemeyi sürdüren son derece önemli bir kavram da *marjinal değişim* kavramıdır. Marjinal analizi o icat etmemiştir, ama bu analizi üretici ve tüketicilerin kendi ekonomik kararlarını nasıl değerlendirmesi gerektiğini etraflıca incelemek için kullanmıştır. Peki paragrafın sağ ya da solundaki boşluğu ifade etmesinin dışında marj ne anlama gelir?

Ekonomide marj, bir daha öteye gittiğinizde olan şeydir. Bu kruvasandan bir tepsi daha üretme ya da fiyatı 10 kuruş artırma kararı ya da tüketicinin kendisinin diyetini bozup bir

kruvasan daha yeme kararı olabilir. Üç durumda da rasyonel bir karar alabilmeleri marjinal maliyeti ve marjinal faydayı göz önünde bulundurmalarına bağlıdır.

Bu nedenle marjinal analizden alınacak ilk ders şudur: Geçmiş unutul. Arz ve talep eğrilerinin size bugüne kadarki fiyatlar ve kârlar hakkında söyledikleri strateji değiştirme kararınızda size yardımcı olmayacaktır. Marjinal analiz insanlara bir sonraki sterlini ya da doları neye harcadığınızı ya da bir sonraki saatinizi ne yaparak geçireceğinizi sorar. Firmalardan da bir parti daha kruvasan üretmek isteyip istemediklerini düşünmelerini ister.

*Marjinal analizden
alınacak ilk ders şudur:
Geçmiş unutul.*

Bir firma son partiden elde edilen marjinal gelir, o partiyi üretmek için katlanılan marjinal maliyete eşit olana dek üretime devam eder. Zira bu noktada

firma bir sonraki partiyle zarar etmeye başlayacaktır. Bu nedenle yöneticiler son partiden elde edilen marjinal geliri ve partinin marjinal maliyetini bilmek zorundadırlar. Bu ikisi arasındaki fark da elbette net kâr olarak bilinir.

Bir dükkân sahibi insanların biraz daha fazla satın aldıklarında elde ettikleri faydanın ne kadar artacağını düşünmek zorundadır. Sıcak bir günü hayal edin, soğuk içeceklerin satıldığı bir de bar olsun. İlk içecek susuzluğunuzu alıp sizi serinleteceği için nefis gelecektir. İkinciye satın alırsanız, o da hoş gelecektir ama ilki kadar değil. Üçüncüyü alıp içerseniz şişkinlik hissedersiniz, hele alkollü bir içecekse sizi biraz sarhoş edecektir. İlk içeceği 2 sterline değdiğini, ikincisinin ise ancak 1,50 sterlin değerinde bir zevk verdiğini düşünebilirsiniz, bu azalarak devam eder. Her yeni içecek hoşunuza gidebilir, ondan alacağınız ilave fayda her seferinde biraz azalacaktır. Marshall buna “azalan marjinal fayda” adını verir.

Tüketiciler ve üreticiler marjindeki fiyat işaretlerine tepki verir, büyük ihtimalle davranışlarını değiştirirler. Bunu yapma-

nın kayda değer yollarından biri fiyatı yükselen bir şeyi –ister hammadde olsun, isterse nihai ürün olsun– başka bir şeyle, daha ucuz bir şeyle ikame etmektir.

Bu noktada *ceteris paribus* kefesine zevk ve moda gibi unsurları da dahil etmemiz gerekir.

Gelişiminde Marshall'ın kilit önem taşıdığı “ikame etkisi”ni anlamadan arz ve talebin zaman içinde nasıl değiştiğini anlayamayız. Kendisi endüstriyel üretim ve ısınmada kullanılan taş kömürü ile odun kömürü, mayalamada kullanılan arpa ile şeker örneklerini kullanmıştır. Bunun, ücretlerin arttığı dönemlerde çok sayıda işçi çalıştırmaya iyi bir alternatif olarak makinelerin kullanıldığı durumlardaki üretim tarzlarına uygulanabileceğini de görmüştür. Marshall'ın ifade ettiği gibi bu prensip “ekonomik araştırmanın neredeyse tüm alanlarına” uygulanabilirdi.

Esnek, Fantastik: Bir Tepki Ölçüsü

Marshall'ın arz ve talebin işleyişine, üreticilerin ve tüketicilerin bir ürünü bir başka ürüne –taş kömürü-odun kömürü, makine-insan, bisküvi-kruvasan, boş zaman-çalışma zamanı vs.– nasıl ikame ettiklerine dair düşünceleri kendisine haklı bir ün kazandıran bir başka kavramın ortaya çıkmasını sağladı: Esneklik. Bu alışılmadık sözcük insanların fiyat değişimlerine ne kadar tepki verdiğini ölçer. Bir şeyin fiyatı yükselirse dişimizi sıkıp aynı miktarda satın alır mıyız yoksa miktarı azaltır mıyız? Peki ya fiyat birdenbire düşerse derhal atılıp satın alabileceğimiz kadar almaya mı bakarız?

Yanıt ürünün tabiatına göre değişir. Marshall insan ihtiyaçlarında bir miktar esneklik olduğunu görmüştü. Yaşadığı dö-

min temel gıda maddesi olan

*Bir şeyin fiyatı yükselirse
dişimizi sıkıp aynı*

miktarda satın alır mıyız

yoksa miktarı azaltır mıyız?

buğdayı izledi, fiyattaki düşüşlerin talepte ani bir artışa yol açmadığını gördü, zira buğdayın kullanım alanı neredeyse ekmek

yapımıyla sınırlıydı. Ama insanlar yemek yemek zorundaydı ve fiyatlar yükselse de ihtiyaç duydukları miktarı satın almaya hazır olacaktı.

Marshall, talebin esnekliğini etkileyen faktörlerin bazılarını tespit etti. Bunlardan biri ikame etkisiydi – bir ürünün fiyatı yükselirse, o ürünü başka bir ürünle değiştirmemiz ne kadar kolay ya da ne kadar zordur. Kruvasanın fiyatı fırlarsa fırlasın, çörek konusunda bolca seçeneğimiz vardır. Ama eğer ev fiyatları ya da kiralalar yükselirse, aynı yerleşimde kalmak istediğimiz sürece, bunların ikamesi yoktur. Zaman faktörü bir kez daha denkleme dahil olur, uzun vadedeki fiyat artışları insanları aileleriyle yaşamak, çalışan başka biriyle ev paylaşmak, fiyatların düşmeyeceğini hissettiklerinde de başka bir yere taşınmak gibi çok daha radikal ikame yolları bulmaya sevk eder. Diğer bir faktör alıcının malvarlığıdır. Zengin insanların şarap içmeye parası vardı ve fiyatlar yükselse, fakir insanların karşılamayacağı fiyatlara ulaşsa dahi zenginler şarap içmeye devam ederlerdi, Marshall bunu anlamıştı. Son olarak denkleme “olmazsa olmaz” bir teknolojik ürünü ya da bir moda aksesuarını ekliyoruz.

Bu da bize esnekliğin negatif olduğu durumlara da şöyle bir bakma imkânı veriyor. Marshall arkadaşı Sir Robert Griffen’e yazıp, ekmeğin fiyatı arttığında İngiliz kentlerindeki fakir insanların daha az ekmek satın almak yerine daha çok ekmek satın aldıklarını söylemişti (grafikteki talep çizgisi aşağıya doğru değil, yukarıya doğru hareket eder). Sonuç olarak fiyatı arttığında popüler hale gelen mal Giffen malı adını almıştır. Ne yazık ki bu konuda, Çin’de yapılan ve temel besini pirinç olan ailelerin, indirim kuponları dağıtıldığında daha az pirinç satın aldıklarını gösteren karmaşık deney dışında başka bir gözlem yapılmamıştır.

Marshall ve İş Dünyası

Marshall özellikle fikirlerini hayata geçiren ve bir o kadar önem atfettiği refahın kazanımlarını dağıtan kesim olarak

değerlendirdiği işadamları hakkında ve onlar için de yazmıştır. “İktisadi şövalyelik” hakkındaki 1907 tarihli bir denemesinde kaynakların “son derece güçlü işadamlarının özgür girişimleri” tarafından serbest bırakıldığını yazar... “ki bu da kitlelere daha iyi bir yaşama dair yeni olasılıkların, daha geniş ve daha çok çeşitlilik arz eden düşünsel faaliyetlerin kapısını aralar.”

Marshall kitabını işadamlarının okumasını umuyordu, ama o dönemde kitabının işadamlarınca okunduğuna dair pek kanıt yok ve kitabı övenler arasında da sanayicileri göremiyoruz. Yine de Marshall’ın yazdıkları iş hayatında iki önemli boyuta dikkati çekmeyi başardı: Firma ölçeği ve endüstriyel bölge fikri.

Marshall ekonomide coğrafyanın ne denli önemli olduğunu görme konusunda zamanının ilerisindeydi ki bu alan o günden sonra hayli popüler oldu. Düşüncesinin temelinde vasıflı işçi gruplarının toplandığı “yoğun nüfuslu endüstriyel bölge” adını verdiği kavram vardı. Bu bölgeler, Viktorya dönemi İngilteresi’nde ortaya çıktığını gördüğü tekstil, demir-çelik, kap kacak gibi uzmanlaşmış ve ihracata dönük faaliyetlere odaklanmışlardı. Marshall’a göre bu fikir, Smith’in yurtiçinde ölçek ekonomileri yaratan işbölümü kavramı ile “entegrasyon”un ya da endüstriyel “organizma” olarak adlandırdığı ve kendisine dahil olan tüm firmalara dışsal fayda sağlayan oluşumun bağımsız parçaları arasındaki bağlantıların artması fikrinin bir birleşimidir.

Marshall bu organizmanın yerli bir vasıflı emek pazarı yaratarak işlediğini gördü, zira belli bir amaca uygun pahalı makinelere yatırım yapmayı daha etkin kılıyordu, firma sahipleri de talebi karşılamak için daima makineleri kullanmak isteyebilirdi. Bunun, ekonomistlerin bugün dışsallık diyeceği başka faydaları da oldu. Marshall bunun daha çok tasarımın yaratılmasını, bu yeniliklerin daha hızlı ve daha çok yayılmasını sağlayacağını gördü. Bu aynı zamanda tedarikçileri ve diğer yan ticaret dallarını da bu alana girme konusunda cesaretlendirecekti.

Marshall aynı zamanda hammadde maliyetlerindeki artış ya da talepteki hızlı bir düşüş gibi tehlikeler sebebiyle tek bir endüstriye dayanan bir bölgeye bağımlı olmanın yarattığı zaa-fiyeti de görebiliyordu. Büyük Buhran küresel ekonomideki talebi kurutmuşken 1920’ler ve 1930’lardaki ekonomik çalkantının endüstri bölgelerini nasıl etkileyeceğini de öngörmüştü. Bu çok riskli addedilen yoğun endüstriyel bölge fikrinden uzaklaşılmasına yol açtı –bu yaklaşım 20. yüzyılın trendlerinden biri haline geldi ve etkisi 1980’lerde ortaya çıkan çok daha modern endüstriyel yaklaşımlara dek sürdü.

Marshall endüstriyel bölgelerin potansiyel gücünün farkındaydı, ama öte yandan bu genişleme sürecinin, ölçek ekonomisinden faydalanan büyük şirketlerin ortaya çıkmasına yol açsa da, tekellerin ortaya çıkmasına yol açmadığının –açmaması gerektiğinin– de farkındaydı. Bir ormanda “yaşları onları ele verene dek” uzamaya devam eden uzun ağaçların gölgesinde kalan bazı ağaçların büyümediğini ya da başka ağaçların büyüyüp onları geçtiğini söyleyerek bir kez daha biyoloji analojisine başvurmuştu. Her durumda ekonomide “mühim ve kalıcı bir yer” edineceklerini kabul ettiği anonim şirketlerin –bugün FTSE⁵ yani borsaya kote şirketler dediğimiz şirketlerin– sayısındaki artışın teorisini zayıflattığının farkındaydı.

Marshall bu büyük şirketlerin, canlılıklarını küçük rakiplerine kıyasla daha kolay sürdürdüklerini fark etmişti, zira büyük şirketler hem teknoloji atılımları hem de artan uzmanlaşmayla içsel ekonomilerden ve ölçeklerinin verdiği yüksek pazarlama gücü sayesinde de dışsal ekonomilerden daha çok faydalanı-yorlardı. Yine de çok alana yayılmak ya da girişimi bastıran aşırı mekanik idare sistemleri kullanmak gibi, büyük olmanın getirdiği sorunlardan mustarip olduklarını da görüyordu. Bir şirketin ideal ölçeğinin ne olması gerektiğine dair tam bir teori öneri sürmedi, ama kendisinden sonra gelen mikroekonomi teorilerine zemin hazırladı.

Mirası

Marshall ekonomiyi bir bilimi geliştirir gibi geliştirdi ve öğrencileri, kurduğu ekonomi okulunda kendisinden sonra gelen John Maynard Keynes gibi önemli düşünürler de onun yolundan gidip onun bilimsel yaklaşımını günümüze taşıdılar. Fiyatı belirleyen faktörler olarak arz ve talep kavramları ile işleyişlerini göstermek için kullandığı grafikler ondan miras kalmıştır. Yıllar içinde kendini bir PowerPoint sunumunun önünde bulmuş işadamlarının ona lanet okumalarını bağışlayabiliriz.

Ekonomistlerin, insanların sosyal yaşamlarıyla bağlantılı olarak “soyut ve ekonomik biri olarak değil... kanlı canlı bir insan olarak” nasıl davrandıklarını anlama ihtiyacına odaklandığını gözden kaçırılmamalıdır. Ekonomideki aktörlerin sosyal durumlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini gördü, bu açıdan zamanının ilerisindeydi. Bu yaklaşım, söz konusu yüzyılın sonlarına doğru rasyonel beklenti kavramı ve “rasyonel iktisadi insan” kavramının egemen olmasıyla birlikte kaybolup gitmiş olabilir, ama bir açıdan davranışçı ekonominin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Marshall ekonomi teorisine çok büyük katkılar yapmıştır. Arz ve talebi fiyatı belirleyen faktörler olarak kullanması; marjinal maliyet, marjinal gelir, marjinal fayda kavramları, tüm bunlar günümüzde ekonominin temel araçlarına dönüşmüştür. Bu kavramlar normalde ekonomistlerin alanına girse de, özellikle arz ve talep kavramları söz konusu olduğunda yalnızca işadamlarının ya da analistlerin değil herkesin kullandığı bir dilin parçası olmuştur.

Son olarak, endüstriyel ekonomi disiplininin tamamı, Marshall’ın endüstri bölgesi, dışsal ekonomiler ve şirketin işlem maliyetlerini düşüren bir alandan ibaret olmadığı, bir organizma olduğu fikirlerine dayanır. Bir firmadan ziyade bir endüstrideki büyüme kapasitesiyle ilgilenen endüstriyel dinamikler

ile ekonomik faaliyetlerin nasıl organize edildiğiyle ilgilenen, günümüz hükümetlerinin ekonomi politikalarını besleyen ekonomik coğrafya gibi alanlar Marshall'ın dünyayı nasıl gördüğünü kısmen yansıtmaktadır. Cambridge yakınlarındaki Silicon Glen ve Londra'nın doğu ucundaki Silicon Roundabout gibi modern endüstriyel yüksek teknoloji bölgelerin benzerlerini yaratma gayreti onun katkılarının eseridir.

Marshall'ın *Principles of Economics* kitabı ekonominin “gündelik yaşamda insanları yaşadıkları, hareket ettikleri ve düşündüklerinin incelenmesi” olduğunu söyleyen büyük bir iddiayla açılır. Kitabının dönemin iş dünyasının liderleri tarafından okunması ve kullanılmasını istemişti. Bunu yaptıklarına dair elimizde pek kanıt yok, tarihçilerin ortaya çıkardığı tek değerlendirme de kitaptaki ufak bir tarih hatasından söz etmektedir. Yine de yazdıklarının sonraları ekonomistler, iş dünyası liderleri ve politikacılar üzerindeki etkisi, en azından ölümünden sonra arzu ettiği etkiyi yarattığının bir kanıtıdır.

Artıları Eksileri

Yaşadığı dönemde ünlü olsa da, ölümünden neredeyse bir yüzyıl sonra Adam Smith ve Karl Marx'ın mevcut popüler kültürdeki yeri gibi sağlam bir konumu kalmamıştır. Ancak yarattığı etki hem akademik hayatta hem de gündelik hayatımızda varlığını sürdürmektedir.

Marshall gerek ömrü, gerekse ekonomi teorisine getirdiği açılım açısından 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında bir köprü işlevi görmüştür. Smith'in klasik doktrinini alıp, bugün neoklasik ekonomi olarak bilinen şeyi üretmiş ve kitabın ileriki bölümlerinde karşılaşacağımız Keynes, Hayek ve Friedman arasındaki çekişmenin zeminini hazırlamıştır. Marshallcı ekonomi olarak adlandırabileceğimiz bir doktrin olmayabilir, ama Marshall olmadan ekonomi de olmazdı.

Akılda Kalması Gerekenler

Marshall'ın öncülük ettiği fikirler ve terminolojiye baktığımızda Marshall'ın yarattığı etkiyi açıkça görürüz:

- Ekonomide matematiğin kullanılması ve ekonominin kendi başına bir bilim olarak gelişmesi.
- Arz ve talebin fiyatı belirleyen iki faktör olarak rolü.
- Grafiklerin ekonomik analiz ve açıklamalarda araç olarak kullanılması.
- Ekonomik etkileşimin, diğer tüm ekonomik etkenleri *ceteris paribus* kefesine koyan kısmi denge analizi.
- Marjinal kavramı ve nihai maliyet biriminin ya da faydanın davranışlar üzerindeki etkisinin analizi.
- Firmaların gelişmesini sağlayan endüstri bölgesi fikri, içsel ve dışsal ekonomiler kavramları.

Okuma Listesi:

Richard Arena ve Michel Quéré (ed.), *The Economics of Alfred Marshall* (Palgrave Macmillan, 2003).

James Becker, *Alfred Marshall in Retrospect*, New York University, Department of Economics (1991).

Alfred Marshall, *Principles of Economics* (1890).

Alfred Marshall, *The Social Possibilities of Economic Chivalry* (1907).

Alfred Marshall, *Money, Credit, and Commerce* (1923).

John Maynard Keynes

Çıkış, İniş, Çıkış... ve Yine İniş...

“*Uzun vade* denen şey güncel meseleler için yanlış bir kılavuzdur.
Uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız.”

*John Maynard Keynes, A Tract on Monetary Reform [Para Reformu
El Kitabı], 1923*

Bu kitaptaki on ekonomistten hiçbirisi, ölümünden sonra çalışmalarına duyulan ilginin canlanmasından Keynes kadar nasiplenmemiştir. 2007-2008’de başlayan küresel finans krizinin ertesinde politikacılar, merkez bankası sorumluları, finans analistleri ve gazeteciler, Keynes’in büyük eseri *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*’nin tozlu kapağını aralayıp onun 1930’lardaki Büyük Buhran’a dair söylediklerini yeniden değerlendirdiler. İngiliz ekonomistin teorilerini şekillendirmesi için ortamı sağlayan Büyük Buhran’dı. Keynes en büyük vuruşu ekonomik buhran döneminde devlet müdahalesine duyulan ihtiyacı meşrulaştıran teorisiyle yapmıştı. Devletin, ekonomideki ani yükseliş ve düşüşleri eşitleyebileceği fikri klasik ve neoklasik ekonomistlerin temel doktrinlerinin reddine dayanıyordu, söz konusu doktrin şuydu: Serbest bir piyasa, fiyatları –ve özellikle de ücretleri– ayarlamak suretiyle çöküşe asla izin vermez. Günümüzün ekonomik tartışmaları işgal eden, ekonomi dünyasındaki bu iki zıt görüştür.

Keynes en büyük vuruşu ekonomik buhran döneminde devlet müdahalesine duyulan ihtiyacı meşrulaştıran teorisiyle yapmıştı.

Keynes’in teorilerinin, tekrar popüler olmadan önce bir dönem gözden düşmüş olduklarını unutmamak gerekir. Gelecek bölümlerde karşılaşacağımız parasalcıların bazılarının saldırısına uğraması ve teorilerinin çoğu ekono-

minin 1960'lar ve 1970'lerdeki gidişatını açıklamakta başarısız olduğu hissinin yaygınlaşması neticesinde gözden düşmüştü. Bu çekişme önümüzdeki yıllarda da şüphesiz devam edecek, ama şimdilik tartışmanın merkezinde Keynes var.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

John Maynard Keynes parıltılı bir dünyada yetişti. 1883 yılında, Marx'ın toprağa verilmesinden altı hafta sonra doğdu. Özel okullarda okudu, çok sayıda ödül kazandığı Eton College'a, sonrasında da Cambridge'deki King's College'a –Cambridge Union Society'nin başkanı olduğu– girdi. Babası da ekonomistti, ama mesele bundan ibaret değildi. Oğlunun gölgesinde kalmasaydı, bugün bu soyadına sahip ekonomist olarak babası John Neville Keynes'i tanıyor olurduk. John Neville Keynes 1883-1911 yılları arasında Cambridge Üniversitesi'nde Ahlak Bilimleri dersi verdi ve üniversite arşivinde üst düzey bir pozisyona yükseldi, 1925 yılında 73 yaşındayken emekli olana dek bu pozisyonda çalıştı. *The Scope and Method of Political Economy* [Siyasal Ekonominin Kapsamı ve Yöntemi] isimli önemli bir ders kitabı yazdı, bu kitapta pozitif ekonomiyle –ekonominin nasıl işlediğiyle–, normatif ekonomiyi –nasıl işlemesi gerektiği– birbirinden ayırdı, bu önemli ayrım bugün de geçerlidir.

John Maynard Keynes sağlam ekonomi temeline rağmen Cambridge'de matematik okudu ve yüksek dereceyle mezun oldu. İronik bir biçimde, kendisine bu yüksek dereceyi veren, Keynes'i ekonomi okumaya ikna etmeye çalışan ve o sırada Cambridge'de ders veren Alfred Marshall'dı.

Onunla yakınlığı Keynes'e hayli özgüven de kazandırmıştı. Cambridge'de en başarılı öğrencilerin güncel entelektüel meseleleri tartıştığı gizli bir topluluk olan *Apostles*'a üye oldu. 1950'lerde, Cambridge'deki sözde casusluk şebekesiyle bağlantılı –Guy Burgess ve Anthony Blunt gibi isimlerin de aralarında bulunduğu– birkaç kişi *Apostles* üyesi çıkınca bu topluluk

gazetelere manşet olmuştu. Keynes, Leonard Woolf ve Lytton Strachey ile orada tanışmıştı, sonrasında hepsi Bloomsbury grubunun daimi üyesi olmuştu. Çoğu yazar Keynes'in ayrıcalıklı yetişmesine odaklanmış, bunun ona, çözülemeyecek sorun olmadığına inanmasını sağlayan iyimser bir tavır kazandırdığı fikrine varmıştır. Amerikalı akademisyen ve Keynes tarihçisi Harry Johnson, Keynes'in devletin –özellikle de Cambridge'de birlikte okuduğu meslektaşlarının elindeyse– dünyadaki sorunları çözebileceğine inandığını söylemiştir. Johnson, Keynes'in yetiştirildiği rahat koşullar ile Habsburg İmparatorluğu'ndan göç eden yoksul bir ailenin çocuğu olan, devletin ekonomide ve toplumdaki rolüne dair aşırı karamsar bir görüş benimsemiş Milton Friedman'ın yetiştirdiği koşulları karşılaştırmış (bkz. Bölüm 7), bu iki ekonomistin de kendilerini izleyen ekonomi öğrencileri için birer toteme dönüşmelerinin tesadüf olmadığını söylemiştir.

Ekonomiye Geçiş: Ün ve Başarısızlık

20. yüzyılın başında Eton'dan Oxbridge'e uzanan klasik bir üst sınıf macerasını tamamlamak üzere Keynes memuriyete geçti ve (Londra'da olsa da) Hindistan Ofisi'nde çalışmaya başladı, ama kısa sürede sıkıldı. Aldığı bir teklifle gözlerini yeniden Cambridge'e çevirdi, okutmanlık teklifi lisans öğrencisiyken bir süreliğine ders aldığı Marshall'dan gelmişti, sonrasında Marshall'ın yerine geçen A.C. Pigou tarafından özel olarak finanse edilen okutmanlık görevini kabul etti. Hindistan Ofisi'nde çalıştığı dönemde üstlerini etkilemeyi de başarmıştı, 1913 yılında 30 yaşındayken (döneme göre hayli genç bir yaşta) Hindistan Maliyesi ve Para Piyasası Kraliyet Komisyonu'na üye olarak atanmıştı. Difteriden yatarken bile, Hindistan'da sabit altın standardına geçilmesine karşı ve Hindistan'da para piyasasını yönetenlere esnek bir kredi sağlayan bir rezerv sistemi uğruna neredeyse tek başına mücadele etmişti. Görünen o

ki Keynes, kariyerinin bu erken döneminde bile, gerçek hayattaki sorunlara işlevsel çözümler sunma konusunda ekonominin üstlendiği rolü anlıyordu. Keynes Birinci Dünya Savaşı patlak verdikten sonra Whitehall'a¹ geri döndü –insaflı bir muhalifti– ve yeniden, dış borçlanmadan sorumlu yeni bölümün başına getirildiği, özellikle de İngiltere'nin savaş gayretleri için ihtiyaç duyduğu ithalatın finansmanının idaresinden sorumlu tutulduğu Hazine'de çalışmaya başladı. Belli bir süre sonra ithalatı finanse etmek için gereken İspanyol pesetası piyasasını ele geçirdi. Üstleri durumdan hoşnuttu, ihtiyaç duydukları malları rahatlıkla satın alabilecekleri düşünüyorlardı, Keynes'in İspanyol parasının değerinde düşüşü tetikleyecek başarılı bir girişimde bulunup paranın tamamını sattığını öğrendiklerinde çok şaşırdılar. Dış borçlanmayı idare ederken yaşanan bu tecrübe İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bretton Woods Uluslararası Para Sistemi'ni kurarken yapacaklarının habercisiydi. Savaş bittikten sonra Keynes Hazine'nin resmi temsilcisi olarak Paris'teki Barış Konferansı'na gönderildi, bu konferans Versailles Antlaşması'nın bir parçası olarak Almanya'nın ne kadar savaş tazminatı ödeyeceğine karar vermekle görevliydi. Antlaşma 28 Haziran 1919 tarihinde imzalandı, ama Keynes bundan üç hafta önce, yani 7 Haziran'da istifa etmişti, "Umudu Barış Antlaşması'nın taslağında maddi değişiklikler yaparak oyalamak artık mümkün olmayacaktı. Cumartesi günü bir kâbus sahnesinden sıyrılıp çıkacağım. Burada yapabileceğim bir şey kalmadı. Savaşı kaybettim."²

Versailles Antlaşması'yla, Almanya savaşın yol açtığı tüm kayıp ve zararın sorumluluğunu almayı ve itilaf devletlerine, sonradan 132 milyar Alman markı (31,4 milyar dolar) olarak saptanan bir savaş tazminatı ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştı. Aynı yıl Keynes seçkin ve iğneleyici bir üslupla barış anlaşmasının koşullarını kınayan kısa bir kitapçık, *The Economic Consequences of the Peace*'i [Barışın Ekonomik Sonuçları] yayımladı. Kitap çok satanlar arasına girdi ve Versailles'da

Almanya'ya merhametsizce davranıldığı inancının oluşmasına ziyadesiyle katkıda bulundu. Keynes Almanya'nın 7,5 milyar ödemesi gerektiğini ama borca faiz işletilmemesini ve 1923 yılından başlayarak on yılda 250 milyon dolarlık taksitlerle ödenmesi gerektiğini savunuyordu. Çarpıcı bir paragrafta Adolf Hitler'in yükselişini ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağını öngördüğü söylenebilir. "Orta Avrupa'yı kasten yoksullaştırmayı amaç edinirsek, intikam duygusu, tahmin ediyorum ki, yatışmayacaktır. Hiçbir şey, ittifak devletleriyle Devrim'in umutsuz çırpınışları arasında, Almanların son savaşının dehşetini solda sıfır bırakacak ve galibi kim olursa olsun medeniyete ve neslimizin ilerlemesine zarar verecek nihai bir sivil savaş çıkmasını uzun süre erteleyemez."

Dört yıl sonra, bu bölümün başında alıntı yaptığımız *A Tract on Monetary Reform* ile dikkatleri yine üzerine çekti. İttifak devletlerinin savaşa karşı önerdiği askeri çözüme acımasızca saldırdıktan sonra, dikkatini Batılı merkez bankaları ve maliye bakanlarınca izlenen, amacından tamamen sapmış ekonomi politikaları olarak gördüğü şeye çevirdi. Bunun unsurlarından biri, ilk olarak Adam Smith ve David Hume'un teorilerinden çıkma paranın nicelik teorisine –bir ekonomide paranın miktarı ile satılan mal ve hizmetlerin fiyat seviyesi arasında doğrudan bir ilişki olduğu fikrine– duyulan bağlılıktı. Keynes'in zamanında bu teori, para miktarı ile paranın kaç kez kullanıldığı çarpımının, tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarla çarpımına eşit olduğunu gösterecek biçimde geliştirilmişti. Teori, para arzındaki artışın, alım satım işlemlerinin hacmini ve paranın kaç kez kullanıldığını etkilemeyeceğini varsayıyordu. Bunun net sonucu da dolayısıyla fiyat seviyesinde artış olmalıydı. Bir ekonomideki para miktarı ikiye katlanırsa, mal ve hizmetlerin fiyatı da ortalama iki katına çıkacaktı.

Keynes'in bunu eleştirmesi, bize onun en ünlü metinlerinden birini kazandırmıştır. Uzun vadede bunun doğru olabileceğini, ama kısa vadede durumun pek de öyle olmadığını söyledi.

“Uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız. Ekonomistler öyle basit öyle gereksiz işlerle uğraşıyorlar ki, fırtınalı mevsimlerde bize tek söyleyebildikleri fırtına geçtikten epey sonra okyanusun yeniden durgun olacağı.” Keynes, “fiili durumda” para arzındaki bir değişimin hem ekonomide dolaşan her 10 sterlinlik banknotun dolaşım hızını hem de işlemlerin (alım-satım) gerçek hacmini etkilediğini söyledi. Ona göre para miktarı enflasyonun arkasındaki itici güç değildi ve enflasyonun kontrol edilmesinde bir araç olarak kullanılmalıydı.

Keynes altını “barbarlık kalıntısı” olarak nitelendirmiştir.

Bu da Batılı ekonomilerin para birimlerini altının fiyatına endeksleme kararına dair ikinci eleştirisiyle ilgiliydi. Devletlerin döviz kurlarını sabit bir hedefle

aynı hizaya getirmek amacıyla deflasyon yaratmamaları gerektiğine inanıyordu. Bunun yerine kendi para birimlerinin değerini fiyat seviyesine göre düşürmeleri (develüasyon) gerekirdi. Bu yanlış yaklaşımın en kötü neticesi de para birimini altın fiyatına endekslemektir. Bu, ödemeler bilançosunda açık veren bir ülkenin, borç veren ülkelere altın göndermesi anlamına geliyordu. Bu altın kaybı para arzını azaltır ve talepte düşüşe yol açardı. Keynes, altını “barbarlık kalıntısı” olarak nitelendirmiş ve İngiltere’yi 1914 yılında çıktığı altın standardına geri dönmemesi konusunda uyarmıştı. 1925 yılında Winston Churchill İngiltere’yi altın standardına geri soktuğunda, Keynes bunu karşılıksız bırakmadı, sterlini % 10 daha değerli olan altına endekslemenin imalatçıların üretim maliyetlerini, rekabet edebilmek için de ücretleri % 10 kısmasına yol açacağı konusunda uyarılar taşıyan *The Economic Consequences of Mr. Churchill*’i [Mr.Churchill’in Ekonomik Sonuçları] yayımladı. İngiltere 1931 yılında altın standardından çıktı. Analizinin ve tahminlerinin isabetliliği Keynes’e ün kazandırdı, şahsi para işlerinde ise bu derece başarılı değildi. 1924 yılında Keynes Cambridge’deki King’s College’ın mali danışmanı oldu, bağışları yönetmeye

başladı. Karmaşık bir ekonomik model ya da hisse senedi, sabit getirili menkul kıymetler ya da nakit arasında karar verirken parasal ve ekonomik göstergelere başvurduğu “tavan-taban” stratejisini kullandığında, performansı 1920’lerde piyasanın hayli gerisindeydi. İşe yaramamıştı ve 1929’un Eylül ayından sonra Büyük Çöküş’ün geleceğini ve hisse senetlerinin taban yapacağını öngörmekte başarısız olmuştu. Yaklaşımının “gerçekten işe yaraması için olağanüstü bir beceriye” ihtiyaç duyduğunu itiraf etmiştir. Fakat göreceğimiz gibi, bu durumda “uzun vade” Keynes’in işine yaramış gibi görünüyor keza en ünlü laflarından birini benimseme ve durumlar değiştiğinde fikrini değiştirme kararı da öyle.

Genel Teori: Klasik Consensus’a Meydan Okuma

Çöküş yatırım uzmanı olarak ününe küçük bir darbe indirmişti, ama onu izleyen Büyük Buhran Keynes’in başyapıtı *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*’ni yazmasına imkân sağladı. Bu kitapta daha önceki makalelerinde geliştirdiği teorileri bir araya getirmekle kalmamış, bu toplamın ötesine geçmişti. Başlığının uzun olmasının sebebi, Keynes’in klasik ve neoklasik teorinin yerini alacak yepyeni bir teori ortaya koyduğuna inanmasıydı. Diğer bir ifadeyle ortaya “genel” bir teori koymuştu. Keynes bunu yapabilmek için klasik teoriye dayanak teşkil eden kilit fikirlerden ikisini çürütmeye (ve Marshall’ın düşüncesinden ve onun *Treatise on Money*’sinden [Para Üzerine İnceleme] hareketle yazdığı *Tract on Monetary Reform*’da savunduğu görüşlerinden adeta U dönüşüyle uzaklaşmaya) çalıştı.

Keynes, kendisini, ekonominin nasıl işlediği ve klasik ekonominin nasıl yanlışlığına dair fikirlere sevk eden birkaç temel teori ortaya koymuştu. Büyük Buhran, kendi haline bırakıldıklarında piyasaların kendi kendilerini düzeltemeyeceklerini

Büyük Buhran, kendi haline bırakıldıklarında piyasaların kendi kendilerini düzeltmeyeceklerini göstermişti.

göstermişti. Keynes İngiltere’de işsizliğin on yıldan uzun bir süre boyunca % 10’un üzerinde seyrettiği bir dönemde yazıyordu. Olası dünyaların en iyisi olan bu dünyada, en iyisi mi “kendi haline bırakalım” düşüncesi eko-

nomideki toplam talep eksikliğinin yarattığı etkiyi görmezden gelmişti. *Genel Teori*’nin bir yerinde alaycı bir tonda “Çok açıktır ki, klasik önermelere göre işlevini yerini getiren bir toplumda kaynakları doğal olarak optimal bir biçimde kullanma eğilimi ortaya çıkacaktır,” yazmıştı.

Keynes “tüketim eğilimi”, “yatırımın uyarılması” ve “sermayenin marjinal verimliliği” gibi kavramlar sunan yeni bir düşünme yöntemi ortaya koymuştur. Bu kitapta ortaya koyduğu çok sayıdaki temel prensipten dördüne odaklanabiliriz:

- Tasarruf ve yatırım her zaman birbirine eşit olamaz, zira farklı faktörlerle ve farklı zaman dilimlerinde hareket ederler.
- Üretim hızla düşüp çok sayıda insanı işsiz bırakabilir, böyle bir durumda ücretleri düşürmek işe yaramaz.
- Ekonomide toplam üretimi belirleyen temel husus toplam talep ya da “toplu” taleptir,³ bu nedenle hükümetler buhran döneminde talebi, dolayısıyla da istihdamı canlandırmak için vergi ve harcamaları kullanabilirler.
- İnsanların geleceğe dair taşıdığı belirsizlik ve gelecekte beklenenleri ekonomik döngülerin harekete geçiren temel etkenlerdir.

Tasarruf ve Yatırım

Klasik ekonomi tasarruf ve yatırımın zaman içindeki her noktada otomatik olarak birbirlerine eşit olma eğiliminde olduklarını söylemişti. Bu denklemin çözümü faiz oranı ve

paranın “fiyatı”nda yatıyordu. Tüketiciler daha çok para biriktirirse, bankalar sundukları faiz oranlarını düşürebilirlerdi, zira para çekmek için çok yüksek oranlar kullanmak zorunda kalmazlardı. Düşük faiz oranı, para ödünç almayı firmalar için daha çekici kılardı.

Keynes, yatırım kararının, insanların elde etmeyi bekledikleri kâr ile parayı bankada tutarak elde edecekleri faizin oranı arasındaki farka bağlı olduğunu söylemişti. Firmaların güvenilirliği bunda önemli bir rol oynuyordu. Yatırım yapıp yapmayacaklarına karar vermeden önce çeşitli faktörlerin yanında faiz oranına da bakacaklardı. Hanehalkının harcamayı kısıp tasarrufu artırdığını gördüklerinde, talep düşerken göz göre yatırım yapmaya koşmayacaklardır. Tüketiciler harcamalarını kısırkên firmalar da yatırımı azaltırlarsa netice ekonomik duraklama olacaktır.

Keynes, herkesin para biriktirme girişiminde bulunmasının uzun vadede toplam tasarrufu düşüreceğine işaret etti, zira uzun vadede ekonomik büyüme düşecekti – bu düşünceye “tasarruf paradoksu” adını verdi. Planlanmış tasarruflar planlanmış yatırımları aşarsa, bu durum büyümeyi aşağıya, yatırım fazlası da büyümeyi yukarıya doğru çekecekti. En basit haliyle işsizliğe yol açan yatırım eksikliğiydi.

Üretimdeki Sert Düşüşler

Keynes talepteki en ufak hareketin –klasik ekonomistlerin düşündüğünün aksine– fiyatlardan ziyade satış hacmini etkilediğini söyler. Hanehalkı harcamayı, firmalar da yatırımı kısarsa, fiyatların indirilmesi ekonominin yeniden dengeye kavuşmasına pek de yardımcı olmaz. Bu da üretim düştükçe işsizliğin artmasına yol açar. Klasik teori, ekonomi yeniden dengeye kavuşana dek ücretlerin düşmeye devam edeceğini söylemişti. Keynes ise işçiler ücretlerde reel bir kesintiye kabul etmeyeceği için ücretlerin düşmeye “gönülsüz” olacağını söyledi; bu öneriler sendikaların, asgari ücret yasalarının ve işsizlik sigortasının

var olduğu bir dünya için işlevsel değildi. İşlevsel sorunlar bir yana, teorik açıdan da Keynes ücret kesintilerinin sadece üretimdeki düşüşü hızlandıracağını düşünüyordu. Tüketiciler de işçilerden oluşuyordu, işçilerin gelirin düşmesi, harcayacak daha az paraları olması anlamına geliyordu. Mağazalar ve fabrikalar talebin bir kademe daha düştüğünü hissedecek, buna klasiklerin görüşüne göre, süreci tekrarlamak suretiyle ücretleri bir kademe düşürerek yanıt vereceklerdi. Çözüm, talebi iyileştirmek olmalıydı. Keynes'in söylediği gibi özel sektör uzun vadede toparlanır, ama uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız. Kısa vadede etkili olacak hızlı bir çözüme ihtiyacımız var.

Toplam Talep ve Devletin Rolü

İşte o şey devlettir. Toplam büyüme tüketici harcamaları, iş yatırımları ve kamu giderlerinden –artı ithalat ve ihracat arasındaki farktan– oluştuğuna göre, eğer sadece ilk ikisinde düşüş varsa üçüncüye müdahale etmek işlerin sarpa sarmasına engel olabilir. Ama Keynes bir Marx taraftarı değildi – aslında *Kapital*'i küçümsüyordu. Bunun yerine devletin sürece “önayak olması”, aksi takdirde asla gerçekleşmeyecek harcamaları ve yatırımları teşvik edip iyileşmeyi tetiklemek için ekonomik ağırlığını kullanması gerektiğini düşünüyordu. Devletin harcaması, insanların, dolayısıyla da işletmelerin daha çok harcamasını sağlardı, nihayetinde de daha çok sayıda insan için istihdam yaratılmış olurdu. *Genel Teori*'nin en çok alıntı yapılan bölümlerinden birinde Keynes şunu söyler: “Hazinecilik, eski şişelere banknot doldurmak, üstüne tüm şehrin çöpünü dökerek kullanılmayan kömür madeninin derinlerine gömmek ve söz konusu banknotları özel sektöre *laissez-faire* ilkelerine uyarak çıkarmak üzere bırakmaksa (...) işsizlik söz konusu olmayacak ve bunun yansımaları çerçevesinde toplumun reel geliri ve sermaye şeklindeki serveti şu anda olduğundan muhtemelen daha iyi olacaktı.”⁴

Peki, bu büyü nasıl işliyor? Özünde, Keynes'in icadı olmayan, ama ün kazandırdığı “çarpan” kavramı yer alır. Eğer devlet 10 milyar sterline mal olacak bir elektrik santrali kurmaya karar verirse, bu 10 milyar sterlin ekonomik dolaşıma girecektir. Peki, bu para nereye gider? Bir kısmı bu iş için işe alınan işçilere gidecek. 5 milyarlık kısmı diyelim. Keynes’e göre eline ilave para geçen biri bu paranın bir kısmını harcar ve bir kısmını da biriktirir. Keynes harcayacakları tutara “marjinal tüketim eğilimi” (MPC),⁵ biriktirecekleri tutara ise “marjinal tasarruf eğilimi” (MPS)⁶ adını vermişti. Eğer her bir işçi aldığı her 1 sterlinin 90 penisini harcama eğilimindeyse, o zaman MPC 0,9 (yani toplamda 4,5 milyar sterlin) olur vs. Bu 90 peniyi kazanan işletmeler de % 90’ını, yani 81 peni (toplamda 4,05 milyar sterlin) harcayacaktır vs. Çarpanın nasıl işlediğini gösteren matematik formülü $1 \div MPS$ ’tir. % 90’lık bir MPC ile % 10’luk bir MPS’in çarpanı, $1 \div 0.1 = 10$ olacaktır. Kamu harcamalarının azalması ise tam tersi bir etki yaratır. Vergi kesintileri ya da artışları da tam tersi bir çarpan etkisi yaratacaktır. Keynes bunu büyümeyi uyarmak için faiz oranları düşürmekten daha iyi bir yöntem olarak görüyordu. Ekonominin derin bir bunalmaya sürüklendiği bir ortamda işletmeler ödünç alma haddi ne kadar düşük olursa olsun yatırım yapmayacaklardır, çünkü olumsuz gidişat gibi başka faktörlerden daha çok etkilenirler. Her halükârda hükümetlerin nominal faiz oranını sıfırın altına düşürme imkânı yoktur (düşürürlerse ödünç verdikleri kişilere ödeme yapmak zorunda kalırlar).

Faiz oranları, sıkı bir para politikası uygulanmasını sağlayarak genişlemeyi frenleme açısından faydalı olabilir, ama ekonomik gerileme dönemlerinde etkileri azalır – bu durumu Keynes’in “ipi itme” ifadesiyle özetleyebiliriz.⁷ Ekonomik buhranda insanlar ödünç almak istemeyecek, daha fazla harcamak ve ödünç almak yerine bankada para biriktireceklerdir. Sırf ucuz para ve ucuz işgücü var diye işletmeler yatırım yapmaya ya da genişlemek gibi bir niyetleri yoksa genişlemeye kalkışmazlar.

Beklentiler ve Belirsizlik

Keynes düşüncesinin temelinde yer alan ve klasiklerden kopuşa işaret eden bir kavram varsa, o kavram *geleceğin belirsizliği*'dir. Piyasalar denge duruma döneceği inancı insanların kendi çıkarlarını kollayacakları ve tüm dengesizlikleri el birliğiyle düzelterekleri fikrine dayanır. Bu da haliyle geçmişteki davranışların bilinçli bir analizinden hareketle ekonominin akıbetinin ölçülebileceği düşüncesine yol açar. Keynes gelecekteki belirsizliğin, özellikle de yatırımcıların uzun vadede getirisinin ne olacağını hesaplamaya çalıştığı bir durumda yatırımı derinden etkilediğini söylemişti. “Bir demiryolunun, bir kömür madeninin (...) [ya da] Atlantik seferi yapan bir denizyolu şirketinin getirisini 10 yıl öncesinden tahmin ederken temel aldığımız bilgi çok az şey ifade eder, bazen de hiçbir şey ifade etmez.”

Keynes, gelecekteki belirsizliğin, yatırım dönemi üzerinde büyük etkiye sahip olduğunu söylemiştir.

Beklenti, Keynes'in hisse senedi piyasalarındaki yatırım oynaklığına dair analizinde önemli bir rol oynar. İnsanlar bir miktar parayı harcamak yerine biriktiriyorlarsa, ikinci bir karar daha vermek zorundadırlar. Nakit ile gelecek

bir tarihte harcayacakları parayı yatırdıkları hisse senedi, tahvil ve yatırım fonları gibi likit varlıklar arasında bir seçim yapmaları gerekir. Keynes buna “likidite tercihi teorisi” adını vermişti. Ona göre, hisse senedi piyasalarının yapısının “kırılgan” olmasının sebebi, yatırımcıların durmadan beklenti değiştirmesi, yeniden değerlendirme yapmasıydı, bunlar piyasayı “aşırı ve hatta mantıksız bir biçimde” etkiliyordu. Keynes'e göre bir yatırımcı bir hissenin ne kadar ettiğiyle değil, daha çok diğer yatırımcıların o hisseye birkaç ay öncesinden ne kadar değer biçtiğiyle ilgileniyordu. Ünlü bir pasajında hisse senedi seçimini, tüm katılımcıların ortalama tercihlerine en yakın kişinin birinci seçtiği güzellik yarışmalarıyla kıyaslamıştı. “Kişi kendisinin en güzel bulduğu yüzleri değil, diğer

yarışmacıların da en çok beğeneceği yüzleri seçmek zorundadır.” Keynes ayrıca bugün “sürü davranışı” ya da kalabalığı izleme dediğimiz şeyi de öngörmüştü. “Kendi şahsi kararımızın sakatlan-
dığını görürsek, diğer insanların kararına müracaat ederiz.”

Özetlersek, Keynes, sadece “özel bir duruma” uygulanabi-
leceğini söylediği klasik okuldan kopmuş, ekonomik sistemin
anlaşılmasını sağlamak için yepyeni bir sistem ortaya koy-
muştur. İnsanların ve firmaların kendi hallerine bırakıldığı bir
laissez-faire ekonomisinin, tam istihdamı sağlamak için sadece
esnek fiyatlar ve ücretlere ihtiyaç duyan bir ekonomi olduğu
düşüncesine karşı çıkmıştır. Ekonomik durgunluk halinde top-
lam talepte eksiklik, bunun neticesinde de atıl kapasite ya da
modern ekonomistlerin ifadesiyle üretim açığı oluşacağından,
ekonomi kendi kendine toparlanamayabilir. Bu tarz bir açıkla
baş etmede para politikasının etkisi de sınırlı olabilir ve talebin
uyarılmasında etkin bir mali politikaya önemli bir rol düşer.

Genel Teori, Keynes’in yaşadığı dönemde çok satan bir kitap
değildi, gerçi kitabın yazarı modayı yakalamak için yayıncıla-
rını kitabın 5 şiline (25 peni) kelepire koymaya ikna etmişti.
Keynes düşüncesi üzerinde çalışan ekonomistlerden biri olan
Profesör Paul Samuelson’ın Keynes’in ölümünün hemen erte-
sinde işaret ettiği gibi: “Kötü yazılmış, kötü düzenlenmiş bir
kitap. Yazarın eski ününe aldanıp kitabı satın alan her ekonomi
acemisinin beş şilini dolandırılmış. Küstah, huysuz, polemikçi
ve kaynaklardan yararlanma konusunda da pek cömert olma-
yan bir kitap. Karmaşık problemler ve muammalarla dolu...
[ama] tamamına hâkim olduğunda, analiz meydana çıkıyor,
üstelik yeni. Kısacası, bu kitap bir dehanın eseri.”⁸

Ulusal Ekonomistten Uluslararası Devlet Adamına

İkinci Dünya Savaşı, Keynes’in üçüncü kez ve o güne dek
üstlendiği en mühim görev için devlet memurluğuna dönüşüne

tanık oldu. Şansölye Kingsley Wood'un danışmanı oldu, İngiltere Merkez Bankası üye seçildi ve sonunda Lordlar Kamarası'na girecek kadar yükseldi. Bu ona 1940'tan öldüğü 1946 yılına dek, Londra'daki Westminster, Whitehall gibi politik merkezlere benzersiz bir erişim sağladı. Düşüncelerini hem savaş dönemi İngiliz ekonomisine hem de savaş sonrası uluslararası sisteme yönelik bir Keynes planıyla hayata geçirebilecek bir konumdaydı.

Hazine'deki görevine dönmeden hemen önce *The Times* gazetesinde yayımlanan iki makalesine dayanan *How to Pay for the War* [Savaş Masrafları Nasıl Karşılır?] kitapçığını yazdı. Birinci Dünya Savaşı'nda kazandığı tecrübelerle, yeniden silahlanmanın ekonomiyi tam istihdamın ötesine geçireceğini görebiliyordu. Ekonomideki talep fazlasını bir nebze azaltmak ve enflasyonun en yoksul kesimin geçimine zarar vermesine engel olmak için zorunlu bir tasarruf planı yapılmasını tavsiye etti. Devlet gelirleri savunma harcamalarının finansmanında kullanılabilir ve savaştan sonra da insanlara vergi indirimi biçiminde geri ödenebilirdi. Diğer bir ifadeyle Keynesçi müdahale, hem ekonomik patlamayı frenleme hem de ekonomik buhranı sonra erdirmeye amacıyla kullanılabilirdi. Bu plan asla tam anlamıyla yürürlüğe girmedi, ama Keynes, politikalarını savunmak için Hazine'deki konumunu kullandı. Hükümeti "savaştan sonra yüksek ve sabit bir işsizlik seviyesini muhafaza etmekle" itham eden 1944 tarihli *White Paper on Employment Policy* [İstihdam Politikası Hakkında Rapor] ile eleştirisi doruk noktasına ulaşmıştı.

Keynesçi müdahale, buhranı sona erdirmede kullanıldığı gibi, ekonomik patlamayı frenlemek için de kullanılabilirdi.

Ancak Keynes'in bir sonraki ve nihai planının deneme tahtası uluslararası ekonomi oldu. Savaşın küllerinden ve yeniden inşa etme arzusundan, iki savaş arası dönemde dünyayı sarsan ve altın standardının doğasındaki

deflasyonist eğilimlerden kurtulmuş yeni bir ekonomik düzen doğabileceğini görüyordu. Bu yeni düzenin, barıştan sonra Avrupa ve Asya'da nüfuz kazandığı aşikâr olan ABD tarafından kurulabileceğinin farkındaydı.

Keynes, ülkeleri deflasyona, yüksek işsizliğe, borca sürüklemeyen, ülkeler arası ödemeler dengesini koruyacak bir sistem hayal ediyordu. İronik ama onun bu düşüncesinin meyvelerini toplayan kişi savaş döneminin Alman siyasetçilerden Walter Funk oldu. Funk Planı olarak bilinen bu plan, Orta Avrupa'da bir ekonomi bloğu, bunun yanında kıtayı altın standardına karşı koruyacak Berlin merkezli bir gümrük birliği kurulmasını öngörüyordu. Keynes, Nazilerin bunu komşularının aleyhine kullanacağını anlayınca, yerli paranın değer kaybetmesindense kambiyo kontrolüne başvurmanın daha iyi fikir olacağını düşünmeye başladı. Ödemeler bilançosundaki açık ve fazlaları gidermenin külfetini borçlanan ülkeden alıp borç veren ülkeye (savaş sonrası dönemde borç veren ülke genellikle ABD'ydi) yükleyen bir sistem tasarladı. Keynes'in planı, açıkların ve fazlaların ülkeler arasında uluslararası bir takas bankası aracılığıyla takas edilmesini sağlayacak, işlemlerin izlenebildiği uluslararası bir para birliği kurulmasını öngörüyordu. Rezervlerini tüketmek üzere olan ülkelere uluslararası likidite sağlayan, limit aşımı halinde dahi borçlanma imkânı veren bir sistemdi bu. Bu prensip uluslararası çerçevede bankacılığa da uygulanabilirdi (mevduat sahipleri bankaya koyar, ödünç almak isteyenler de bu parayı kredi olarak kullanabilirdi). Bu sayede borç veren ülke, borç alan ülkenin problemlerinin çözülmesine yardım etmiş olacaktı. Savaş sonrası dönem bağlamında, ülkelerin çoğu yeniden inşa faaliyetleri için kayda değer miktarda ithal mala ihtiyaç duyacak, ama borcu ödemekte kullanılacak geliri yaratan ihraç mallarını üretmeye hemen başlayamayacaktı, bunun yarattığı dengesizliği giderme sorumluluğunu da borç veren ülkeler üstlenecekti.

ABD'nin dünyanın en çok borç veren ülkesi olduğu düşünülürse, beklenildiği üzere Keynes'in Amerika'daki muadili

olan ekonomist Harry Dexter White zor durumdaki ülkelerin devalüasyona başvurmasını ya da döviz kuru savaşına girmesini önlemek için, bu ülkelere ihtiyari borç sağlayan, Keynes'inkine kıyasla daha mütevazı bir döviz sabitleme fonu kurulmasını teklif etti. Bu Uluslararası Para Fonu'na (IMF) katılan tüm üyeler giriş aidatı ödeyecekti (ABD'ninki 3 milyar dolar tutuyordu).

Temmuz-Ağustos 1944'te ABD'nin New Hampshire bölgesinde yer alan Bretton Wood'daki Mount Washington Oteli'nde yoğun pazarlıklarla geçen iki haftadan sonra, ABD ve İngiltere, Keynes'in takas birliğini tamamen reddeden ve White'ın IMF önerisini kabul eden bir plan üzerinde anlaştı. Keynes ekonomik kalkınmaya odaklanan ve bu görüşmelerde ufak tefek imtiyazlar elde eden Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın (IBRD) kurulmasını güvence altına almıştı, bu kurum günümüzde Dünya Bankası Grubu'nun bir parçasıdır. Savaş döneminde resmi görev yapmış Kanadalı ekonomist William Mackintosh, Keynes'in ölümünden bir yıl sonra yazdığı dokunaklı bir metinde Keynes'e dair şunları yazar: "Muhtemelen hep bunu dilemişti, İngiltere'nin en büyük ulusal kuvvetlerinden biri olmayı. Gelecek tehlikeyken İngiltere için bu rolü oynadı."⁹

Mirası

2007 gibi yakın bir tarihte bile, Keynes'in "teori ve politika devrimi"nin bellibaşlı üniversitelerde neredeyse hiç okutulmadığı söylenebilirdi.¹⁰ Birkaç yıl geçmeden politikacılar, ekonomistler ve medya Keynes'ten bahsetme yarışına girmişlerdi, Keynes'in kitaplarından 2008-2009'daki Büyük Duraklama'nın Büyük Buhran'a dönüşmesini önleyecek teşvik paketlerini destekleyen ifadeler havada uçuşuyordu. Kırk yıl öncesinde Başkan Richard Nixon "Artık Keynesçiyim," demişti. Altmış yıllık uzun bir zaman diliminde Keynes'in itibarının böylesine çarpıcı iniş çıkışlar yaşamasına yol açan neydi?

Savaşı takip eden yılların piyasa merkezli dünyasında farklı politik görüşlerden hükümetler Keynesçi politikaları hayata geçirmeye çalıştılar. Devlet, ekonominin idaresinde kasıtlı olarak etkin bir rol oynadı. Buradaki sebep sonuç ilişkisini –her şey bir yana, dünya küresel bir çatışmadan yeni çıkmıştı– bulup çıkaramayız belki, ama 1950’den sonraki 25 yıllık dönemin büyüme oranları etkileyicidir.

Amerikalı ekonomist Irma Adelman’ın çalışmaları 1950-1973 döneminde zengin ülkelerin % 5,9 oranında bir yıllık ekonomik büyümeden nasiplendiğini gösteriyor. Kişi başına GSYH’ye –bireylerin ne kadar zenginleştiğine– bakarsak bu oranın gelişmiş ülkeler için % 4,9 ve gelişmekte olan ülkeler için % 4,9 olduğunu görürüz. Bu oranlar Sanayi Devrimi sırasında görülenlerden bile daha yüksekti. Keynesçiliğin en başarılı dönemi belki de 1960’lardı, bu dönemde Başkan Kennedy’nin önerdiği ve Başkan Johnson’ın yürürlüğe soktuğu vergi indirimiyle, 1963’ten 1968’e kadar yıllık ortalama % 4,65’lik bir büyüme oranına ulaşılmış, 1961’de % 6,6 seviyesinde olan işsizlik 1968’te % 3,7’ye inmişti.

Keynes Gözden Düşüyor

Ancak Keynesçi politikalar 1970’lerin enflasyon şoklarına çare bulamayınca, 1973’ten sonra ekonomik büyüme inişe geçti. Bu krizler Keynesçiliğe karşı parasalcılık görünümünde ortaya çıkan bir karşı devrime zemin yarattı. Keynesçiliğin eleştirisi ileriki bölümlerde tanışacağımız Friedrich Hayek ve Milton Friedman’ın teorilerine dayanıyordu. Ancak bir cümleyle özetlersek, parasalcılar devletin ekonomiyi yönetmekten âciz olduğunu ve talep hakkında değil, fiyat –bilhassa enflasyon– hakkında endişenilmesi gerektiğini söylüyorlardı.

Bunu izleyen otuz yılda politik tartışmalara taraf tüm politikacılar da, Atlantik’in her iki yakası da devletin, ekonomi idaresinden geri çekilmesi ve idareyi –enflasyon kontrolünü

amaçlayan bir faiz oranı politikasıyla desteklenen– serbest piyasa güçlerine bırakması gerektiğinde uzlaşmışlardı. Piyasalar bir kez daha dengeden en ufak bir sapmanın fark edildiği, kendi kendini düzenleyen ve düzelten mekanizmalar olarak görülmeye başladı. Ekonomistler dünyasında bu düşüncenin ulaştığı en üst nokta Rasyonel Beklentiler Teorisi ve Verimli Piyasa Teorisi’dir.

Friedman ve meslektaşlarının, Chicago Üniversitesi’nde ve diğer Orta Batı eğitim kurumlarında, mikroekonomiye hâlâ hâkim olan kişisel çıkar ve kendi kendini düzenleme kavramlarını tersine çevirip Keynesçiliğe nasıl direndiklerini göreceğiz (Bölüm 7). Diğer bir ifadeyle devlet çözümün değil, sorunun bir parçasıydı. Devletin rolünü azaltan, özelleştirme, serbestleştirme, vergi indirimi ve ticaret birliklerinin zayıflatılması gibi konuları da içeren bir politika dalgasının önünü açtı. Keynes muhalifleri *Genel Teori*’deki tutarsızlıklara saldırma imkânı da buldular. Keynes’i destekleyenler de ya bazı eleştirilerle doğrudan mücadele ederek ya da Yeni Neoklasik Sentez olarak bilinen –rasyonel beklentiler teorisini kabul eden ancak onu ücretlerin katılığı teorisine uyarlayan– şeyi üretmek için *Genel Teori*’yi güncelleyerek yanıt verdiler. Eksik enformasyona işaret edip, piyasaların işsizliği azaltamadığı dönemlerde sınırlı bir devlet müdahalesini savundular.

Üstat Geri Dönüyor

Keynes düşüncesinin dirilişi muhtemelen 23 Ekim 2008 tarihine tekabül ediyor. ABD Kongresi’nin şahit olduğu üzere, eski ABD Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan, serbest piyasa teorisinde “bir çatlak bulunduğunu” beyan etmişti. Greenspan şunları söylemişti: “Güçlü bir deprem finans dünyasını enkaza çevirdiğinde, hissedar ve hisselerini, başta banka ve benzeri kuruluşlar olmak üzere, en iyi kuruluşların kendi çıkarları korur diye düşünmüştüm, ama hata etmişim.”

Etkin Piyasa Hipotezi (EMH) finans piyasalarının nasıl bu denli yoldan çıktığını ve yatırımcıları boşuna bir güven duygusuyla nasıl teskin ettiklerini açıklayamamıştı. Dolayısıyla ekonomistler, yatırımcıların –Keynes’in söylediği gibi nihayetinde istikrarsızlığa yol açan– finansal spekülasyonlara karışmaya teşvik edilmesinde belirsizliğin nasıl bir rol oynadığını incelediler. Amerikan, İngiliz ve Alman hükümetlerinin, devlet kaynaklarıyla batmak üzere olan bankalara destek olma kararı, özel sektörün nakit ve likidite biriktirme arzusunu dengeliyordu. Dönemin ekonomistleri *Genel Teori*’yle çöküşün açıklanabileceğini ve çözülebileceğini söylüyorlardı. Bir yıl sonra G20 zirvesi için Londra’da bir araya gelen politikacılar bilhassa Keynes’e atıfta bulunmuştu –dönemin şansölyesi Alistair Darling de “Keynes’in yazdıklarının çoğu hâlâ anlam ifade ediyor,”¹¹ demişti–, bu sırada G20, işsizliğin tırmanmasına yol açan, tüketici harcamaları ve iş yatırımlarındaki düşüşü dengelemek için ekonomiye milyarlarca dolar enjekte etme planını açıklamıştı. ABD’de yüksek faizli kredilerin verildiği konut sektöründe başlayıp Batı finans sistemine yayılan küresel finans krizine asıl neyin yol açtığı hâlâ tartışılabilir, günümüz Keynesçileri EMH’nin düzeltemediği riskin yanlış fiyatlandırılmış olduğuna dikkati çekmektedirler. Sürü psikolojisine kapılan daha ziyade finans piyasalarıydı. Bu süre zarfında otuz yıldır devam eden finansal liberalleşme de reel ekonomideki istikrarsızlık riskini artırmıştı. Keynes’in söylediği gibi: “Soğukkanlılık ve hareketsizlik, kesinlik ve güvenlik hali aniden kesintiye uğrar. İnsana birdenbire yeni korkular ve umutlar hükmetmeye başlar.” Görünen o ki likidite tercihi teorisi, yatırımcıların, yatırımlarının kazanç getirme becerisine güvenlerini yitirdikleri anda neden nakde sığındıklarını da açıklamaktadır.

Çin ve diğer Asya ülkelerinin ABD doları cinsinden rezerv toplamaları yüzünden tasarruf ve yatırım arasında büyük bir dengesizlik oluşması da krizin bir diğer sebebi olarak gösterilebilir. Krize giden yolda ABD’deki ve Avrupa’daki üretim

açıkları ile Çin'deki üretim fazlası önemsiz bir mesele gibi yansıtılmıştı. Krizin ertesinde istikrarı bozması muhtemel yatırım akışlarını frenlemek için dikkatler sermaye kontrollerinin kullanımına kaydı, Keynes'in de desteklediği bir uygulamaydı bu.

Ancak Keynes'in asıl görünür olması, krize müdahale edilmesiyle gerçekleşti. Politik liderler ve IMF yönetimi dünya ekonomisinin daha fazla zarar görmesini engelleyecek eşgüdümlü bir küresel canlandırma paketi için çağrı yapmaya başladılar. G20 ülkelerinin liderleri, dünya GSYH'sinin % 2'si değerindeki bu tedbirlere ve bu parasal rahatlatma girişimine iştirak ettiler. Girişimler büyük ölçüde buhrana meydan vermemeye ve 2010'da emareleri belirmeye başlayan ekonomik toparlanma için gereken kurumları oluşturmaya yönelikti.

Yine Unutuluyor

Ancak dünya ekonomileri toparlandıkça Keynesçi politikalar da yavaş yavaş gözden kaybolmaya başladı.

Çoğu hükümet 2010 yılında mali teşvik tedbirlerini geri çekmeye başlamıştı bile, zira aynı yılın Ekim ayında Yunanistan'da ortaya çıkan büyük borç krizi, kamu harcamalarını kısmak ve Avrupa'daki ulusal açıkları kontrol altına almak için vergileri artırma ihtiyacını doğurdu. Mali teşviğin hacmi, ülkeleri alelacele ödemeye çalıştıkları büyük borçlarla baş başa bıraktı. En tanınmış biyografi yazarı Lord (Robert) Skidelsky, "iyileşmeyi sağlama almadan panikle kemer sıkmaya kalkmak, Keynes'in dirilişinin ne denli yüzeysel olduğunu gösteren üzücü bir kanıttır," demişti.

Dünya ekonomileri toparlandıkça Keynesçi politikaları izlemenin verdiği coşku da söndü.

Öte yandan devletin ekonomideki ve finans düzenlemelerindeki nüfuzunun artmasına karşı giderek artan bir düşmanlık oluşmuştu. Akademide, Keynesçi politikalara bağlı kalınması-

nın ekonominin kurtulmasına yardım ettiğini ve gelecekte de sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleşmesine yardım edeceğini söyleyen Keynesçiler ile kamu sektörünün milyarca sterlini ya da doları müsrifçe harcamasının özel sektörün toparlanmasını yavaşlattığını ve vergi mükelleflerini ağır bir borcun altına soktuğunu söyleyen parasalcılar arasında hararetli bir tartışma başlamıştı.

Son bir not olarak, Keynes'in prensiplerine uygun bir hayat yaşadığını söyleyelim. Büyük Çöküş sırasında yaptığı yatırımlardaki başarısızlığını saymazsak, 22 yaşında Cambridge'deki King's College'ın kadrolu mali danışmanı büyük bir başarıydı ve bunun fazlasıyla büyük bir getirisi oldu. Cambridge'deki Judge Business School'dan iki akademisyenin söylediğine göre, Keynes'in en başta yatırdığı her 100 sterlin, öldüğü 1946 yılında 1.675 sterlin olmuştu.¹²

Artıları Eksileri

Keynes şüphesiz 21. yüzyılın gördüğü en önemli iki ekonomistten biridir. Ancak Keynes ile Friedrich Hayek (bkz. Bölüm 6) ve Milton Friedman gibi (bkz. Bölüm 7) parasalcılar arasındaki şiddetli savaş gösteriyor ki ister olumlu, ister olumsuz olsun, hiçbir yargı sorgudan kaçamaz. Yine de biz bazı düşünceler sıralayabiliriz.

İlk olarak şunu söyleyelim, devletin ekonominin idaresinde nasıl iyi niyetli ve olumlu bir rol üstelenebileceğini göstererek faşizm ve komünizmin tehdidi altındaki kapitalizmin savunulmasına ve kurtarılmasına yardımcı olmuştur. İkinci olarak, firmalar, tüketiciler ve bu ikisinin de parçası olan işçilerden ziyade ekonominin bir bütün olarak nasıl işlediğini inceleyen bir alan olarak makroekonomiyi kurmuş, haliyle de makroekonomik sorunların çözümüne yönelik modeller geliştirmiştir. Üçüncüsü –bir öncekinin devamı sayılır– ulusal hesaplar kavramını getirmiş olmasıdır, bu kavram sayesinde ekonomistler o gün-

den beri, giderek artan istatistiki veriler sayesinde ekonomik tahminlerde bulunabilmektedirler. Dördüncüsü, kalkınma ekonomisi kavramını geliştirmesi ve doğru yönlendirilmiş devlet müdahaleleri sayesinde yoksul ülkelerde kişi başına GSYH'deki büyümenin daha yüksek seviyelere ulaşmasına yardımcı olabilecek politikalara odaklanmasıdır. Son olarak, finans krizinin ertesinde politikacılar yeni bir sistem üzerinde uzlaşmaya çalıştığı sürece, Keynes'in uluslararası sermaye ve borç akışının nasıl yönetileceğine dair düşünceleri de tartışmaları etkilemeyi sürdüreceği gibi görünmektedir.

Akılda Kalması Gerekenler

John Maynard Keynes hem teorik ekonomide hem de politikacıların iyi ve kötü zamanlarda kendi ekonomilerini yönetmek için kullandığı araçlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Önemli düşüncelerinden bazıları şunlardır:

- Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra itilaf devletlerinin talep ettiği tazminatın çok yüksek olmasının, Almanya'yı daimi bir yoksulluğa ve dolayısıyla da politik istikrarsızlığa mahkûm edeceğine dair öngörüsü.
- Tüketim, yatırım ve kamu harcamalarının toplamı anlamına gelen toplam talep kavramını getirmesi.
- Tam istihdamın yalnızca kamu harcamalarının yardımıyla korunabileceği fikri.
- Durgunluk döneminde herkesin tasarrufa yönelmesinin tüketici harcamalarını azaltacağı, bunun da işsizliğe, üretimde azalmaya ve daha ciddi bir durgunluğa yol açacağını gösteren tasarruf paradoksu.
- Bireylerin gelirini artırmaya yönelik 100 sterlinlik her kamu harcamasının, harcamanın miktarından çok daha büyük bir ekonomik etki yaratacağını, zira bunun insanların daha çok para harcamaya, dolayısıyla daha çok iş yaratmaya sevk edeceğini gösteren çarpan etkisi.

- Ücretlerin katılığı – işçilerin ücretlerin düşürülmesini reddedeceği fikri.
- *Genel Teori* kitabı modern makroekonominin kurucu kitabıdır.
- İsmi Keynes'ten alan Keynesçi ekonomi düşüncesi yüksekokullar ve üniversitelerde öğretilen başlıca doktrinlerden biridir.

Okuma Listesi:

- Paul Davidson, *John Maynard Keynes* (Palgrave Macmillan, 2009).
- Dudley Dillard, *The Economics of John Maynard Keynes* (Prentice-Hall, 1948).
- J.M. Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (1919).
- J.M. Keynes, *Para Üzerine Bir İnceleme*, çev. Cihan Gerçek. İş Kültür Yayınları, 2012.
- J.M. Keynes, *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, Gözden Geçirilmiş II. Basım, 2010.
- J.M. Keynes, *How to Pay for the War* (1940).
- J.M. Keynes, *Economic Possibilities for our Grandchildren* (1980).
- Lorenzo Pecchi ve Gustavo Piga (ed.), *Revisiting Keynes* (MIT Press, 2008).
- Robert Skidelsky, *John Maynard Keynes*, 3 cilt (Macmillan, 1992-2000).
- Robert Skidelsky, *Keynes: the return of the master* (Penguin, 2009).

6

Friedrich Hayek Örnek Liberter

“Ekonominin tuhaf görevi insanlara tasarlayabileceklerini hayal ettikleri şey hakkında, gerçekte, ne kadar az bildiklerini göstermektir.”

F.A. Hayek, *The Fatal Conceit* [Ölümçül Kibir], 1988

Ekonomide, politikada ve felsefede –hatta rap müzikte– günümüze dek yankılanan entelektüel bir savaşı bu. Keynes’in Cambridge’de *Genel Teori*’sini formüle etmekle meşgul olduğu günlerde bile fikirlerine karşı çıkan biri vardı, daha sonra Londra’ya taşınan, İngiliz vatandaşlığına geçen ve hasmınıninkine tamamen zıt bir teoriyle nihayet Nobel Ödülü’nü kazanan Avusturyalı bir ekonomistti.

Hayek’in felsefesi yalnızca Keynesçiliğin ilkelerini değil, sosyalizmin ve ekonomi ya da toplumun işleyişinde önemli bir rol almak için iktidara oynayan tüm diğer akımların ilkelerini reddetmekle işe başlar. Açık ve serbest piyasaları sadece ekonomik faaliyeti örgütlemenin en etkin yolu olarak değil, kişisel özgürlüğü güvence altına almanın bir yolu olarak görüyordu. 20. yüzyılın ilk yarısının en büyük ekonomisti şüphesiz Keynes’tir, birçok kişi bu unvanı yüzyılın ikinci yarısı için Hayek’e verecektir.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

Friedrich August von Hayek ya da daha iyi bilinen haliyle F.A. Hayek’in çocukluk ve gençlik dönemindeki kişisel yaşamı Karl Marx’ınkiyle tekinsiz bir benzerlik gösterir. Her ikisi de modern zamanların Almanya, Macaristan, Avusturya’sı ile bir türlü paylaşılammış –hâlâ da paylaşılammayan– Yugoslavya’nın bulunduğu o geniş Orta Avrupa kuşağında doğmuştur. İkisinin

de soylular sınıfıyla bağlantıları vardır ve ikisi de Londra'da isim yapmıştır. Ama benzerlikler bunlarla sınırlı. Marx komünizmin babası olarak görülürken, Hayek geçtiğimiz yüzyılda kişisel özgürlüğün en büyük savunucularından biri olmuştur.

1899 yılında o dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda bulunan Viyana'da sınıf sisteminde zamanla yükselerek en düşük soyluluk seviyesine –yani (günümüz İngilteresi'nde “sir”e karşılık gelen) “von”, 1919 yılında soylu unvanlarının kullanımı yasaklanana dek taşıdığı unvana– ulaşmış bir ailede dünyaya gelmiştir. Şanslı çevrelere girmiştir: Wittgenstein'larla uzaktan kuzendi ve aileler birbirine yakındı, Hayek felsefeci Ludwig Wittgenstein ile arkadaş olmuştur. Hayek sonradan Avusturyalı dostunun felsefesinin ve analiz yöntemlerinin, hayatı ve düşüncesini kayda değer bir biçimde etkilediğini söylemiştir.

Genç Hayek 1917 yılında İtalya'da çarpışan topçu tank birliğine katılarak Birinci Dünya Savaşı'nda hizmet verdi. Hayek savaş tecrübesinin “belirleyici bir etkisi” olduğunu söylemiştir. İtalya'da hizmet vermiş Avusturyalı bir subay olarak, 11 farklı dilin konuşulduğu bir savaşa katıldığını hatırlatmıştır. “Dikkatinizi politik örgütlenmedeki sorunlara çekmemesi olanaksız.” Hayek daha sonra akademide kariyer yapmaya karar verdi, savaşa yol açan hataların bir daha yapılmaması için çalışmaya kararlıydı. Daha iyi bir dünya için çalışmaya adeta yemin etti ve doksanlarına dek de bu uğurda çalışmayı sürdürdü. Hayek ekonomi kitaplarıyla da bir subay arkadaşı sayesinde savaş sırasında tanışmış, hem sosyalist hem de anti-sosyalist propaganda ile de bu sırada karşılaşmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve siyaset bilimi alanlarında doktora derecesi aldı, hayli liberal bir müfredata sahip Viyana Üniversitesi'nde daha sonra felsefe ve ekonomi eğitimi de almıştır. Orada öğrenciyken Avusturya ekolünün son üyesi Ludwig von Mises'in düzenlediği özel seminerlere katıldı. Bireysel tercihlerin ekonomide

oynadığı baskın role dair düşüncelerinin ve iktisadi dalgalanmalara –Hayek’in ele alıp ayrıntılı bir biçimde geliştireceği iki kavram– dair açıklamalarının önünü bu okul açmıştı. Dönemin kendince isim yapmaya çalışan genç ve parlak ekonomistlerinin de katıldığı bu seminerler bir açıdan Keynes’in Cambridge “Arena”sıyla örtüşüyordu.

Hayek 28 yaşında Österreichischen Institut für Wirtschaftsforschung’a [Avusturya Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü] yönetici olarak atandı, Viyana Üniversitesi’nde ders vererek bu görevde dört yıl kaldı, 1931 yılında Keynes’in rakibi Lionel Robbins tarafından ayartılarak London School of Economics’e (LSE) ekonomi ve istatistik profesörü olarak katıldı, neredeyse yirmi yıl boyunca bu pozisyonda kaldı. Nazi işgalinden sonra Avusturya’ya dönmesi imkânsızdı, bu nedenle 1938 yılında İngiliz vatandaşlığına geçti, 1950 yılından sonra ABD’de ve 1992 yılında hayatını kaybettiği Almanya’da yaşadı.

Başlıca Teorileri

Hayek faal bir düşünürdü ve 1929-1988 arasında, 60 yıl boyunca, kitaplar, makaleler yayımladı. Bu süre zarfında çeşitli konularda teoriler geliştirdi. Ama ölümünden sonra da önemini ve nüfuzunu koruyan dört alan öne çıkmaktadır:

- İktisadi dalgalanmaların açıklanması.
- Bunu takiben Keynes’le arasındaki büyük tartışma.
- Bilginin paylaşımında fiyatların rolü.
- Hem felsefi hem de ekonomik açıdan merkezi devlet planlamasına itirazı.

Ani Yükseliş ve Düşüş / İktisadi Dalgalanmayı Düzeltmek

Hayek bir serbest piyasa ekonomisti olarak Adam Smith’in ekonominin bireysel tüketiciler, satıcılar ve fabrika sahiplerinin verdiği binlerce hatta milyonlarca kararın kolektif gücü tara-

fından yönlendirildiği görüşünü benimsemişti. Ama durum her an böyle olsa, büyümenin önü asla tıkanmazdı. Peki bunu nasıl açıklayabiliriz?

Hayek ekonomilerin düz bir çizgiyi izlemek yerine, ani yükseliş ve düşüşler arasında salındığını görebiliyordu. İktisadi dalgalanmalar teorisi de “doğal faiz oranı” –tasarrufun yatırıma eşit olduğu noktadaki oran– üzerine kurulmuştu. Bu noktada ekonominin dengesi olması gerekirdi. İktisadi dalgalanmalarda farklı zamanlarda piyasa faiz oranı –paranın ödünç alma maliyeti– doğal faiz oranının üstüne çıkıyor ya da aşağısına iniyor, böylece ekonominin dengesi bozuluyordu.

Hayek ekonomilerin düz bir çizgiyi izlemek yerine, ani yükseliş ve düşüşler arasında salındığını görebiliyordu.

Aşırı borçlanma ve aşırı yatırım dönemleri, para politikalarının fazla esnek olduğu ve firmalar gelecekteki kârlardan istifade etmeye çalışacağı için yatırımların artacağı anlamına geliyordu.

Hayek bu istikrarlı yolun üzerinde ekonomik büyümede artışı ve nihayetinde yeni bir dönüğe yol açan bir toparlama sürecinin izlediği ani bir düşüşü tetikleyen iki faktör olduğunu tespit etti. Elbette iki faktörün kabahatlerinden de nihayetinde merkezi otoriteler sorumluydu.

İlk açıklaması şöyledir: Merkez bankaları ödünç alma maliyetini düşürerek para arzını çok hızlı genişletirler, insanlar ve şirketlerin ucuz paradan istifade etmesi, yatırımda patlamaya yol açar. İkinci açıklama biraz daha karmaşıktır. Hayek işletmelerin belki de teknolojik yenilikler sayesinde ekonominin durumu konusunda zaman zaman daha iyimser olabileceklerini, harcamalarının gelecekte aniden yükselmesi olasılığını avantaja dönüştürmek için firmaya yatırım yapmak üzere daha çok ödünç almak isteyeceklerini söyler. Merkez bankası da faiz oranlarını yükselten bu borç talebinin önünü kesmek ister, bu amaçla ödünç maliyetlerini kontrol altında tutmak için daha çok kredi yaratır.

İki durumda da Hayek, bankaların krediyi böyle genişletmesinin etkin olmayan alanlara yönlendirilmiş ve ani düşüş evresinde düzeltilmesi gerekecek aşırı yatırımlara yol açtığını söyler. Merkez bankasının krediyi genişletme kararı (politik müdahale ya da bankanın kendi hesaplama hatası neticesinde olabilir bu), normal şartlarda ödünç kontrolü için yüksek olması gereken faiz oranını düşürerek yatırımı teşvik eder.

Vakit Nakittir

Hayek, doğal durumdan uzaklaşmanın ekonomiyi nasıl etkilediğini görebilmek için üretim sürecinin nasıl işlediğine dair bir teori geliştirdi. Zaman, Hayek'in sermayenin –makine stoğu, bina, vasıta ve iş sürecinde kullanılan diğer varlıkların– rolüne dair düşüncelerinde önemli bir yer tutar. Ekonomi döngüsünün farklı kısımlarında sermayenin de iş süreci açısından farklı değerler kazandığını fark etmişti, iktisadi dalgalanmalara ve işsizliğe yol açan da bu daimi denge arama girişimiydi.

Kredi talebinin arttığı ve piyasa faiz oranının doğal faiz oranının altına düştüğü bir senaryoda finanse edilemez gibi görünen yatırım planları faiz oranlarının düşmesi sayesinde aniden olanaklı hale gelir. Uzun vadeli sermaye yoğun projeler, kısa vadeli emek yoğun yatırımlardan daha çekici hale gelir, çünkü düşük faiz oranı, yıllar boyunca ödünç para almayı gerektiren yatırımlar açısından çok daha önemli faktördür (uzmanlar bunu, bugünün parasıyla gelecekteki projelerin maliyetini hesaplamakta kullanılan iskonto oranı olarak gayet iyi bilirler). Hayek, para ve emek gibi kaynakların, bu eğilim yüzünden, uzun vadeli yatırımlara yönelik geleneksel yollarla fiyatlandırılmış bu sürdürülebilir projelerden çekilmesinden endişe ediyordu. Çünkü uzun vadeli projeler belli bir süre boyunca devam eden bir yatırıma ihtiyaç duyarlar, hammadde, teçhizat ve emek fiyatlarının yükselmesine yol açarlar. Ekonomistler bunu “crowding out” [dışlama] etkisi olarak adlandırırlar ve günü-

müzde bunun güzel bir örneği High Speed 2 denen Londra'dan ülkenin kuzeyine uzanan hızlı tren hattı projesidir, eleştiriler bu projeyle kaynakların daha iyi ve küçük projelerden çekileceği ve mühendislerin, diğer vasıflı personelin ücretlerinin fırlamasına yol açacağı yönündedir.

Bu durumda faiz oranları, kredi taleplerindeki artışı karşılamak için yükselmeye başlar.

Neticede kredi talepleri, faiz oranlarını faizin karşılanamaz olduğu ya da merkez bankalarının nihayetinde genişlemeye son vererek sıkı bir para politikası uygulamaya başlayacakları bir seviyeye çıkaracaktır. Bu uzun vadeli sermaye projeleri (19. yüzyıldaki demiryolları, 20. yüzyıldaki otomobil ve 21. yüzyıldaki internet tabanlı yeniliklere yapılan yatırımlar gibi) kâr getirmez hale gelebilir ve birden bire iktisadi olmaktan çıkabilirler. Bu da araba ve tren parçaları, ray ya da yataklı vagon gibi ürünlerde beklenen uzun vadeli talepleri karşılamak için sipariş edilmiş ve üretilmiş yüksek hacimli ara ürünlere artık ihtiyaç duyulmayacağı ve maliyetlerin de zarar kaydedileceği anlamına gelecektir. Para da daha az borç yükü taşıdığı için daha hızlı çevrilebilen üretim süreçlerine doğru kayacaktır. İşletmeler yeni üretim süreçlerine uyum sağlamaya çalışırken de işçiler işlerini kaybedeceklerdir.

Teorilerini dünyanın buhrana sürüklendiği 1930'ların başında verdiği derslerde ve o dönemdeki yazılarında oluşturduğu düşünülürse, Hayek'in teorisinin ekonomi tarihinin gelmiş geçmiş en büyük iktisadi dalgalanmasını nasıl açıkladığına bakmak ilginç olabilir.

Hayek, sonrasında ani düşüşe yol açan, 1920'lerdeki ani yükselişin bir yenilik, yatırım ve artan refah dönemi olduğunu gözlemlemişti. Ani yükseliş uzun vadeli yatırımlarda dalgalanmaya yol açmıştı, daha spekülâtif olan faaliyet ise bankacılık sisteminin yarattığı kredilerle finanse edilmişti, ta ki ödünç alma maliyetleri bu yükselişi durma noktasına getirene kadar. Kredi tuzağını daha önce kapatmadıkları için politikacıları

suçlamıştı. Ama çöküş kaçınılmaz hale geldiğinde, Hayek ekonominin devlet devreye girmeden kendi kendini düzeltmesi gerektiğini düşünüyordu, ona göre devletin müdahalesi ıstırabı artırmaktan başka bir işe yaramazdı.

Hayek düşüncesini iktisadi dalgalanmalar, paranın rolü ve 1931'de yayımlanan, LSE'de verdiği dersleri içeren *Prices ve Production* [Fiyatlar ve Üretim] isimli kitabında ele aldığı sermaye teorisi üzerine kurmuştu. Kendisine ekonomi ve istatistik bölüm başkanlığının teklif edilmesi ve LSE'yi serbest piyasa düşüncesinin merkezine dönüştürmesi de bunun neticesinde vuku bulmuştur.

Hayek Keynes'e Karşı

Hayek uyum sürecini, ekonominin dengeye kavuşması açısından hem kaçınılmaz hem de gerekli gördüğü için, herhangi bir müdahalenin ekonomiyi dengeden düpedüz daha da uzaklaştıracağına ve neticede öncekinden çok daha yıkıcı bir çöküşe yol açacak bir yükselişi körükleyeceğine inanıyordu. Bunun yerine, doğru çözüm ekonominin üretim ayağının duruma uyum sağlamasına izin vermektir. Günümüzün diline çevirirsek, Hayek ekonominin arz ayağını göz önünde bulunduruyordu.

Ekonominin buhrana sürüklendiği bir dönemde yazdığını düşünürsek, bu yaklaşım ekonominin hayata döndürülmesi ve işsizliğe dur denmesi yönündeki artan kamu talebiyle taban tabana zıttır. Daha önce gördüğümüz gibi (Bölüm 5) Keynes ve onun Cambridge Circus'ı¹ bugün ekonominin talep ayağı dediğimiz kısmına odaklanmak gerektiğini söyleyen akademik yaklaşımın öncüleri arasındaydı.

Keynes'e göre ekonomik durgunluğun asıl sebebi ekonomide yeterince talep olmadığı için kaynakların tam anlamıyla kullanılmamasıydı. Bu nedenle de çözüm, talebi canlandıracak bir müdahaleydi. Faiz oranlarını düşürmek ve devlet harcamalarını artırmak durgunluğu azaltacak ve toparlanma sürecini

tetikleyecekti. Hayek ise ekonominin tam istihdamı sağlama eğiliminde olduğuna inanıyordu, ona göre asıl sorun tüm bu kaynakların yanlış yerlerde kullanılmasıydı. Hayek istihdamı destekleyen Keynesçi politikaların giderek artan bir enflasyona yol açacağını düşünüyordu.

Hayek istihdamı destekleyen Keynesçi politikaların giderek artan bir enflasyona yol açacağını düşünüyordu.

Bu uzlaşmazlık modern ekonomiyi tanımlayan bir çarpışma olarak tarihe geçti. Keynes mesajını topluma ve politikacılara iletmek konusundaki üstün kabiliyeti, teorisinin hem dünyayı kasıp kavuran kitlesel işsizliği

gerekleştirme hem de buna bir çözüm önerme gayretinde olması sayesinde bu savaşı kazanmıştır. Hayek ise Keynes'in görüşlerinin tamamına meydan okumayı başaramamış, bunun yerine Keynes'te bulduğu akademik hatalara yüklenmiştir.

1931 yılında Hayek kendisini eleştiren Keynesçilerin daveti üzerine Cambridge'de dinleyicilerin sessizliğe gömüldüğü bir konuşma yaptı. İçlerinden biri üretime ve istihdama fayda sağlamayacağı halde neden ekonomik krizin ortasında gidip palto satın aldığını sordu. Hayek de bu yanlış yoruma ancak uzun sürecek bir matematiksel hesaplamayla yanıt verilebileceğini söyledi. Keynes'in biyografisini yazan Robert Skidelsky'nin söylediği gibi, kahramanı kazanmıştı çünkü "en yoğun dönemi ne girmiş bir depresyonla baş etmeye daha çok hizmet eder gibi görünen fikirler ileri sürmüştü." 1930'ların sonunda LSE bile Keynesçi olmuştu. Skidelsky 2010 yılında Avrupa'daki krizin dibe vurduğu günlerde yaptığı bir konuşmada "Doğanın çareleri ekonomik canlanma yaratmayı başaramayınca Hayekçiler meydanı Keynesçilere bıraktı," demişti.

Hayek'in her tür merkezi planlamaya duyduğu nefret piyasaların nasıl işlediğine dair teorilerinin mantıklı sonucuydu, bu düşüncüyü siyaset felsefesi uğruna salt ekonomiden uzaklaştıktan sonraki yıllarda iyice geliştirmişti. Bu değişikliğin sebebi Hayek

ile Keynes ve İkinci Dünya Savaşı'na uzanan dönemde Keynes'i destekleyenler arasındaki düşünsel savaştı. 1930'ların başında iki adam ekonominin nasıl işlediğine dair birbirinden çok farklı iki teori geliştirmişti. Ama on yıllık bir dönemin sonunda Hayek iktisadi düşüncenin öncüsü olarak görülmez olmuştu, sonraki yirmi otuz yıllık dönemde de gözden düşmüştü.

Modası Geçti

1937 yılında Hayek serbest piyasa ve bilgi² hakkında *Economics and Knowledge* [Ekonomi ve Bilgi] isimli bir makale yayımladı. Bireylerin bilgiyi nasıl kullandığı gibi önemli ancak anlaşılması zor bir konudaki düşüncelerini içeriyordu, ama o sırada insanlar Keynes'i ve onun *Genel Teori*'sini konuşuyordu, durgunluk dönemlerinde devleti ekonomiye müdahale etmeye çağıran düşünceleri herkesin dilindeydi. Hayek'in makalesi, bir önceki yıl London Political Economy Club'da [Londra Politik Ekonomi Kulübü] verdiği konuşmaya dayanıyor, Büyük Buhran'dan yalnızca "yakın dönemde bize çok kötü günler yaşatmış o zamanlararası fiyat ilişkileri" olarak söz ediyordu. Hayek ekonomistlerin önceliğinin, insanların çoğu zaman çok az bilgiyle verdiği milyonlarca kararın neticesinde dengeye nasıl ulaştığını anlamak olduğuna inanıyordu. Ekonomistler bu nedenle ekonomide o anda ne olup bitenlerle nasıl baş edileceğine dair endişelenip kendilerini kasten körleştirmemeli ve kesinlikle ekonomiye müdahale etmeye kalkışmamalıydılar.

Aleni bir çatışma olsa da Hayek ve Keynes bu konuda asla doğrudan tartışmamışlardı, bunun yerine bir dizi mektupta ve birbirlerinin yazılarına dair değerlendirmelerinde dalaşmayı seçmişlerdi. Tartışma 1931 yılında Hayek'in, Lionel Robbins'in ısrarıyla Keynes'in *Economica* isimli dergide yayımlanan *Para Üzerine Deneme*'sini değerlendirmesiyle patlak vermiştir. 32 yaşındaki Hayek söz konusu eleştiri yazısında kıdemli rakibini mübalağaya gerek duymayacağımız kadar aşağılıyordu. Bu ifa-

delerden bazıları denemenin “alenen noksan kalmış”, “uzman olmayanlar için muğlak” olduğunu ve “neredeyse inanılmaz derecede belirsizlik” içerdiğini söylüyordu.

Keynes bunu cevapsız bırakamadı, bunun yerine yanıtında da itiraf ettiği gibi kendisinde merak uyandırdığı için Hayek’e 26 sayfalık bir eleştiriyiyle saldırmaya karar verdi. Verdiği yanıt en az Hayek’in yazdıkları kadar sağlamdı, Hayek’in *Prices and Production*’ını “korkunç bir arapsaçı” ve “çifit çarşısı”na dönmüş bir argüman olarak tasvir ediyordu. İkisi de kendine savaş meydanı olarak teknik tanımlar hakkındaki argümanları seçmişti ve ikisi de sergiledikleri büyük resmi göremediği için rakibine kızmış görünüyordu. Keynes’e kalırsa Hayek’in onun fikirlerini yanlış anlaması, rakibinin geçen yüzyılın Avusturya okulu fikirlerine fazla gömülmüş olmasından ileri geliyordu.

Hayek Keynes’in yazdığı eleştiriye bir karşı atakla yanıt verdi, bu da tartışmayı iyice kızıştırdı, Keynes’i durumu açıklığa kavuşturma niyetiyle kısa kişisel bir not yazmaya sevk etmişti. Bu ateşli ve öfkeli mektuplara dönüştü, ikisi de karşıdakinin kullandığı tanımlara dair sorular ya da kendi kullandığı tanımlara dair açıklamalar içeren bir mektubu ilk postayla gönderiyordu.

Hayek 1932 yılında Keynes’e yönelik ikinci uzun saldırısını yayımladı, bu sefer Keynes’in yüksek işsizlik oranıyla mücadele etmek için ekonomiye müdahale etmek amacıyla halkın önüne çıkmasına odaklanmıştı. Keynes 1931 yılında bir BBC yayınına kullanarak “vatansever ev hanımları...”nı “yarın erkenden dışarı fırlayıp indirimli alışveriş yapmaya” teşvik etmişti. Neticede Hayek hanehalkının zor zamanlarda yaptığı birikimle eşitlemek için yatırımları artırma yönündeki herhangi bir girişimin sadece enflasyona, üretimin yanlış yönlendirilmesine ve nihayetinde de başka bir krize yol açacağını söyleyerek doğrudan Keynes’in argümanına saldırmıştı.

Keynes yanıt vermedi. Geri çekilip, *Genel Teori*’yi yazmaya odaklandı. Cambridge’den öğrencisi İtalyan ekonomist Piero

Sraffa'yı *Economic Journal*'ın Mart 1932 sayısı için Hayek'in *Prices and Production*'ını değerlendirmeye ikna etti. Eleştiri, Hayek'i sert bir üslupla yanıt yazacak kadar sinirlendirmişti, çok geçmeden İtalyan ve Avusturyalı savaş meydanında karşı karşıya geldiler. Hükümetler savaş süresince Keynes'in tavsiyesine uydular, 1946 yılındaki ölümünden sonra, Keynesçi ekonomi uzun süre hâkim teori olarak kaldı, Hayek ve onun Keynes'le savaşı ise hafızalardan silindi.

Fiyatlar ve Bilgi

Bu gürültü patırtıdan uzakta, kararları bilginin kullanımına bağlı olanlara ihtiyaç duydukları bilginin dağıtılmasında serbest piyasaların üstlendiği rol Hayek'in merakını cezbediyordu. “Farklı zihinlerdeki bilgi kırıntıları”nın birleşerek –kasten bir araya getirilmişlercesine– sonuçlar doğurabilmesi için şahısların sahip olamayacağı, yönlendirici bir bilgiye daha ihtiyaç vardır.

*Hayek nesnel “veri” diye
bir şeyin var olduğuna
inanmıyordu.*

Hayek nesnel “veri” diye bir şeyin var olduğuna inanmıyordu. Bunun yerine insanların karar verirken dikkate aldığı olguların, karar anında akla gelen olgular

olduğunu düşünüyordu. Serbest piyasa sabit bir tasarım ya da bir kurum değildi, kendiliğinden gelişen bir şeydi. Dolayısıyla ekonominin gelişme tarzı da Adam Smith'in işbölümü kadar bilginin bölüşümüne de bağlıydı.

Türlü türlü ve nitelikli niteliksiz her türlü bilgiyle donanmış milyonlarca tüketici ve üreticinin bulunduğu, insanların birbirleriyle alışveriş ettiği, bunun sonucunda da yeni sinyaller gönderip insanların bilgisine yeni bilgiler eklediği karmaşık bir sistemdir bu. Hayek'e göre, serbest piyasadaki fiyat mekanizması insanların herkesin her şeyi bilmediği gerçeğinin üstesinden gelmelerine imkân veren güçlü bir araçtır. Fiyattaki her değişim insanlara kendileri için optimal kararı vermeye çalışırken kul-

lanabilecekleri yeni bir bilgi sunar. Buradaki kilit ifade şudur: Piyasa dengesi bir *durum* değil, bir *süreç*'tir.

Bunun olası neticesi tüketiciler ve firmalar tarafından belirlenen her fiyatın doğru olduğunu ve ekonominin tam dengeye doğru hareket edeceğini varsayan tam serbest piyasa çözümü değildir. Hayek rekabetle erişilen fiyatın o noktadaki arz talep ilişkisi tarafından belirlendiğini, verili olmadığını düşünüyordu. Belirlenen her fiyat, eksik bilginin neticesiydi ve yeni bir bilgi ortaya çıkar çıkmaz değişebilirdi.

Hayek'in görüşüyle diğer rasyonel ya da planlanmış alternatifler arasındaki büyük fark şudur: Serbest piyasa "insan davranışlarının sonucudur, ama insan tasarımı değildir." Bir ekonomistin, ekonomileri tıpkı bir bilim adamının fiziksel dünyayı açıklayabildiği gibi anlayabileceğini düşünmesinin bir hata olduğunu düşünüyordu. Hayek'e göre bir piyasa sistemi bir keşif tekniğiydi. Hiçbir bilgisayar yeni bilginin, orijinal fikirlerin ve yeniliklerin ortaya çıkacağını –ve insanların bunlara nasıl tepki vereceğini– öngöremezdi.

Bireysel katılımcıların, kendileri için doğru olanı yapmak için erişilebilir tüm bilgiye sahip olmaya ihtiyaçları yoktu. Bu da insanların sahip oldukları bilgiye göre farklı şekillerde davranabilecekleri anlamına geliyordu. Kaotik ve plansız görünse de, bunun net sonucu kaynakların belli bir andaki erişilebilir bilgiyle en etkin biçimde dağıtılmasıydı. Düzen, kaosun içinden kendiliğinden doğardı. Hayek fiyat sisteminin, tıpkı bir mühendisin kadransları izlemesi gibi "değişimi kaydeden bir tür cihaz ya da bireysel üreticilerin sadece birkaç göstergenin hareketini izlemelerine izin veren bir telekomünikasyon sistemi" olduğunu söylemişti.

Hayek aniden patlak veren kalay sıkıntısı örneğini kullanır. Bu kıtlık, madenin yeni bir alanda kullanılmasına bağlı olarak talepte meydana gelen ani artıştan kaynaklanmış olabilir ya da ciddi bir arz sorunu vardır. Ona göre, kalay ihtiyacı olanların kıtlığın gerçek sebebini bilmeleri gerekmez. Bilmeleri gerekeni,

kalay kullanımını azaltmaları ya da onun yerine başka bir şey kullanmaları gerektiğini onlara bildiren sadece ve sadece fiyat-taki artıştır. Kalaya ikame ürünler sunarak para kazanabileceklerini gören işletmeler de bu duruma yol açan sebepleri bilmeye gerek duymadan bu boşluğu dolduracaklardır.

Bunun yarattığı etki çabucak tüm ekonomik sisteme yayılacak ve yalnızca kalay kullanımını değil, ona ikame ürünlerin, o ikame ürünlerin de ikamelerinin, kalaydan yapılan tüm ürünlerin, o ürünlerin de ikamelerinin arzını vs. etkileyecektir. Hayek şöyle yazar: “Her şey tek bir piyasa olarak hareket eder, her aktör faaliyet alanının tümünü incelediği için değil, kendi sınırlı bireysel görüşleriyle yeterince örtüştüğü için; bu sayede çok sayıda aracı gerekli bilgiyi herkese iletir.”³ Hayek fiyatların karar vericilere başka hiçbir yolla alınamayacak uyarılar gönderdiğini ve açık rekabetin, hem ekonominin dengeye doğru hareket ettiğinden emin olmanın hem de yenilikleri teşvik etmenin en iyi yolu olduğunu düşünüyordu.

Merkezi Planlamaya Karşı Çıkar

Bir ekonominin nasıl işlediğine dair incelemesi, piyasanın kendi kendini düzeltme mekanizmasına inancı ve serbest piyasanın kaynakları dağıtmanın en etkin yolu olduğu düşüncesi, tüm bunların bir araya gelerek vardığı son nokta şüphesiz Hayek’in ekonomi ve siyaset felsefesine yaptığı en kalıcı katkıdır. Bu düşünce Hayek’in felsefesinin özündeki şu savı desteklemektedir: Kaynakların en doğru biçimde dağıtılmasını sağlayan şey bireylerin özgür kararlarıdır ve devletin ekonomiye müdahale etmesi en iyi olasılıkla ekonomiye sadece zarar verir, en

kötü olasılıkla da diktatörlüğün yolunu açar.

Kaynakların en doğru biçimde dağıtılmasını sağlayan şey bireylerin özgür kararlarıdır.

Bu düşünsel süreçte ilk adım merkezi planlamanın serbest piyasada alınan kararların ortak

ağırlığından daha iyi bir sonuç yaratacağı fikrine meydan okumaktı. Hayek özellikle sosyalizmin, piyasa mekanizmasını bu neticeleri elde etmek için kullanabileceği şeklindeki –sosyalist hesaplama denen– yaygın fikre karşılık vermek istemişti. Kendi kararlarını vermesi gereken, bilgiyle planlama yapan kişilerin dünyadan kopuk yaşamadıklarını, bu durumun piyasadaki etkileşimlerin bir sonucu olduğunu söylemiştir. Kararları anlık bir enformasyon akışına dayanan planlamacılar, aldıkları kararların çabucak hükmünü yitirdiğini görebilirlerdi. Hayek şu soruyu soruyordu: Bir insanın sahip olduğu bir bilgi parçası, ekonomide çok sayıdaki kişinin sahip olduğu, birbirinden farklı milyonlarca bilgi parçasının toplam ağırlığından nasıl üstün olabilirdi?

Ancak ününü artıran, düşüncesini daha geniş bir siyasi alana uygulamasıydı ve isminin sonraki yıllarda hatırlanmasının sebebi de buydu. İngiltere’de savaş bittikten sonra, ekonomik büyümeyi geri getirmenin bir yolu olarak merkezi planlamaya gösterilen büyük ilgi Hayek’i dehşete düşürmüştü, zira Hayek’in gözünde bu, Nazi işgalindeki Avusturya’da tanık olduğu ve Sovyetler Birliği’nde baskın hale gelmiş totaliter rejimlerin habercisiydi. Bu konudaki düşüncelerini *The Road to Serfdom* [Köleliğe Giden Yol] isimli kitabında anlatmıştı.

Önceki yazılarında serbest piyasaların ekonomik verimliliği ve refahı artırdığını savunurken, şimdi Hayek savını genişleterek serbest piyasaların özgürlüğün korunmasına yardımcı olduklarını söylüyordu. Bu kitap İkinci Dünya Savaşı’nın son yıllarında İngiltere’de ve ABD’de basıldı ve kâğıt karneye bağlanmış olmasına rağmen kitap İngiltere’de çok satanlar arasında girmeyi başardı. Hayek bu kitabın önemli olduğunun açıkça farkındaydı. Giriş bölümünde bu kitabı “kaçınamayacağı bir görev” olarak nitelendirir, “ilişkimi arkadaşça sürdürmeyi arzu ettiğim çoğu insanı gücendirebilir,” demeyi de ihmal etmez.

Kitap devletin toplumdaki ve ekonomide ikincil bir rol oynaması gerektiğini savunan siyasi bir yapıttır. Hayek, toplumun tüm üyelerinin kendi iradeleriyle uzlaşmaya varmadığı

alanların doğrudan devlet tarafından kontrol edilmesi durumunda, bireysel özgürlüklerin kısıtlanmaya mahkûm olacağını söyler. “Devletin tüm araçlarını kontrol ettiği kamu sektörü, ekonominin tamamında belli oranı geçerse, devletin eylemlerinin etkileri de tüm ekonomiye egemen olur,” der. Demokratilerde bile karar verme işinin “uzmanlara, bürokratlara ya da bağımsız özerk kurumlara” verilmesi yönünde artan eğilim, Hayek’i endişelendirmektedir. “Böyle anlarda yetkilendirme, bir otoriteye tüm niyetlerin ve amaçların ihtiyari kararlardan ibaret olduğu bir konuda, kanun hükmünde kararlar verme yetkisinin tanınmasıdır.”

Devlet planlamasının mecburen farklı insanların belli ihtiyaçları konusunda kasıtlı bir ayrımcılığı içerdiğini ve bunun “bir başkasının men edildiği şeyi başka birinin yapmasına izin vermek” olduğunu söyler. Nihayetinde, devletin hayatlarımız hakkında karar vermesine ne kadar çok izin verirsek, örneğin hangi işi yapacağımıza, ne kadar kazanacağımıza, devlet de bize hangi koşullarda ne verilmesi gerektiği konusunda tam bir karar verme yetkisine sahip olacaktır. “Önemli olan kendi tercihlerimizin olmasıdır, bizim için seçilmiş bir işe sonsuza dek bağlı olmamamızdır ve eğer bu pozisyon dayanılmaz hale gelirse ya da başka bir işe gönül vermişsek, yetenekli olduğumuz sürece belli bir fedakârlık karşılığında bu amaca ulaşabilecek olmamızdır. Hiçbir şey koşulları, onları çabalarımızla değiştiremeyeceğimizi bilmekten daha katlanılmaz kılamaz.”

Hayek devlete bir rol biçiyordu, ama bu rol genel mahiyetli durumlarda uygulanacak kuralların belirlenmesinden ibaretti, onun dışındaki her şey bireyin özgürlüğüne bırakılmalıydı. Devletin serbest ve adil ticarete ya da yol yapımı gibi bireylerin finanse edemeyeceği kamu hizmetlerine zemin oluşturacak, hukukun rolü gibi hususları kurumlarıyla desteklemesi gerektiğini söyleyen Adam Smith’in görüşlerine benzer bir görüştedir Hayek. Ama o buna ek olarak devletin, her vatandaşa ev ve genel bir sağlık hizmeti verilmesi dahil olmak üzere toplu-

mun yoksul kesimlerine cömert bir güvenlik ağı sunmasından yanaydı. Ama verdiği mesaj açıktır: “Toplumun tam anlamıyla ve kalıcı bir biçimde tabi kılınması gereken tek bir amacın üstünlüğüyle bireysel özgürlük bağdaştırılamaz.” 1988 yılında 87 yaşındayken yayımladığı *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* [Ölümcül Kibir: Sosyalizmin Hataları] isimli son kitabında Batı medeniyetinin merkezi planlamayı sahiplenip, özgürlüğün temeli olan bireye ve onun kararlarına saygıyı terk etme yanılışına düştüğü fikrine nasıl vardığını açıkladı. “Piyasa düzeni ve sosyalizm arasındaki çekişme neredeyse bir hayatta kalma meselesidir.”

Mirası

Kırk yıl önce akademik çevrelerinde dışında Hayek’in ismini tanıyan birkaç kişi çıkardı. Aslına bakılırsa Hayek 1974 yılında Nobel Ödülü’nü aldığı anda, Paul Samuelson (Bölüm 8) Harvard’daki ve Massachusetts Institute of Technology’daki (MIT) kıdemli ekonomistlerin çoğunun bu yeni Nobellinin adını bile duymadığını söylemişti. Rakibinin ekonomi teorileri uygulamaya geçirilmiş ve Keynesçi ekonomistler tarafından daha da geliştirilmiş, Hayek’in Keynes’le kapışması neticesinde unutulmuştu. Yine de bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, 1960’larda Keynes’in yıldızı sönmüştü ve 1970’lerde devletler ekonomiyi tam olarak umdukları gibi kontrol edemeyince yeniden yıldızı parlamıştı. Yeni nesil muhafazakâr politikacılar serbest piyasalara yönelik devlet kontrolünden uzak politikalar ararken, çoğu politikacı, Adam Smith’in aksine hayattayken fikirlerinin yeniden rağbet gördüğüne tanık olan Hayek’in fikirlerine başvurmuştu.

Hayek’in mirasını eserlerinin salt ekonomik tesiri ve politik tartışmalara sağladığı katkılar olarak –yakından ilişkili olsalar da– ikiye ayırabiliriz. Birçok hassas ve teknik konuda yaptığı tespitler –bu bölümde hepsine yer vermemiz mümkün olmadı–

günümüzde de ekonominin esas unsurlarını teşkil etmektedir. Birkaç tanesini vurgulayabiliriz:

- Merkez bankalarının kredi hacmini genişletmesinin iktisadi dalgalanmalara yol açtığı fikri modern iktisadi dalgalanma teorilerinde yankı bulmaktadır.
- Fiyat sisteminin sınırlı bilgiye sahip bireylerin birleşip tek bir toplumsal sonuca ulaşmasının bir yolu olduğu fikri –insanların rasyonel görüşlerle, mevcut enformasyona ve geçmiş tecrübelerine dayananak seçim yaptıklarını ileri süren– rasyonel beklentiler teorisinin temelini oluşturmaktadır.
- Kaostan kendiliğinden bir düzen doğacağı tezi kompleks adaptif sistemleri inceleyen bilimleri tanımlayan bir özelliktir; biyoloji, finansal piyasalar ve toplulukları inceleyen bilimler gibi çoğu alanda temel bir kavramdır.
- Para birimlerinin birbirleriyle rekabet etmesi gerektiği şeklindeki önerisi Bitcoins ya da diğer dijital para birimlerinin ortaya çıkmaya başladığı şu günlerde yeni taraftarlar bulabilir.

Ama kalıcı hale gelen, Hayek'in bir ekonomiyi işletmenin en doğru yolu olarak, bireysel kararların, merkezi planlamadan üstün olduğuna dair fikirleridir. Keynesçiliğin 1960'larda modern ekonomileri nasıl etkilediğini sorgulayan ekonomistler, 1970'lerde Hayek'e dönmüşlerdir. Bu yeni taraftarların başında gelecek bölümde (Bölüm 7) tanışacağımız Milton Friedman geliyor. Friedman, Hayek'in özgürlük vurgusuyla kendi fikirlerini birleştirip ekonomiyi parasalcılık olarak bilinen yola sokmaya çalışır. Hayek'in kendisi bugünkü anlamda parasalcı değildi (para arzının yönetilmesi gerektiğine inanmıyordu), ama parasalcılığın izleri ona kadar sürülebilir.

Hayek 1949'da İngiltere'den ayrılrsa da İngiltere'de tanındı ve yarattığı etki de en çok orada doğrudan hissedildi. Keynesçilik 1974 yılında dibe vurdu, enflasyon, işsizlik fırladı, devlet müdahalesinin fayda etmeyeceği de açıldı. Ertesi yıl Margaret

Thatcher Muhafazakâr Parti'ye başkan seçildi. İddialar göre Oxford Üniversitesi'ndeyken *Road To Serfdom*'ı okumuştı ve göreve geldikten birkaç ay sonra serbest piyasa düşüncesini destekleyen Institute of Economic Affairs'ın [Ekonomi İlişkiler Enstitüsü] genel merkezinde Hayek ile özel bir görüşme yapmıştı.

Thatcher'ın politikaları üzerindeki etkisi açıktı. Meşhur hikâyeye göre, bir gün Conservative Research Department'ı [Muhafazakâr Araştırma Dairesi]⁴ ziyaret etmiş, bir personelinin Sağ ve Sol'un aşırı uçları arasında bir orta yol bulunması hakkındaki sunumunu dinlemişti. Konuşmacı sözünü bitirmeden Thatcher çantasından Hayek'in *Constitution of Liberty* [Özgürlüğün Anayasası] isimli eserini çıkarıp, "Ben buna inanıyorum!" diye bağırarak masaya vurmıştı. (Dikkatli okurlar Barones Thatcher'ın el çantasının hacminin hayli büyük olması gerektiğini fark edeceklerdir, zira rivayete göre *Milletlerin Zenginliği*'ni de çantasında taşıyordu.)

Margaret Thatcher 1979'da seçildikten sonra, Hayek'i alelen cezbeden bir programı uygulamaya koydu: Kamu sektörünü daraltan, özel sektörü bürokratik formalitelerden kurtaran, insanların devlete ait evleri satın almalarına izin veren ve devlete ait endüstrileri vatandaşlara satan bir programı. 1981'de Avam Kamarası'na Profesör Hayek'in "büyük bir hayranı" olduğunu söyledi ve "bazı" parlamento üyelerine ısrarla Hayek'in eserlerini okumalarını tavsiye etti. 1989 yılında Hayek'in doksanıncı yaşını kendisine bir mektup yazarak kutladı, mektupta "eserlerinizin ve düşüncelerinizin bize bahşettiği liderlik ve ilham son derece önemli ve size çok şey borçluyuz," dedi.

Atlantik'in diğer yakasında da yeni ABD Başkanı Ronald Reagan hem Hayek'i hem de Friedman'ı dostu sayıyordu. Seçim kampanyasında Hayek'in kitabından bir sayfa koparıp, seçmenlere seslenmiş, "hükümeti halkın sırtından indirme, elini halkın cebinden çıkarma" sözünü vermişti. Federal hükümeti budamış, vergileri azaltmıştı – eleştirmenler ise savunma

harcamalarındaki devasa artışı klasik Keynesçi anlamda talep toplanmasını sağladığını söylemişlerdir. 1991 yılında Başkan George H.W. Bush, Hayek'i Özgürlük Madalyası ile ödüllendirdi, bu ödül ülkenin en büyük resmi ödülüydü. "Gelecek nesiller de onun eserlerini bugün bize ilham veren aynı keşif duygusu ve huşuyla okuyacaklar," diyerek ödülü takdim etmişti.

Batı'daki hayranları onun ekonomi yönetimine dair kısıtlamalar kadar, özgürlüğü müdafaa eden fikirlerine de kucak açmışlardı, Hayek'in siyaset felsefesinin en çok yankı uyardığı yer ise Doğu Avrupa olmuştı. Başta *Road to Serfdom* olmak üzere çoğu eseri Nazi Almanyası'na dair kişisel tecrübelerine ve komünist Rusya'ya dair gözlemlerine dayanıyordu (söylenene bakılırsa *Road to Serfdom*'dan Rusya referanslarını çıkarmasının tek nedeni kitabı Sovyetler'in Hitler karşıtı devletlerle müttefik olduğu bir dönemde yazmasıydı). Sovyetler Birliği'nin 1980'lerdeki çöküşü Hayek'in sosyalist ekonomilerin işlemeyeceği ve kişisel özgürlüğün etkili bir güç olduğu iddialarının bir kanıtıydı – o günleri görecektik kadar yaşadı.

***Sovyetler Birliği'nin
1980'lerdeki çöküşü
Hayek'in sosyalist
ekonomilerin işlemeyeceği
iddiasının bir kanıtıydı.***

Road to Serfdom Doğu Avrupa'yı kasıp kavuran "kadife" devrimin liderlerinin çoğu üzerinde güçlü bir etki yaratmıştı ve Rusya'daki komünist rejimin sona ermesiyle de bu etki doruk noktasına ulaştı. İlerleyen

zamanlarda Doğu Avrupa'nın özgürlüğe yeni kavuşmuş ülkelerinin başına geçen, Polonyalı Vaclav Klaus ve Estonyalı Mart Laar gibi birkaç aktivist Hayek'in kendilerine ilham verdiğini söylemişlerdir. Friedman, Hayek'in kitaplarının çevrilerek gizlice basıldığını ve halkın okuduğu karaborsa kopyaların, nihayetinde Sovyetler Birliği'nin çöküşü beraberinde getiren düşünce iklimini derinden ve mutlaka etkilediğini yazmıştır.

Daha önce gördüğümüz gibi (Bölüm 5) 2008'deki finansal kriz ve Büyük Duraklama'dan bu yana hükümetler ne zaman

talebi canlandırmak için alelacele düzenlemeler yapmaya girişeler Keynes'in düşüncesi yeniden nüfuz kazanmaktadır. Büyük Buhran'ın tekrarı olan bu senaryoda, Hayek krizin sebebinin açıklamayı başarabilirdi, ama bankalar iflas ettiğinde hiçbir şey yapmamayı salık verirdi. Her durumda hükümetler hareketi tetikleyen olmaktan geri durup büyümeyi eski duruma getirmenin en iyi yolu olarak devasa kamu açıklarını azaltmaya odaklanınca Hayek'in fikirleri yeniden rağbet görmeye başladı ve bolca tartışıldı. 2010 yılında çekilen, Keynes ve Hayek arasındaki tartışmayı konu alan rap şarkısını *youtube*'da 5 milyon kişi izledi. BBC radyosu iki önemli uzmanın –biri Keynes, diğeri Hayek'te uzmanlaşmış– müdahaleye karşı kemer sıkma konulu tartışmasına ev sahipliği yaptı. Politikacılar ve vergi mükellefleri finansal krizin sonuçlarıyla baş etmek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair tartışırken Hayek'in teorisi elbette akıllara gelmişti.

Artıları Eksileri

Friedrich Hayek kişisel özgürlüğü hararetle savunan ve devletin toplum yaşamına müdahale etmesine şiddetle karşı çıkan düşünürler arasında öne çıkmaktadır. Bu sıfatla Adam Smith (Bölüm 1), John Stuart Mill ve Edmund Burke gibi felsefecilerin yolundan gitmiştir. Liberter hareketler onu hâlâ bir önder olarak görmektedir.

Çoğu ekonomi öğrencisi onun 1930'lar ve 1940'larda iktisadi dalgalanmalar üzerine yazdığı makaleleri okumaktadır, ölümünden 100 yıl sonra 2092 yılında kayda değer sayıda ekonomist tarafından okunduğunu görmek şaşırtıcı olmazdı. Devletin ekonomiye daha az müdahale etmesini savunan kişilerce ismi anılmasa da etkisi günümüz politik tartışmalarında da hissedilmektedir.

Hayek komünizmin çöküşünü kutlayacak kadar yaşadı, ama Hayek'in kamunun büyük gücünün bireylere verdiği zara-

ra dair uyarılarının, insanların karma ekonomiyi benimseme ve sağlık, eğitim gibi hizmetlerin devlet tarafından karşılanmasını hoş karşılama eğiliminde olduğu, Hayek'in asla onaylamayacağı biçimde asgari ücret, çevre vergisi, sigara içme yasağı gibi uygulamalarla özgürlüklerinin kısıtlandığı modern sosyal demokrasilerde yankı bulması pek de mümkün değildir.

Akılda Kalması Gerekenler

Hayek'in eserlerinde yer alan ve şüphesiz hatırlanacak temel öğretileri şunlardır:

- Bireyler toplumun yapı taşıdır ve hiçbir merkezi planlamanın yaratamayacağı toplumsal çıktılar üretirler.
- Hükümet çalışanları ne kadar iyi niyetli ya da ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar, ekonomi gibi karmaşık bir sistemi yönetmek için gerekli tüm enformasyona sahip olamazlar.
- Bir toplum için en doğru neticeye bireylerin kendi bilgi parçalarına dayanarak karar vermelerine izin vermek suretiyle erişilir.
- Tüm insanları eşit kılma –daha doğrusu hepsine eşit davranma– girişimi köleliğin yeni bir halidir.

Okuma Listesi:

Toby Baxendale, *The Battle of the Letters*, The Cobden Centre (2010).

Samuel Brittan, 'F.A. Hayek (1899-1992)', *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford University Press, 2004).

Richard Ebeling, *F.A. Hayek: a biography* (St Martin's Press, 2001).

Alan Ebenstein, *Friedrich Hayek: a biography* (University of Chicago Press, 2003).

Edward Feser (ed.), *The Cambridge Companion to Hayek* (Cambridge University Press, 2006).

Stephen Frowen (ed.), *Hayek: economist and social philosopher* (Palgrave Macmillan, 1997).

Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom* (1944).

Friedrich Hayek, *Hayek on Hayek* (1994).

Milton Friedman Parasalcılığın Babası

“Sıradan halkın payını, serbest girişim sisteminin serbest bıraktığı üretim faaliyetleriyle aşık atabilecek şekilde iyileştirmenin alternatif bir yolu yok, henüz keşfedilmedi.”

*Milton Friedman, televizyonda Phil Donahue’ye
verdiği mülakattan, 1979*

Keynes 20. yüzyılın en iyi ekonomisti ödülünü alsa, bu ödüle yüzyılın ikinci yarısı için Milton Friedman'ın da mutlaka aday olması gerekirdi. Hayek gibi, Keynes'in hatalı olduğunu ileri sürerek modern makroekonominin gelişmesine ve politik tartışmalara büyük katkılar sağlamıştır. Halk arasında "parasalcılık (monetarizm)" olarak bilinen alternatif ekonomi teorisi bu eleştiriden doğmuştur. Aynı zamanda çoğunlukla Chicago Üniversitesi'ndeki parasalcılık ekolünün lideri olarak değerlendirilir; bu ekol, devlet politikalarının kullandığı bir araç, iktisadi dalgalanmalar ve enflasyon konusunda belirleyici bir unsur olarak para miktarının önemine vurgu yapar.

Friedman otuz yıl boyunca Chicago Üniversitesi'nde dersler verdi, hayatı boyunca bolca yazdı, televizyona ve popüler basına hayır demeyen ilk akademisyenlerden biri oldu. Yani Amerika'da ünlüydü ve dünyanın diğer ülkelerinde de tanınıyordu.

Hayek gibi Friedman da kişisel özgürlüğün koşulu olarak gördüğü serbest piyasaya olan inancının yansımalarıyla ve hem ülkelerin nasıl yönetilmeleri gerektiğiyle hem de bunun akademik ekonomide nasıl ifade edilebileceğiyle ilgileniyordu. Richard Nixon ve Ronald Reagan gibi cumhuriyetçi başkanlara danışmanlık yaptı. 1976 yılında "tüketim analizi, parasalcılığın tarihi ve teorisi alanlarındaki başarıları ve istikrar politikasının kompleksitesini ispat ettiği için" ekonomi dalında Nobel Ödülü'ne layık görülmüştür.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

Milton Friedman 31 Temmuz 1912’de tipik bir 20. yüzyıl New York ailesi denebilecek bir ailede doğdu. Ebevenyleri o dönemde Avusturya-Macaristan’da, günümüzde ise Ukrayna’nın batısında bulunan Berehove isimli kasabadan gelmiş birinci nesil Yahudi göçmenlerdi. Friedman Brooklyn’de doğdu, ama yürümeye yeni başlamıştı ki aile New Jersey’e taşındı. Annesi perakende “kuru gıda” satan küçük bir dükkân işletiyordu, babası 49 yaşındaki erken ölümüne dek, Friedman’ın sonradan “çoğunlukla peş peşe başarısız olan toptancılık girişimleri” olarak nitelendirdiği bir işle meşguldü, öldüğünde oğlu 15 yaşındaydı. Milton Friedman’ın akademide başarılı olacağı daha çok küçükken belliydi, liseyi 16 yaşına gelmeden bitirdi, ilk yükseköğrenim derecesini de 20 yaşındayken aldı.

Friedman –Keynes ve Marshall gibi– ekonomist olmayıp, bunun yerine matematikte kariyer de yapabilirdi. Rutgers Üniversitesi’nde matematik okumuştı ve 1932 yılında aktüer olmak için akademik kariyerine neredeyse son vermişti. Ancak dönemin önde gelen ekonomistlerinden biri olan ve o sırada Rutgers’ta bulunan Arthur F. Burns onu burs almaya ve Brown Üniversitesi’nde matematik gibi bir alternatifi değerlendirmektense Chicago Üniversitesi’nde ekonomi yüksek lisans programına yazılmaya ikna etti.

Bu karar hayatını derinden etkileyecekti. Müstakbel eşi, ekonomist Rose Director ile orada derste –birlikte aldıkları ekonomi dersindeki alfabetik oturma düzeninin lütfuyla– tanıştı ve Chicago onun manevi evi ve Chicago’ya günümüzdeki ününü kazandıran serbest piyasa doktrinini geliştirdiği yer oldu. 1976 yılında ona Nobel Ekonomi Ödülü’nü veren Nobel Komitesi’ne sunulan biyografisinde şunları yazmıştı: “[Chicago] bana yeni dünyaların kapısını açtı. Bana hayal bile etmediğim türden kozmopolit ve hareketli bir entelektüel atmosferin var olduğunu gösterdi.”

Friedman'ın ekonomi üzerine ilk düşünceleri ciddi bir biçimde Büyük Buhran'dan etkilenmiştir. Büyük Buhran kişisel hayatını da etkilemişti, Chicago'dan ayrıldıktan sonra işsiz kaldı ve Washington'a gidip –Büyük Buhran'ın ardından Başkan Franklin D. Roosevelt tarafından kurulan– Doğal Kaynaklar Komitesi'nde çalışmaya başladı, orada tüketici bütçesi konusunda geniş çaplı bir çalışmanın yürütülmesine yardım etti. *Two Lucky People* [İki Şanslı İnsan] isimli ortak biyografilerinde Milton ve Rose Friedman “İronik ama *New Deal* [Yeni Düzen] bizim hayatımızı kurtardı,” derler. Ama buhrana dair analizi; teşhisi ve işlemeye devam eden ekonomiler için Keynes ile öğrencilerinininkinin tamamen zıddı çözümüyle Friedman'ın gündeme gelmesini sağladı.

Sürekli Gelir Hipotezi

Friedman ekonomiye hizmet etmeye başlamıştı, maliye bakanları ve merkez bankalarının yüce gönüllü dünyası sayesinde değil, doktor ve dişçi çevreler sayesinde. *New Deal* üzerinde çalıştıktan sonra, Friedman –ileriki bir tarihte GSYH hakkındaki çalışmasıyla Nobel Ödülü alan– Simon Kuznets'e serbest meslek geliri hakkındaki araştırmasında asistanlık yaptığı National Bureau of Economic Research'te [Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu] iş buldu.

Tıp mesleğinin tekel gücünün, doktorların gelirlerini dişçilerin gelirlerine kıyasla kayda değer bir biçimde artırdığı sonucuna varmışlardı – elbette 1940 yılında tamamlanan çalışmasının basılması, büroda çıkardığı ihtilaf yüzünden İkinci Dünya Savaşı sonrasına ertelenmişti. Bilimsel açıdan önemli yanı, kitabın sürekli ve geçici gelir kavramlarını getirmesiydi. Sürekli gelir en geniş anlamda, bir insanın yaşam boyu kazanmayı bekleyebileceği bir gelirken, geçici gelir beklenmedik paraya karşılık geliyordu.

Friedman serbest meslek kazançları hakkındaki bulgularıyla National Research Council'de [Ulusal Araştırma Konseyi]

yaptığı tüketici harcamaları çalışmasını birleştirip, sürekli gelir hipotezini geliştirdi. Hipotezin özündeki fikir şuydu: İnsanlar gelirlerinin uzun vadede ortalama ne kadar olacağına dair sağlam bir fikre sahiptir. Bu nedenle zor zamanlarda da harcamayı sürdürebilmek için iyi zamanlarda kazandıkları ilave parayı biriktirir, hayatları boyunca harcamalarını eşitlemeye çalışırlar (ekonomistler bunu “tüketim düzleştirme” olarak bilir, ihtiyatlı hanehalkı ise “zor gün parası” olarak bilir).

İnsanlar gelirlerinin uzun vadede ortalama ne kadar olacağına dair sağlam bir fikre sahiptir.

Keynes’in, ekonomik sorunların nasıl çözülebileceğine dair analizini paramparça etme yolunda Friedman’ın açılış hamlesi buydu. Bir Keynesçi şöyle derdi: Eğer insanlar iyi zaman-

larda daha çok biriktirirse, gelir arttıkça harcama/gelir oranı düşer. İnsanların kazandıkları her sterlinin sadece bir kısmını harcaması –Keynes’in tüketim eğilimi dediği şey–, onun tüketici harcamalarındaki daralmanın ekonomide gerilemeye yol açacağı, bu nedenle de gelirlerin yükselmesinin deflasyona kayan ekonominin yeniden dengeye kavuşmasına yardımcı olacağı fikrini destekler.

Friedman’ın teorisi, Keynes’in analizinin temel dayanaklarından birini çekip çıkarmıştı: Gerileme durumunda harcamaların gelirlerden daha çok düşeceğini, çünkü insanların harcama yaparken süresiz gelirlerindekienden ziyade sürekli gelirlerindeki düşüşü dikkate aldıklarını göstermişti. Buhrana yol açan tasarruf fazlası değildir, Friedman bunun yerine başka bir açıklama bulmaya çalışmıştı.

Büyük Buhran’a Dair Yeni Bir Açıklama

Friedman’ın bir sonraki adımı Büyük Buhran’a neyin yol açtığına dair yepyeni bir açıklama getirmektir. Kapitalist sistem ve ahlaksız yatırımcıların açgözlü spekülasyonlarının körük-

lediği iktisadi dalgalanmadaki aşırı savrulmanın bir neticesi olduğu fikrini reddetmek istiyordu.

1948 yılında, meslektaşı Anna Schwartz ile birlikte, para arzının ekonominin davranışında nasıl bir rol oynadığını inceledi. Bu konu üzerinde yedi yıl çalışıp, tedavüldeki para ve mevduatlar hakkında Amerikan İç Savaşı'na dek uzanan bir dönemi kapsayan veriler topladılar. ABD Merkez Bankası'nın para arzını M1 (tedavüldeki artı para vadesiz mevduat) ve M2 (M1 artı vadeli mevduat) gibi göstergelerle izlemeye başlaması, iki ekonomistin para arzına dair bulgularını içeren ve bu göstergelere temel teşkil eden kavramları geliştirdikleri *A Monetary History of United States* [ABD'nin Parasal Tarihi] isimli kitabın 1963 yılında yayımlanmasından sonra gerçekleşti.

Friedman ve Schwartz Büyük Buhran'ın suçunu özel sektörün davranışlarına değil, merkez bankasının para politikasının “beceriksizliği... kötü yönetilmesi”ne yüklediler. Friedman ABD Merkez Bankası'nın, para arzını 1931, 1932 ve 1933 yıllarında sırasıyla % 7, % 17 ve % 12 oranında daralmasına izin verdiğini tespit etti. ABD Merkez Bankası gerçekte sistemde likiditeyi artırmak yerine (ki bunu 1932'ye kadar yapmamıştı), –İngiltere altın standardından çıktıktan sonra ABD'den çıkan altın akışını yavaşlatmak için– faiz oranlarını yükseltmişti. Büyük Buhran'ın sebebi Friedman'ın deyişyle Büyük Daralma'ydı.

Para, Parasalcılık ve Para Politikası

Eğer Büyük Buhran'a yol açan para arzındaki düşüşse ve bununla baş edilememesi durumu daha da kötüleştirseyse, para arzı ekonominin işleyişi açısından hayli önemli olmalıydı. 2004 yılında *A Monetary History of United States*'in 40. yıldönümünü kutlamak için organize edilen bir sempozyumda Friedman'ın söylediği üzere, kitaptan çıkarılacak ders en basit ifadeyle şuydu: “Para önemlidir.”

1956 yılında *A Quantity Theory of Money, A Restatement* [Paranın Miktar Teorisi, Bir Yeniden Değerlendirme] isimli bir kitapla Keynesçilik aleyhine gerçekleştirdiği karşı devrimin yeni bir aşamasına geçti. Bu teori yeni değildi. Teori ekonomideki para miktarının paranın dolaşım hızıyla çarpımının, malların satış (ya da mal alışverişi) miktarının fiyatlarla çarpımına eşit olduğunu söyler ve bu ilişki $MV = PT$ olarak gösterilir. Keynes paranın dolaşım hızının son derece istikrarsız olduğunu ve çok keskin bir yavaşlamanın likidite tuzağına yol açacağını düşünüyordu (Bölüm 5).

Friedman paranın dolaşım hızının görece istikrarlı olduğunda ve bu nedenle de denklemin fiyat ayağını değiştirebilecek faktörün, ekonomideki para stoku olduğunda ısrar etmişti. Eğer hükümetler para arzını artırırsa, bu enflasyona yol açacaktı. Büyük Buhran'da alınması gereken aksiyonun bu olduğunu ifade etmesinin sebebi de buydu, aynı sebeple, merkez bankalarının, enflasyonist bir sıçramayı önlemek için normal dönemlerde para arzının dizginlerini elden bırakmaması gerektiğini düşünüyordu. Bunu özetleyen meşhur sözü ise şuydu: “Enflasyon her zaman ve her yerde parasal olgudur.”

Friedman devletin harcama ve vergilendirme yoluyla denetleyici bir rol üstlenmesi gerektiği fikrine karşı çıksa da, devletin para arzını denetlemede önemli bir rol oynadığına gerçekten inanıyordu. Devlet ekonomistlerin “fiat” para dedikleri şeyi sağlayan tekel rolünü üstlenmesi gerekirdi. Latince “olsun”-dan gelen, *fiat para*¹ devlet tarafından yaratılır ve ne hakiki bir kıymeti vardır ne de altına endekslidir. Friedman kesinlikle anarşist değildi!

Para basma yetkisine sahip hükümetlerin enflasyonu canlandırabilecekleri de açtı, Friedman da bu nedenle merkez bankalarının izlemesi gereken değişmez kurallar koymuştu. İstikrarlı bir parasal yapı, *Capitalism and Freedom*'da [Kapitalizm ve Özgürlük] söylediği gibi, özel sektöre dayalı piyasa ekonomisinin verimli işleminin “esas önkoşulu”dur. Bu

nedenle her yıl üretim ve nüfustaki reel artışa yetişebilmesi için, para arzının sabit bir oranda artırılması gerektiğini söyleyen “parasalcı kural” denen kuralı koymuştur. Büyüme oranına dair fikrini değiştirdiğinde, 1984 yılında yıllık 1 ilâ 3 arasında bir oranda karar kılmıştır. Ona göre, Keynesçi mali genişlemelerin kabahati sadece işe yaramaz olmaları değil, aynı zamanda sürdürülemez olmalarıydı, kendisi devlet bütçelerinin zaman içinde dengelenmesi gerektiğini düşünüyordu.

“Doğal” İşsizlik Haddi

Friedman’ın hem akademisyenlerin hem de kamu politikalarından sorumlu olanların apışıp kalmasına yol açan en kalıcı katkılarından biri işsizlik hakkındaki çalışmalarıdır. Bir parasalcı olarak iktisadi dalgalanmalar sırasında işsizlik oranının da çıkıp ineceğini, emek piyasasında işçiler ve firmalar yeni bir denge kurduklarında ücretlerin de artıp azalacağını düşünüyordu. Peki, emek piyasasındaki bu yeni denge noktası neydi?

Friedman “doğal” işsizlik haddi kavramını geliştirdi. İşsizliğin, işsizliği azaltma yönündeki her ek çabanın, enflasyonu biraz daha yükselttiği bir noktaya dek düşeceğini söylemişti. Neticede bu kavram uzun *enflasyonu artırmayan işsizlik oranı* ismiyle ya da NAIRU² kısaltmasıyla (en azından telaffuz etmesi kolay bir kısaltmayla) anılır oldu.

Keynesçiler işsizlik ve enflasyon arasında bir etkileşim olduğunu, bunun da iyi niyetli hükümetlere işsizliğin artması ya da tam tersi pahasına, vergileri ya da harcamaları artırmak ya da azaltmak suretiyle ekonomiye ince ayar yapma izni verdiğini düşünüyordular, oysa Friedman bunun ekonominin kendi “doğal haddi”ni bulma becerisine zarar verdiğini düşünüyordu.

Friedman bu müdahalelerin sürdürülebilir olmadığı ve aslında devletlerin başına uzun vadede daha büyük sorunlar açacağı yönünde uyarılarda bulunmuştu. Örneğin, eğer bir hükümet ekonomiyi uyarır ve fiyatların yükselmesi pahasına işsizliği

azaltmaya kalkışırsa, işçiler buna göre davranacaklardır. Yani fiyatların yükseleceğini ya da yükselmelerinin olası olduğunu anlayacak, daha yüksek ücret talep edeceklerdir, bu da enflasyonun artmasına ve başka şeylere sebep olacaktır. İşsizlik ve enflasyon arasındaki şey istikrarlı bir ilişki olmaktan ziyade, istikrarsız bir bağlantıydı.

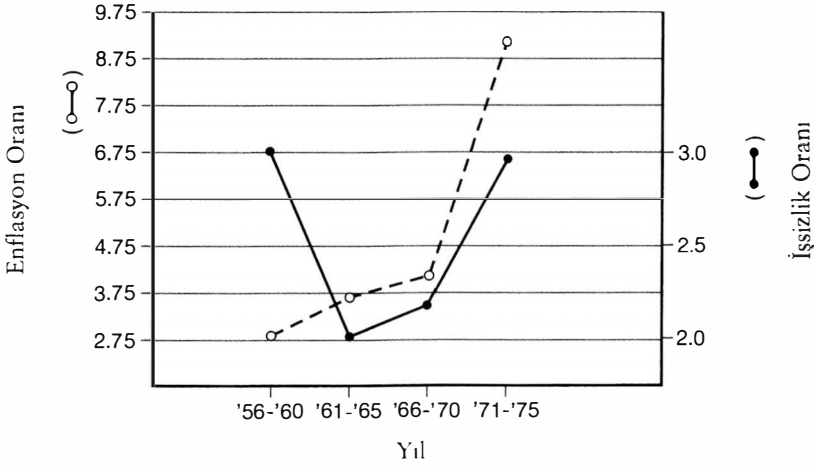
Enflasyon uzun vadede işsizliği etkilemezdi, çünkü insanlar gelecekteki enflasyon oranını hesaba katacaklardı. İşsizlik insanlar daha yüksek enflasyona uyum sağladıkça “doğal” bir oranda karar kılacak orada duracaktı.

Enflasyon uzun vadede işsizliği etkilemeyecekti.

Geleceğin Nobel ödüllü ekonomistlerinden Edmund Phelps tarafından da geliştirilen bu argüman, işsizliğin de enflasyonun da devletin müdahale girişimlerine rağmen yükseldiği 1970’lerdeki “duraksama” evresinde muazzam bir ilgiyle karşılanmıştı. Friedman’ın 1976 yılında Nobel Ödülü konuşmasında kullandığı bu grafik (Şekil 7.1.) ne olduğunu açıkça göstermektedir. Son yirmi yıllık dönemde yedi endüstrileşmiş ülkedeki (Kanada hariç tüm G7 ülkeleri ile İsveç’teki) enflasyon ve işsizlik oranlarını çıkarmıştı.

Friedman NAIRU’yu belirlemeye yarayan faktörleri gösterdi. “Geçici işsizlik” de –insanların iş değişikliği ya da iş arama dönemlerindeki işsizlik– bunlara dahildi. Ayrıca bazı ekonomilerde işçilerin mevcut vasıflarına ihtiyaç kalmadığını, ihtiyaç duyulan vasıflara sahip işçilerin bulunamadığını da fark etmişti. İngiltere böyle bir “yapısal” işsizliği, Margaret Thatcher’ın hizmete dayalı yeni endüstrilerde çalışamayan çok sayıda insanı işsizlik yardımına mahkûm eden enflasyon karşıtı politikaları yüzünden, fabrikaların topluca kapatıldığı 1980’lerde görmüştü. Friedman iş hayatına katılan kadınlar ve işgücüne yeni dahil olan genç işçiler gibi demografik değişimleri de hesaba katmıştı.

Diğer bir ifadeyle NAIRU sabit bir rakam değildir, emek piyasasındaki diğer değişimlere paralel değişen bir orandır. O

Şekil 7.1. İşsizlik ve Enflasyon Oranları, 1956-1975

Kaynak: Friedman, "Inflation and Unemployment", *Journal of Political Economy*, 85, s. 451-72 (University of Chicago Press, 1977).

oranı indirmek isteyen hükümetler, istihdamı artırmak için maliye ya da para politikalarını kullanmaktan ziyade ek eğitim gibi yöntemlerle emek piyasasının işleyişini nasıl iyileştirebileceklerine bakmalıydılar.

Serbest Piyasa Taraftarı

Kendinden önce gelen Hayek gibi Friedman da teorilerinin ekonomi üzerindeki felsefi ve politik yansımalarıyla daha çok ilgilenmeye başlamıştı. Verimli ekonomik üretime rehberlik etmenin önemi kadar, kişisel özgürlüğün toplumların işleyişinin mihenk taşı olduğuna da inanıyordu. Devlet müdahalesinin kalitesiz ekonomi çıktıları yaratmakla kalmadığı, kamu politikalarını kullanarak insan davranışlarına değişme baskısı yaptığından insanların insani zenginliğini de alıp götürdüğü düşüncesindeydi.

Ancak az önce bahsettiğimiz gibi, Friedman (bir piyasa anarşisti olan oğlu David'in aksine) anarşizme inanmıyordu. Devlete

Adam Smith'in iktidara yüklediği görevlerden pek de farklı olmayan sınırlı bir rol biçiyordu. Her ikisi de devletin işgale karşı milli savunma hizmeti vermek, piyasaların işlemlerini sağlayacak hukuki kuralları koymak ve kuralların tatbik edildiğinden emin olmak için yerel hukuki ve kolluk rejimlerini kontrol altında tutmak zorunda olduğunu düşünüyordu. Ayrıca piyasanın sunamayacağı, ancak herkes tarafından kullanılan yol ya da iyi bir eğitim gibi kamu mal ve hizmetlerini devlet tedarik etmeliydi.

Ama bir devletin daha ileri gittiği yerde, Friedman sadece tiranlık görüyordu. Bir devletin ekonomiye müdahil olması halinde, devletin aslında kendisini kontrol eden ve sistemi işleten kişilerin çıkarlarına hizmet ettiği konusunda uyarıda bulunmuştu. Bu şu anlama geliyordu, toplumda milyonlarca bireyden alınan güç, iktidarda olanlara ve toplumu etkileyebilecek kişilere teslim edilir. Mesela yurtdışına seyahat etmeyen bir kişi ancak belli türde mallar alıp satabilir, belli bir mesleğe hapsolür, ekonomik özgürlüğü gibi politik özgürlüğünü de kaybeder.

Friedman çok güçlü hükümetlerin ifade özgürlüğüne daha az izin verdiğini, çünkü yeni fikirlerin ortaya çıkması, onların basılması ve dağıtılmasının, devlet görevlilerinin hemfikir olmadıkları kişilere vermeye yanaşmayacağı kaynaklara ve izinlere erişim anlamına geldiğini söyleyerek bir adım ileri gitmiştir. Tam tersine bir serbest piyasa ekonomisinde radikal görüşlerin yayımlanmasına izin verilecektir, çünkü yayıncılar yazarların politik görüşleriyle değil, sadece yazarın ne kadar para kazandıracağıyla ilgileneceklerdir.

Friedman bu nedenle devletin rolünün ve devletin kapsadığı alanın sınırlandırılması gerektiğini düşünüyordu, devletin gelirleri vergiyle sınırlı kalmalı, harcamaları da asgari seviyede tutulmalıydı. Düşüncelerine neredeyse otuz yıllık bir döneme yayılan üç kitapta yer verdi: 1962'de *Capitalism and Freedom*, 1980'de *Free to Choose* [Seçme Özgürlüğü] ve 1984'te *Tyranny of the Status Quo* [Statükonun Tiranlığı], son iki kitabı karısıyla ortaklaşa yazdılar.

Friedman devletin rolünün ve devletin kapsadığı alanın sınırlandırılması gerektiğini düşünüyordu.

Bireyciliğe olan güçlü inancı, Friedman'ı ilk bakışta politik açıdan merkez sağdaki birinden beklenmeyecek şeylere inanmaya sevk etmişti. Örneğin homoseksüllere

uygulanmış ayrımcılığa karşıydı, çünkü böyle bir önyargı bir insanın birey olarak piyasadaki rolünü alma kabiliyetini sınırlandıran keyfi bir yargıydı. Ayrıca önyargının, kişinin kendisine de yük olduğunu düşünüyordu. Uyuşturucuyu ve fuhuşu yasallaştırmak gibi liberter idealleri desteklemişti. Bunun yanında ABD'de zorunlu askerliğe karşı mücadele vermişti. Son olarak ekşi gelir vergisi fikrini öne sürmüştü, bu vergi sayesinde belli bir seviyenin üstünde gelir elde edenler daha yüksek oranlarda vergi öderken, o seviyenin altında kalanlar devletten para almış olacaktı.

Mirası

Milton Friedman, ekonomik teorisinin gelişimi, parasalcılığın ekonomi politikalarına uygulanması ve çok sayıda önemli politikacının bakış açısı üzerinde muazzam bir etki yaratmıştır. Ekonomi politikası düşünürü olarak tam zamanında ortaya çıkmıştır. Ekonomi yazıları ve teorileri, hükümetlerin izlemeye çalıştığı Keynesçiliğin neticelerine dair giderek artan hayal kırıklığıyla mutabıktı. Bu süre zarfında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi hem onun hem de karısının bireyciliğin politik boyutlarına dair yazdıklarının Demirperde'nin arkasındaki iki yerde de ilgi gördüğü anlamına geliyordu.

Bu açıdan şüphesiz halinden memnundu. Friedman *Newsweek* dergisinde 1966-1983 arasında kesintisiz olarak güncel olaylara dair köşe yazıları yazdı. Ama insanların aklında yer etmesini sağlayan yazısı *Free to Choose* olmuştur. Bu kitabın ilk baskısı 400.000 adet sattı, ama yabancı dillerdeki baskılarıyla –neredeyse 20 dilde yayımlanmıştı– birkaç milyon adede ulaşmıştı, memleketi olan Estonya gibi eski Sovyet ülkelerinde de tanınıyordu.

Ancak onu Amerika ve diğer ülkelerde milyonlarca insanın oturma odasına sokan, aynı ismi taşıyan ve karısıyla birlikte yardımcı yapımcılığını üstlendikleri televizyon dizisi oldu. Bu programlar Friedman'ın belli bir ekonomik temayı tanıttığı yardım saatlik bir sunumdan ve devrin “ileri gelenlerinin” katıldığı yarım saatlik bir tartışmadan oluşuyordu. Lanny Ebenstein adındaki bir biyografi yazarı, Ronald Reagan'ın başkanlığı için gereken “hane desteğinin çoğunu *Free to Choose*'un sağladığını söylesek yeridir,” demişti. Friedman Kraliçe II. Elizabeth'le ilk tanıştığında, kraliçe kocası Prens Philip'in programın hiçbir bölümünü kaçırmadığını ve programda söylenen her şeye sözcüğü sözcüğüne katıldığını söylemişti.

Ekonomi Teorisi

Ekonomi teorisi açısından Friedman'ın teorileri modern ders kitaplarına geçmiştir, bunlardan birkaçı: Sürekli gelir hipotezi; tüketimi düzleştirme fikri; para, fiyatlar ve çıktı arasındaki ilişki; paranın miktar teorisinin genişletilmesi; doğal işsizlik haddi. Ama ekonominin düşünsel yolculuğuna yaptığı en kalıcı katkı savaş sonrası döneme hâkim olan Keynesçi teorilere ve uygulamalara meydan okuması ve parasalcılık düşüncesini kurmasıdır.

Onun yazdıkları olmasa Neoklasik Ekonomi ve Yeni Keynesçilik denen güncel teorilerin ortaya çıkmasını sağlayan yoğun entelektüel çekişmeler yaşanmazdı. Onun Büyük Buhran'ın sebepleri ve bunlarla nasıl baş edileceğine dair görüşü bugün ekonomistlerin uzlaştığı bir görüştür. Ben Bernanke 2002'de merkez bankası başkanı olmadan önce Büyük Buhran'da merkez bankasının yaptıkları için özür dilemiş ve doğrudan Milton Friedman'a hitap ederek: “Çok üzgünüz, ama sizin sayenizde bunu bir daha yapmayacağız,” demiştir.

J.K. Galbraith 1987 tarihli *İktisat Tarihi* isimli kitabında şöyle yazar: “Ekonominin tarihinde, John Maynard Keynes devri kapanır, Milton Friedman devri başlar.” Friedman'ın

ekonomi doktrini üzerindeki etkisinin göstergelerinden biri, bir sonraki bölümde tanışacağımız Nobel ödüllü ekonomist Paul Samuelson'ın, en önemli kitabı *Economics*'in tekrar basımında, parasalcılığın önemine dair düşüncelerini değiştirmiş olmasıdır. 1955 tarihli basımda “birkaç ekonomist merkez bankasının para politikasını iktisadi dalgalanmaları kontrol etmek için her derde deva bir araç olarak görüyor,” demişti. Neredeyse yirmi yıl sonra, 1973 yılında “hem maliye politikaları hem de para politikaları çok önemlidir,” diye yazmıştı, bir yirmi yıl sonra da maliye politikaları için “ABD’de bir istikrarın aracı olmaktan çıkmıştır,” deyip eklemişti: “Öngörülebilir gelecekte istikrar politikaları merkez bankasının para politikalarıyla hayata geçirilecektir.”

Friedman'ın bazı teorileri –insanlar katılsın ya da katılmasın– ana akım ekonomi düşüncesinin bir parçası olmuştur. Sürekli gelir hipotezi bunlardan biridir, ekonomistlerin hanehalkının harcama ve biriktirme alışkanlarını düşünmek için en iyi yöntem olarak değerlendirilmektedir. Geçtiğimiz son yirmi otuz yılda NAIRU, faiz oranlarını belirlemede merkez bankalarına kılavuzluk etmiştir.

Chicago ekonomi okulunun günümüz makroekonomi tartışmalarında oynadığı önemli rol ve sahip olduğu gücün izleri, Friedman'ın o okulda parasalcı doktrini kurmak için çaba harcadığı günlere dek sürülebilir. 2013 yılının sonlarına doğru, aynı üniversiteden, Friedman'ın mantığını izleyerek gerçekleştirdikleri, varlık değeri davranışına dair bağımsız bir araştırma yapan iki ekonomist Eugene Fama ve Lars Peter Hansen de Nobel Ödülü almıştır.

Uygulamadaki Ekonomi Teorileri

Friedman'ın teorilerinin ekonomi politikalarına uygulanmasının geçmişi karışıktır. Daha önce belirtildiği gibi, Friedman'ın düşüncesi ABD’de Ronald Reagan’ın, İngiltere’de de Margaret

Thatcher'ın ilk dönemlerini derinden etkilemiştir. Reagan devlet harcamalarındaki artışın kontrolü, düzenlemelerde reforma gidilmesi, gerçek kişilere uygulanan gelir vergisinin düşürülmesi ve sağlam, öngörülebilir bir para politikasının oluşturulmasına öncelik veren bir bildiriyle iktidara gelmişti. Tıpkı Friedman çiftinin daha sonra *Two Lucky People*'da yazdığı gibi: "Reagan başa gelir gelmez büyük ölçüde her tavsiyemize uydu. Friedman ve ona etkili biri olarak atıfta bulunan çoğu ekonomist, başkanın Ekonomi Politikası Danışma Kurulu'na hizmet etmiştir.

Atlantik'in ötesinde ise Margaret Thatcher, Friedman'ın politika önerilerine tıpkı F. A. Hayek'in görüşleri gibi olumlu yaklaşmıştır. İngiltere'de Friedman'ın görüşlerini temsil eden platform (vaktinde Hayek için olduğu gibi) Institute of Economic Affairs'di, bu kurum Friedman'ın Keynesçilik eleştirisini kuran "Parasalcı Teoride Karşı Devrim" başlıklı 1970 tarihli konuşmasını yayımlamıştı. Friedman ile 1978 yılının muhalefet liderini bir yemekte bir araya getiren de bu kurumdu.

Friedman, İngilizce konuşulan ülkeler dışındaki diğer ülkelerde de politikaları etkilediği için itibar görmüştür – ya da suçlanmıştır, bakış açısına göre değişir. Bu ülkeler içinde en tartışmalı olan Şili'dir. Friedman 1975 yılında Şili'ye gitmiş, sadece iki ay önce seçilmiş Başkan Salvador Allende hükümetini deviren askeri darbeye rol almış General Augusto Pinochet ile tanışmıştır. Pinochet ekonomik düzeni doğrultmak için onun tavsiyesine başvurmuştur. Bunu takip eden bir mektupta Friedman enflasyonun tırmanmasına engel olabilecek tek şeyin "şok tedavi" olduğunu yazmıştır. Pinochet cuntasını tanımadığını defalarca söylese de, bu bağlantı yurtdışında verdiği bir konuşmada protestocular tarafından şiddetle yuhalanmasına yol açmıştır. Bu durum Nobel Ödül Töreni'ndeki halk protestoları ile doruğa çıkmıştır.

Batılı devletlerin çoğu maliyeye hassas ayar yapmayı terk etmiştir.

Batılı devletlerin çoğu maliyeye hassas ayar yapmayı terk etmiştir ve bunun yerine bu işi merkez bankalarına bırakmışlar-

dır, günümüzde merkez bankalarının enflasyon hedefi vardır ve faiz oranlarını kullanarak ekonomik faaliyetlerin seviyesini kontrol ederler. İngiltere Merkez Bankası, ABD Merkez Bankası ve Avrupa Merkez Bankası, bu üç merkez bankası da yirmi otuz yıldır enflasyon hedefli rejimler yürütmektedirler. Ekonomiye ince ayar çekmek için maliye politikalarını kullanma fikri günümüzde çok az desteklenmektedir.

Ama Friedman'ın çalışmaları en büyük onayı, geçmişe dönük olarak merkez bankasına Büyük Buhran için yazdığı reçetenin, 2009 yılında bariz bir biçimde uygulamaya konmasıyla aldı, merkez bankaları o yıl faiz oranlarını sıfıra doğru kamçılamiş, “parasal gevşeme” yaratmaya –ekonomiye para pompalamaya– girişmişlerdi.

O yıl ABD Kongresi'nde olan bitenlere tanıklık eden Ben Bernanke spesifik olarak Friedman ve Schwartz'ın Büyük Buhran analizlerine atıfta bulunmuştur. “Dersimizi aldığımız için, merkez bankası mevcut krizde faiz oranlarını düşürmek için hayli saldırgan bir tepki vermiştir. Buna ek olarak bankacılık sisteminin çökmesine engel olmaya çalıştık.”

Öte yandan Friedman'ın öğrencilerinin söylediğine göre, Bernanke ve Obama'nın aksine, –kötü bankaların iflas etmesine göz yumulurken belli banka ve şirketleri kurtaran– kurtarma paketlerini şahsen tasvip etmiyordu ve piyasaya daha çok likidite enjekte edilmesini tercih ederdi. Bu öğrencilerden biri, ABD Merkez Bankası'nın kötü aktifleri halletme zorunluluğuyla yüzleşmek yerine “zamanı geçmiş çözümlerden” söz etmekle meşgul olduğunu söylemiştir.³

Ancak Friedman'ın parasalcı kurallarını uygulama girişimi normal dönemlerde sorunlarla karşılaşmıştır. Yazdığı Friedman biyografisinde, ekonomist Eamonn Butler 1953-1957 ve 1971-1975 dönemlerinde para arzının sırasıyla yılda % 2 ve % 7 arttığını, ama buna ekonomik istikrarsızlığın eşlik ettiğini belirtir.

Para arzındaki artışla enflasyon oranındaki düşüş arasında doğrudan ve öngörülebilir bir bağlantı olduğu tezi çürütüldük-

ten sonra 1980'ler İngiltere'sinde para arzına belli ayarlamalar yapma girişimlerinin sonu gelmişti. Parasacılığın bu biçiminin yerini döviz kuru ve enflasyon hedeflemesi almıştı.

Friedman'ın ortodoks olmayan liberter politika önerilerinin bazıları –örneğin eğitimde kupon istemi ya da gönüllü askerlik– genel olarak kabul görürken, eksi gelir vergisi kendisine İngiltere'nin *Working Tax Credit* [Çalışma Vergi Kredisi] ile ABD'nin *Earned Income Tax Credit* [Kazanılmış Gelir Vergi Kredisi] düzenlemelerinde yer bulmuştur. Uyuşturucu ve fuhuşun yasallaştırılması gibi diğer önerilerinin ise belki henüz zamanı gelmedi.

Artıları ve Eksileri

Friedman 20. yüzyılın ikinci yarısının en nüfuzlu ekonomisti unvanı için (muhtelemen Samuelson'la) yarışmaktadır. Fikirleri hiçbir zamanla önemini yitirmemiş, günümüzde birkaç ana akım politikacı da, tıpkı Reagan ve Thatcher'ın otuz yıl önce yaptığı gibi onun görüşlerini ve yazdıklarını benimsemektedir. Keynes ve Friedman'ın en sağlam fikirlerini birleştirmeye çalışan hâkim Yeni Keynesçi modeller, tüketim düzleştirmeyi, para politikasının önceliğini ve para politikasının idaresi için ortaya koyduğu kuralları içerirler. Merkez bankalarının 2008-2009'daki finansal krizden bu yana kullandığı parasal gevşeme politikaları da Friedman'ın Japonya'nın yakalandığı illete 20 yıl evvel yazdığı reçetede vardı.

Ama böyle bir başarıya rağmen, Friedman'ın inandığı gibi devletin küçülmesinden, düzenlemelerin gevşetilmesinden, saf piyasa ekonomilerinden yana olan çok az ekonomi var.

Kendi vatanında bile, kamu sektörü otuz yıl önceki gibi ekonominin hayli büyük bir kısmına sahiptir ve serbest piyasanın aşırılıklarına gem vurmak için devlet düzenlemesinin gerekli olduğu düşüncesi de genel kabul görmektedir. Friedman, kamu politikaları tartışmalarındaki nüfuzunu yitirse de öğrettikleri ve yazdıklarıyla ekonomi biliminde yaşamaya devam edecektir.

Okuma Listesi:

- Eamonn Butler, *Milton Friedman*, Adam Smith Institute (1985).
- Lanny Ebenstein, *Milton Friedman: a biography* (Palgrave Macmillan, 2009).
- Milton Friedman, *Studies in the Quantity Theory of Money* (1956).
- Milton Friedman, *A Theory of the Consumption Function* (1957).
- Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (1962).
- Milton Friedman ve Anna Jacobson Schwarz, *A Monetary History of the United States, 1867–1960* (Princeton University Press, 1971).
- Milton ve Rose Friedman, *Free to Choose: a personal statement* (Thomson Learning, 1980).
- Milton ve Rose Friedman, *The Tyranny of the Status Quo*, Yeni Ed. (Penguin, 1985).
- Abraham Hirsch ve Neil de Marchi, *Milton Friedman* (University of Michigan Press, 1991).
- William Ruger, *Milton Friedman* (Continuum, 2011).

Paul Samuelson Neoklasik Sentezci

“Bir ulusun kanunlarını kimin yazdığı –ya da kapsamlı antlaşmalarının kimin elinden çıktığı– umurunda değil, yeter ki ekonomi ders kitaplarını ben yazabileyim.”

Paul Samuelson, The Principles of Economics Course: A Handbook for Instructors [Ekonominin Prensipleri Dersi, Öğretmen El Kitabı], Önsöz, 1990.

1970 yılında Paul Samuelson'ın ekonomi bilimlerinde Nobel Ödülü'ne layık görüldüğünü ilan eden resmi konuşmada, Stockholm School of Economics'ten [Stockholm Ekonomi Okulu], Prof. Assar Lindbeck yeni ödülün sahibinin, çağdaşları arasında ekonomi biliminde analitik ve metodolojik seviyenin genel olarak yükselmesine en çok katkı sağlayan ekonomist olduğunu söylemiş ve eklemiştir: "Aslında ekonomi teorisinin çoğu bölümünü yeniden yazdı." Samuelson'ın ekonomi teorisine ve pratiğine yaptığı kalıcı katkıları en başta ve elbette bununla sınırlı olmayarak, yetmiş yıllık kariyerinde yazdığı yüzlerce kitaptan ikisine borçluyuz. *Economics: An Introductory Analysis* [Ekonomi: Giriş Mahiyetinde Bir Analiz] isimli ve kısaca *Economics* olarak bilinen en önemli eseri, yüz binlerce satmış, 19 farklı edisyonla tekrar basılmış, 41 dile çevrilmiştir ve muhtemelen tüm zamanların en çok satan ders kitabıdır. Ekonomide matematik devriminin yayılmasındaki rolü sebebiyle yazarın *magnum opus*'u olarak değerlendirilen kitap, daha erken bir dönemde yazdığı *Foundations of Economic Analysis* [Ekonomik Analizin Temelleri] isimli kitaptır. Samuelson kendisinin itiraf ettiği gibi "genel" ekonomisttir,¹ ama tüketici teorisi, refah ekonomisi, uluslararası ticaret, sermaye ve finans teorileri ile makroekonomi gibi alanlara önemli katkılar yapmıştır. Keynesçi ekonominin yeni bir zemine oturtulması ve o doktrinin klasik ekonomiyle genişletilerek zamanında yeni olan neoklasik ekonominin doğmasında önemli bir rol üstlenmiştir. 13 Aralık 2009'da 94 yaşında ölmüştür.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

Paul Samuelson 1915 yılında Polonya göçmeni Yahudi bir ailenin çocuğu olarak, ABD’de Indiana eyaletinin çelik üreten ve o dönemde gelişmekte olan Gary kasabasında dünyaya geldi. Babası Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda çok para kaybedince 1923 yılında ailece Chicago’ya taşındılar. Bu zoraki bir taşınmaydı, ama her işte bir hayır vardır. Lisede parlamıştı, sonra 16 yaşında Chicago Üniversitesi’ne girdi. Ölümünden hemen önce basılan anılarında şöyle yazar: “2 Ocak 1932 saat 8:30’da Chicago Üniversitesi sınıfında yeniden doğdum, bu kez ekonomist olarak.”² Bunu tetikleyen ise nüfus ve yoksulluk üzerine yazılar yazmış olan 18. yüzyıl ekonomisti Thomas Malthus’un işlendiği bir dersti. Samuelson o an ekonomiye kancayı takmıştı.

Ekonomiden yüksek lisans derecesiyle 1935 yılında mezun oldu, yani Samuelson’ın Chicago’da geçirdiği yıllar, Büyük Buhran’ın da en kötü yıllarıydı. Chicago halihazırda Milton Friedman’ın etkisi altındaki neoklasik ekonomistlerin sığındığı bir limandı. Samuelson Harvard’a gitmek için Chicago’dan ayrıldı, Harvard o dönemde Keynesçiliğin kalelerinden birine dönüşmüştü, Samuelson orada doktora yapacak ve ilk taslağıyla 1941 yılında üniversitenin David A.Wells Ödülü’nü kazandıran ilk kitabını, *Foundations of Economic Analysis*’i yazacaktı. Kitap onun klasik ekonomistlerin tezlerinden ve özellikle de matematiği kullanmayı başaramamalarından pek hoşlanmadığını açıkça göstermektedir.

Özellikle Alfred Marshall’ı (Bölüm 4) hedef almıştı, bunun sebebi de Marshall’ın, “bilhassa sapkın türden bir zihin jimnastığı”ni içeren basit matematik kavramların “zahmetli yazınsal iş yükü”nden söz etmesiydi. Marshall’a haksızlık olsa da –gördüğümüz üzere (Bölüm 4) kendisi matematik eğitimi almıştı, ama ekonomiyi açıklama konusunda matematiğin sınırlı bir araç olduğunu düşünüyordu– bu, Samuelson’ın, yaşadığı döne-

min ekonomik sorunları daha iyi anlayabilmek için matematiği kullanmaya düşkün olduğunu gösteren bariz bir işaretti. Samuelson matematiğin kesinliğini ekonomiye uygulamakla üretim, tüketici davranışı, uluslararası ticaret, kamu maliyesi, iktisadi dalgalanmalar ve gelir analizi gibi alanlarda “çarpıcı formel benzerlikleri” saptayabileceğini düşünüyordu.

Samuelson yaşadığı dönemin ekonomik sorunları daha iyi anlayabilmek için matematiği kullanmaya düşkündü.

1947 yılında, daha 32 yaşındayken, American Economic Association [Amerika Ekonomik Birliği] tarafından “ekonomi düşüncesi ve birikiminin özüne en büyük katkıyı yapan” 40 yaş altı, yaşayan Amerikalı ekonomist sıfatıyla ilk John Bates

Clark Madalyası’na layık görüldü. Aynı yıl meslek hayatının kalanını geçirdiği MIT’de tam yetkili bir profesör oldu. Bu kitaptaki diğer ekonomistler için filozof, spekülör, devlet danışmanı sıfatlarını kullanabiliriz, ama Samuelson her şeyden önce bir eğitmendi.

Başlıca Ekonomi Teorileri ve Eserleri

Samuelson basılmamış eserlerinin yanında, muazzam sayıda görsel işitsel materyal, yazışma, dergi makalesi, araştırma makalesi, konuşma, röportaj, öğretim materyali ve ders kitabı üretmiş, üretkenliği her geçen gün artmış akademik bir ekonomistti. Teoremlerinin çoğunu bugün bile tanınan bu materyaller vasıtasıyla geliştirmiştir.

Kitap Yazarı

Samuelson Harvard ödülünü aldıktan bir yıl sonra, *Economics: An Introductory Analysis*’i yayımladı. Bu kitap, Samuelson’ın önsözde dile getirdiği görüşünü tasdik edercesine, uzun

süre ekonomi öğrencilerinin temel ders kitabı olmuştur. John Maynard Keynes'in (Bölüm 5) 1946'daki ölümünün ertesinde, Keynes için övgü dolu bir yazı yazmıştı, bu yazıda Büyük Buhran'ın klasik ekonomiyi "çürüttüğünü" söylüyor, şöyle yazıyordu: "Bırakın geçici bir moda gibi sönüp gitmeyi, *Genel Teori* ortaya çıkmasından 10 yıl sonra bile hâlâ taraftar toplamakta ve kalıcı bir biçimde işler görünmektedir."³ *Economics*'in yardımcı yazarlarından William Nordhaus'un 1922 yılında on dördüncü baskıda "T Modeli Keynesçi Makro" olarak tarif ettiği meseleye, ilk baskıda fazlaca vurgu yapılması şaşırtıcı gelmeyecektir. Samuelson Keynes'ten işine yarayan kısımları aldığından— kendini "kahvehane Keynesçisi" olarak tanımlıyordu.⁴ Keynes'ten aldığı ve kitabın odak noktasını teşkil eden bazı kavramlar şunlardı: Maliye politikası çarpanı, tüketim eğilimi, tasarruf paradoksu, konjonktür karşıtı maliye politikası ile özel harcamalar, kamu harcamalarının toplamı olan GSYH kavramı ve yatırım.

Samuelson devletin "yatıştırmakla" yükümlü olduğu işsizlik, üretim ve fiyatlar gibi alanlardaki "akut ve kronik döngüler" in sıklıkla "özel girişim" e darbe vurduğunu söylemişti. "Özel ekonomi etkin bir direksiyon simidi ya da regülatörsüz çalışan makinelere benzemez...", sonra da "Dengeleyici maliye politikaları bu tür bir regülatör ya da termostatik kontrol cihazı işlevi görür."

İlk baskılar ekonomiye istikrar kazandırmanın en iyi yolu olarak maliye politikalarını para politikalarından üstün tutsa da, bu konum, ABD'de maliye politikalarının "istikrar politikasının en önemli aracı" olmaktan çıktığını söyleyen on beşinci baskıda (1995) tamamen tersine dönmüştür. "İstikrar politikaları öngörülebilir gelecekte ABD Merkez Bankası'nın para politikası tarafından uygulanacaktır."

Samuelson ve diğer ekonomistler 1970'lerdeki enflasyonist durgunluğun Keynesçi düşünceye yönelttiği sorularla boğuşurken önem sırası değişmişti, ama buna rağmen *Economics*,

Keynes'in düşüncesini yeniden formüle eden bir ders kitabına dönüşmeyi başardı, Keynes'in kendi *Genel Teori*'si –süslü üslubu ve özündeki çelişkiler yüzünden– bunu asla başaramazdı. Ama Samuelson Chicago ve serbest piyasa ekonomisine odaklanmış bazı “tatlısu” üniversitelerinden çıkan, giderek önem kazanan parasalcı teorileri de kitaba katmıştı. Samuelson'ın aynı zamanda mikroekonomik piyasa mekanizmasının temel taşlarını –tüketiciler ve işletmelerin neden ve nasıl böyle hareket ettikleri meselesini– yerine oturtmaya giriştiğini gözden kaçırmamak gerekir. *Economics* piyasaların nasıl işlediğine ve Adam Smith'i de meşgul eden temel sorunlarını –ne üretmeli, nasıl üretmeli, kim için üretmeli– ekonominin nasıl çözüldüğüne dair açıklamalara bolca yer ayırmıştır. “Rekabetçi bir piyasa ya da fiyat sistemi –her ne olursa olsun ya da ne denli kusurlu işlerse işlesin– kaos ya da anarşi sistemi değildir,” diye yazar Samuelson, “Onda belli bir düzen ve düzenli olma hali vardır. Neticede çalışmaktadır.”

Samuelson –ekonomistlerin uzmanlaşmaya kariyerlerinin ilk yıllarında başladığı ve belli bir alandaki bir detayın uzmanına dönüştükleri günümüzden farklı olarak– ekonominin geneline katkı sağlamıştır. Ekonomiyle genel olarak ilgilendiği için –Samuelson'ın 1940'lardan sonra bulaşsaydım, böyle olmazdı dediği bir durum– mikroekonomi, makroekonomi ve uluslararası ticaret alanında tespitler yapmıştır.

Keynes'in Yeni Yuvası

Samuelson çok satan ders kitabını, savaş sonrası dönemin Keynesçi düşüncenin yuvası olarak kullandı. John Hicks ve Franco Modigliani gibi başka ekonomistlerle birlikte Keynes'in fikirlerini matematikle desteleyecek modeller yaratmaya çalıştı. Bu hareket Yeni Keynesçilik olarak tanındı ve Yeni Keynesçi ekonomi savaş sonrası dönemde makroekonomik düşünceye egemen olan ana akımdı. Yine de 1970'lerdeki stagflasyon ve parasalcı-

lığın giderek daha çok tutulması eski ve Yeni Keynesçilerin öne çıkardığı politikaların kullanılmasını şüpheli hale getirdi.

Stagflasyon evresi Samuelson ve onun akademideki yandaşlarını Yeni Keynesçiliği, klasik ekonomi ekolünün mikroekonomisiyle birleştirmeye zorladı. Samuelson tarafından icat edildiğine inanılan “neoklasik sentez” terimini ürettiler. Piyasaların kendi kendilerini düzenleme kabiliyetine vurgu yapan klasik düşünceyle –Keynes’in toplam talep ve gerileme dönemlerinde devletin düzenleyici rolüne dair düşüncelerini muhafaza ederek– iyi zamanlarda iktisadi dalgalanmaları tetikleyen şokların rolüne dair düşünceleri birleştirmişti. Bu teori 1970’lerden bu yana ana akım ekonomi müfredatı ve politikalarında önemli bir rol oynamıştır. Ancak 2007-2008 yıllarındaki finansal krizi öngörmekte başarısız olduğu için de eleştirilmiştir.

Samuelson, Keynesçi makroekonomi analizinde bazı noktaları geliştirdi. Keynes’in geliştirdiği ve ekonomiye devlet tarafından enjekte edilen paranın, ilave ücret ya da yeni işçilere yapılan harcamalar biçimindeki yeni bir para girişinden çok daha etkili olduğunu gösteren çarpan etkisini ele aldı. Samuelson, ekonomik ürün genişledikçe işletmelerin yeni sermayeye yatırım yapması gerekeceğini söylemişti. Bu faktörler birbirini besleyecek, bu sırada yatırımda meydana gelen artış da çarpan sayesinde üretimin artmasını sağlayacaktı, bu da piyasaya yeni yatırım olarak geri dönecekti. Gerileme döneminde çarpan-hızlandıran etkisi tam tersine işler, zira yatırımdaki daralma (çarpan yüzünden) üründe azalmaya yol açacak, bu da (hızlandıran yüzünden) yatırımda daralma olarak geri dönecektir.

Samuelson bir “osilatör” modeli kullanarak bunların nasıl iktisadi dalgalanmalar yarattığını gösterdi. Ekonomik ürünün çeşitliliği yatırımın seviyesine bağlıdır çünkü yatırım toplam ürünün (çarpan) seviyesini belirler, yatırımın seviyesini belirleyen de toplam taleptir (hızlandıran).

Bu model, piyasaların dışsal şoklar ve değişimlerin etkisini nasıl katladığını gösterir, mesela bir yabancı yatırımdaki bir dolarlık artış, toplam yurtiçi gelirden yedi dolarlık artış yaratabilir.

Kamu Malları ve Kamu Maliyesi

Economics, Samuelson'ın ekonomi dünyasına bıraktığı önemli bir miras olmayı şüphesiz sürdürecektir; o durmadan araştırdı, yazdı ve bu disipline çok sayıda kavram kazandırdı. İlk ders kitabının ilk edisyonları basılalı altı yıl olmadan, Samuelson kamu malları ve onların verimli bir biçimde temin edilmesini garanti edecek koşullara dair bir teori geliştirdi.

Samuelson hem kamu mallarının hem de özel malların bulunduğu bir dünyada kıt kaynakların en etkin biçimde nasıl bölüştürüleceği sorusuna yanıt vermek istedi. Kamu malı kimsenin kullanmaktan men edilemeyeceği ve bir kişinin kullanmasının diğer insanların kullanımını sınırlandırmadığı mallardır. Örnekler tehlikeli falezlerdeki deniz fenerlerinden halk plajlarına, milli savunma sistemine uzanır. Günümüzden bir örnek verelim, küresel konum belirleme uydusu (GPS) herkesin (GPS cihazı varsa) kullanımına açıktır, bu sayede insanlar dağa tırmanabilir, uzun mesafe dalış yapabilir ya da golf topunun delikten ne kadar uzakta olduğunu tespit edebilir. Bir insanın kullanımı, diğerlerinin kullanımını asla kısıtlamaz ve hiç kimse GPS kullanmaktan men edilemez.

1954 yılında yazdığı sadece iki sayfa uzunlukta olan ama diğer akademik yayınlarda neredeyse 6.000 kez atıfta bulunulmuş makalesi “The Pure Theory of Public Expenditure”da [Kamu Harcamalarının Saf Teorisi] özel tüketim malları ile kamusal tüketim malları arasında bir ayrım yapmıştı. Kamu mallarını “toplumda bireylerden herhangi birisinin tüketiminin diğerlerinin aynı malı tüketiminde herhangi bir eksilmeye yol açmadığı, kişilerin ortak tükettiği mallar” olarak tanımlamıştır.⁵

Samuelson özel tüketim malları ile kamusal tüketim malları arasında bir ayrım yapmıştır.

Diğer bir ifadeyle, kamusal mallar, bir insanın tüketiminin, başka bir insanın tüketimini eksiltmediği mallardır. Kamusal mallar ekmek gibi sıradan malların tam zıddıdır. Bir kişi tarafın-

dan tüketilmiş bir ekmek başka hiç kimse tarafından tüketilemez. Neticede Samuelson'ın söylediği gibi özel sektörün, bu tür malların tedarik etmesini sağlayacak “merkezsizleştirilmiş” bir fiyat mekanizması yoktur.

Özel sektör genellikle verimli bir kamusal mal üretimi vaat etmez, çünkü GPS sisteminin ya da diyelim ki bir sıtma ilacının geniş çaplı faydalarını zapt edemez. Bu nedenle özel şirketler karşılığını tahsil edemeyeceklerini bildiklerinden bu tür bir mal ya da hizmet üretmeye yanaşmazlar.

Benzer ama bunun tam zıddı bir analiz temiz hava gibi kamusal mallara uygulanmıştır. Havayı kirletmenin, dolayısıyla da herkes açısından kamusal malın kalitesini düşürmenin bedelini ödemek zorunda olmayan bir fabrika, bu kaynağı kullanmaya devam edecektir. Fiyat mekanizması tüketicileri kamusal mal taleplerini açıklamaya zorlayamaz, dolayısıyla üreticileri de bu talebi karşılamaya zorlayamaz.

Samuelson kamusal malların etkin bir biçimde ancak kolektif yapılar ya da devlet eliyle tedarik ve muhafaza edilebileceği sonucuna varmıştı, çünkü piyasa bunu beceremezdi. Kamusal mallar özel piyasalarda alınıp satılamazlar, çünkü tüketiciler kendi istekleriyle bunlara para ödemek istemezler. Bunun yerine, başkalarının kamusal malları sunma kararının neticesinden “bedavaya” faydalanmayı umarlar.

Samuelson'ın iki sayfalık makalesi, çok sayıda araştırmanın yapıldığı kamu ekonomisi denen bağımsız bir disiplinin kurulmasını sağladı. Samuelson'ın teorisi devletin belli bir faaliyete para harcama kararlarını, o alanda ürünleri yalnızca devletin tedarik edebileceği (örneğin silahlı kuvvetler) ya da böylesinin,

bu alandaki ihtiyaçları özel sektörün tek başına karşılamasından daha verimli olacağı gerekçelerine dayandırmasına zemin teşkil etmektedir. İkinci duruma İngiltere gibi ülkelerdeki sağlık hizmetlerini örnek verebiliriz, devlet bu ülkelerde sağlık hizmeti vererek, çalışanlar ve vergi mükellefleri için zincirleme fayda yaratılmasını güvence altına alma konusunda özel sektörden daha iyi olduğunu düşünür.

En bereketli çalışma alanlarından biri küresel kamu mallarıdır. Bu mallar sera etkisi, ozon tabakasının incilmesi, internet üzerindeki bilgi, karapara aklama, antibiyotiğin icadı ve nükleer enerjinin yaygınlaşması vs. gibi birbirinden alakasız meseleleri içerir. Küresel ısınmanın azaltılmasından herkes fayda görür, sırf bir nesil değil gelecek nesiller için de geçerlidir bu. Yine de zararlı emisyonların azaltılması masraflı olabilir. Sana-yi Devrimi'ni izleyen iki yüzyılda atmosferdeki karbondioksit oranının artması Samuelson'ın teorisini örneklemektedir. Devletlerin üzücü bir biçimde, emisyonları azaltmak için anlaşmaya varma konusunda ağırdan alması da “bedavacılık” sorununun üstesinden gelmenin zorluğunu göstermektedir. Samuelson'la işbirliği yapan William Nordhaus'un ifadesiyle: “Oybirliği koşulu, gerçekte bir eyleme geçmeme formülüdür.”⁶

Nesillerarası Ekonomi

Diğer bir önemli buluş da ardışık nesiller modeliydi (OLG),⁷ bu model tüketicilerin hayat evreleri boyunca değişimini ve bu kararların ekonominin tümündeki büyümeyi nasıl etkilediğini gösteriyordu. Özünde insan hayatının bellibaşlı üç döneme ayrıldığı fikrine dayanıyordu, bu üç dönemden ikisinde insan çalışıyor, para kazanıyor, para biriktiriyordu, üçüncü ve son dönemde ise emekli oluyor, para kazanmıyor sadece para harcıyordu. İnsanlar gençken emeklerini işletmelere satabiliyorlardı, sonra da kazançlarını bölüyor, bir kısmını harcarken kalan kısmını da yaşlılıkları için biriktiriyorlardı. İkinci dönemdeki

biri, üçüncü dönem için geliri güvenceye almayı ihmal etmez, hayatının son döneminde faiziyle geri ödeyecek birine –gerçek hayatta bu bir sosyal sigorta sistemine tekabül eder– borç vermek zorunda olduğunu fark eder. Emekli olduğunda daha evvel biriktirdiği paraya dayanan bir gelirle hayatını sürdürecektir. Bu süre zarfında firmalar bu genç işçilerin emeğini kullanarak bir çıktı üretirler, ayrıca o işçilerin birikimleri sayesinde oluşan (örneğin emeklilik fonlarının işletmelerin hissedarı olması durumunda) sermayeyi de kullanmış olurlar.

Samuelson'ın teorisi kasıtlı olarak bir model üzerine kurulmuştur ve varsayımları her zaman gerçek yaşamla örtüşmez, bu modelin çerçevesi gelecekteki araştırmalara zemin oluşturmuştur. Samuelson'ın OLG modeli, birey düzeyinde tasarrufları modelleyerek, çeşitli politikaların belirsiz bir gelecekteki ekonomi davranışları üzerindeki etkilerini incelemek için yeni bir yol açmıştır.

Nesillerarası sorunlara dair gelecek araştırmalara ve fikirlere zemin hazırlamıştır. Özellikle sosyal güvenlik gibi meselelere uygulanmasının önünü açmıştır, sabit sermayeyi ve parayı denkleme dahil eden meslektaşları Nobel ödüllü Peter Diamond'ın yazdığı bir makalenin de temelini oluşturmaktadır.

Laurence Katlikoff isimli bir ekeonomist, insanların Samuelson'ın teorisini anlamasına yardımcı olmak üzere, kakao ağaçlarına asılı çikolatalardan başka hiçbir besin kaynağı bulunmayan, sıcak kurak bir ada hayal etmemizi ister. Gençler çikolataları toplayıp bir seferde tümünü yiyebilirler (erimesin diye) ve yaşlı ebeveynlerine vermeyi reddedebilirler, çünkü onlara vermenin bir faydasını göremezler. Belli bir noktada emeklilerden biri kalkıp kumsaldan deniz kabuğu toplar ve onları çikolata ile değiştokuş etmek ister. Gençler, yaşlandıklarında çikolata almalarını sağlayacak kadar deniz kabuğu biriktirebileceklerinin farkına varıp, bu anlaşmayı kabul ederler.

Bu modeller çalışan nüfusun fazla tüketip az biriktirmesinin her geçen gün artan emekli nüfus açısından sorunlara yol açabileceği Batı ekonomilerinde sürüp giden, sosyal sigorta sis-

teminin finansmanı konulu güncel tartışmaları da desteklemektedir. Ekonomistlerce kullanılan, demografik değişimi, vergi oranlarını ve yaşlıların bakımının finanse edilmesinde devletin rolünü hesaba katan bu modeller, giderek daha karmaşık bir hal alsalar da, hepsi temelde OLG kavramına dayanır.

Kendisinden sonra gelen ekonomistler, bu modelin, makroekonomik modellerin temeli olmasını sağlayan farklı versiyonlarını inşa ettiler. Nobel ödüllü Paul Krugman'ın Samuelson'ın ölümünden sonra söylediği gibi: “[Onun] 1958 tarihli ödünç alma/borçlanma üzerine kurulu ardışık nesiller modeli (OLG) sosyal sigortadan hanehalkı borçlarına kadar, her şey için düşünsel bir çerçeve sunar. Onsuz bir makroekonomi düşünülemez.”⁸

Tüketicileri Anlamak

Samuelson'ın en çok etkilediği başlıca alanlardan biri de tüketici davranışlarıdır. Bu konuda çoğu model marjinal ikame oranına –tüketicinin başka bir mal için (örn. sinema bileti) gözden çıkarmaya razı olduğu malın (örn. hamburger) miktarı– dayanır. Bu kavramın zayıf yanı, insanların bir üründen aldığı zevkin (ekonomistlerin ifadesiyle faydasını) derecelerine dair varsayımlar içermesidir. Birine bir adet hamburgerden ya da bir sinema filminden ne kadar fayda elde ettiğini söylemesini isterseniz, afallamış bir surat ifadesiyle karşılaşsınız.

Ekonomistler, tüketicilerin hangi malları diğerlerine tercih ettiğini bulmaya çalışmalıdırlar.

Oysa Samuelson'a göre insanların tercihlerini ölçmenin asıl yolu insanların davranışlarını analiz etmekten geçiyordu. İnsanların satın almak istediklerini söyledikleri malların sayısına

dair kaygılanmaktan ziyade, ekonomistler tüketicilerin hangi malları diğerlerine tercih ettiğini bulup çıkarmaya çalışmalıdırlar. Açıklanmış tercih teorisi geriye doğru işler, tüketicilerin satın alma kararlarına bakıp tercihlerini çıkarmaya çalışır.

Bir tüketici kendi tercihlerini, yaptığı seçimlerle gösterir – “açıklanmış” tercihler denmesinin sebebi de budur. Tüketicinin yaptığı seçimler –fiyatlardaki ve kişinin gelir durumundaki değişiklikler dikkate alınarak– gözlemlendiğinde, tüketicinin hangi mal sepetini tercih ettiği görülebilir. Tüketicilerin böyle bir karar anında rasyonel davrandıklarını varsaymak ekonomistlerin tüketici talebi modelleri inşa etmesine imkân verecektir. Aynı örneği kullanırsak, tüketicilerin hamburgeri mi yoksa sinema biletini mi tercih ettiğini görmek için, fiyatlar ve gelir değiştikçe her bir tüketicinin bu mallardan kaç tane satın aldığına bakmak gerekir.

Bu alan ekonominin nispeten teknik bir alanıdır, ama önemli olduğu kesindir. Açık tercih teorisi, soyut bir fayda kavramını kullanarak tüketici talebini öngörmek isteyen ekonomistlere ihtiyaç duymaz, daha ziyade tüketicilerin rasyonel kararlar verdiğini varsayarak, sadece onların fiyat ya da gelir değişimleri karşısında verdikleri kararlara dayanan bilgiyi kullanır. Bu da ekonomistlerin, gelir arttığında ya da yükseldiğinde ve fiyatlar yükseldiğinde ya da düştüğünde insanların nasıl davranacaklarını öngörmelerine yardım eder.

Refah Ekonomisi

Adam Smith (Bölüm 1), John Stuart Mill ve Jeremy Bentham gibi düşünürlerin devrinden bu yana ekonomistler ekonomi politikalarını toplumun genel refahı üzerindeki etkileri açısından nasıl değerlendireceklerini artık biliyorlar. Bir ekonomik neticenin diğerinden daha iyi olduğunu söylemek ne anlama gelir? Klasik sav toplumun refahının, bireyin tercihlerinin bir toplamı olduğuydu – bu savdan, tüm faaliyetlerin en çok sayıda insanın çok mutlu olması için seferber edilmesi gerektiğini savunan faydacılık kavramı doğmuştu.

Samuelson bu konuyu ele aldığı sırada, konunun ön hazırlıkları *Pareto optimumu* olarak bilinen kavramı geliştiren

İtalyan ekonomist Vilfredo Pareto tarafından çoktan tamamlanmıştı. Bu kavram bir bireyin, başka bir bireyin durumunu kötüleştirmeden kendi durumunu iyileştiremeyeceği bir noktayı ifade eder. 1938 yılında Abram Bergson adındaki bir ekonomist toplumsal refah fonksiyonu fikrini geliştirdi, bu fonksiyon toplumun hallerini birbirleriyle kıyaslayarak *az arzu edilir, çok arzu edilir* ya da *kayıtsızlıkla karşılanır* haller olarak derecelendiriyordu. Bergson bu derecelerin etik yargılara dayanması gerektiğini söylüyordu.

Samuelson'ın Bergson'un toplumsal refah fonksiyonuna zemin teşkil eden noktadan yola çıkmıştı: Refah ekonomisi etik yargılara varmayı ima ediyordu.

Samuelson'ın çıkış noktası Bergson'un toplumsal refah fonksiyonuna zemin teşkil eden konumdu: Refah ekonomisi etik yargılarda bulunmayı içeriyordu. Tüketici teorisinin kendisinde refaha dair çıkarımlar yoktu, refah ekonomisinin de etik yargılardan yola çıkması gerekiyordu, bu sebeplerle en mühim adım, tüketici teorisinin ve refah ekonomisi teorisinin net bir biçimde birbirinden ayrılması gerektiğini kabul etmektir.

Samuelson bugün Bergson-Samuelson olarak bilinen toplumsal refah fonksiyonunu kurdu. Bu fonksiyon bir ekonominin, hangi etik görüşte olursa olsun, sürece değer yargılarını dahil edebileceği fikrine dayanıyordu, söz konusu değer yargısının toplumda yaygın olup olmamasının ya da nasıl ortaya çıktığının bir önemi yoktu. Bireysel fayda ile bireysel tercihleri bir araya getirip toplumun tamamı için net bir biçimde tanımlanmış bir tercihler kümesi geliştiriyordu. Toplumdaki değişimler bazılarının durumunu iyileştirirken bazılarının durumunu kötüleştiriyordu, Samuelson'ın “adil” toplum dediği yerde ise kolektif toplumsal refahı maksimize etmek için dengeleyici ödemeler yapılırdı. Başka ekonomistlerce çürütülmüş olsa da, bu teori etğin ekonomiye girmesini sağlamıştı. Etik açıdan “daha iyi”, “daha kötü” ve “nötr” olarak nitelendirilen olası toplumsal durumları derecelendirmeye yarayan bir inanç sistemine

ait, reel değeri yansıtan tüm ekonomik ölçütlerin nasıl temsil edileceğini göstermişti.

Samuelson ailelerin refah kararlarını nasıl verdiklerini inceleyebilmek için bunu genişletti. Samuelson ilk olarak, ailenin her ferdinin neleri seçeceğini ve (aile faydası diye bir şeyin varolduğunu iddia etmek yerine) aile faydasını maksimize etmek için aile fertlerinin nasıl bir uzlaşmaya vardıklarını inceleyerek ailelerin nasıl davrandığına bakmak gerektiğini ileri sürdü.

Samuelson ailenin mal talebi ve işgücü arzına odaklanmıştı, ama günümüzde aile ekonomisi aile davranışlarının geniş yelpazesinde kendi başına bir alana dönüşmüştür: Hanehalkı üretimi, ailede zaman ve malların dağılımı, evlilik, boşanma, doğurganlık, beşeri sermaye olan çocuklara yatırım ve çalışmaz durumdaki aile fertlerinin bakımı gibi konuları içerir. Bu konuları Gary Becker bölümünde daha detaylı inceleyeceğiz.

Uluslararası Ekonomi ve Ticaret

Uluslararası ticaret ekonomisi araştırmalar yaptığı ve yazılar yazdığı uzun yıllar boyunca Samuelson'ın aklını meşgul etmiş bir konuydu. Gördüğümüz gibi (Bölüm 2) David Ricardo'nun mukayeseli üstünlük doktrinini sosyal bilimlerdeki hem doğru hem de kayda değer tek önerme olarak değerlendiriyordu. Açık tercih ve refah analizi düşünmeye ara verip, günümüzde de önemini koruyan bu karmaşık konunun can alıcı noktaları hakkında bazı bulgular elde etmişti.

Uluslararası ticaretin faydalı olduğunu söylemek ne anlama gelir?

Samuelson'ın bu soruya verdiği yanıt bugün dahi geçerliliğini korumaktadır: Uluslararası ticaretin faydalı olduğunu söylemek ne anlama gelir? Çıkış noktası

Samuelson'ın ticari kazançlar analiziydi, bu analizde hem açık tercih hem de refah analizinden yararlanıyordu. Açık tercih analizini diğer ülkelerle ticaret yapmayı kabul eden bir ülkenin

refah düzeyi, sınırlarını kapatmış ve Samuelson'ın deyişiyle otarşiyi (ekonomik açıdan kendi kendine yeterlik anlamına gelen, “kendi” ve “yetmek” anlamına gelen iki antik Yunanca sözcüğün birleşmesinden oluşmuş bir kelime) benimsemiş bir ülkeninkinden yüksektir.

Samuelson daha sonra bir sonraki aşamaya geçmiş ve iki ülkenin aynı malları ürettiği ama üretimde (ekonomistlerin faktör dedikleri) emek ve sermayenin farklı yoğunluklarda kullanıldığı bir durumda ne olacağını incelemiştir. Avusturya doğumlu ekonomist Wolfgang Stolper ile çalışarak, ticarete açılmış ülkelerin nispeten daha bol olan faktörün kullanıldığı sektörlerden kazanç elde ettiğini, kıt faktörlerin kullanıldığı sektörlerde ise zarar ettiğini göstermiştir. Yani sermayenin bol olduğu bir ülke (örneğin ABD) mesela Çin’le ticaret yaparsa, sermayesinin arttığını, ücretlerin ise düştüğünü, Çin ise ücretlerin yükseldiğini ve sermaye getirisinin düştüğünü görecektir. İki taraf da kâr elde eder, kazanç ve zararlar da ona göre dağıtılacaktır.

Samuelson ve Stolper’in analizi, gelişmekte olan ülkelerde ücretlerin neden arttığını, Batılı ülkelerde imalat tabanının neden daraldığını anlamamız açısından önem taşımaktadır. 1941 yılında yazılmış olsa da, günümüzde Batı ve Asya arasındaki mevcut ticari dengesizliklere açıklama getirdiğini rahatlıkla görebiliyoruz.

Elbette işgücü açısından zengin, az gelişmiş ülkelere mal ihraç edilmesinin, endüstrileşmiş ülkelere az paraya çalışan işçilerin ücretlerini düşürdüğü tezi korumacılıktan yana olanların kullandığı entelektüel kozlardan biridir. Tabii ki kariyerinin ileriki dönemlerinde Samuelson, ticaret yapılan ekonomilerde verimliliğin artmasının zengin ülkelere zarar verebileceğini göstermişti. Ama o, çoğu akademisyen ekonomist gibi serbest ticareti desteklemeye devam etmişti. Ticaretin, bundan fayda gören işçi ve tüketicilerin, kayıp yaşayanların zararlarını telafi edip yine de ilave bir gelir artırabilecekleri ortalama yaşam standardını yükselttiğini göstermişti.

Stolper-Samuelson teoremi ekonomilerin tarife indirimleri ve daha serbest bir ticaretten kazançlı çıkacaklarını söyleyen uluslararası ticaret teorisinin temel öngörüsünü desteklemektedir. Açık ticareti sağlama almak için, kayıp yaşayanların zararları telafi edilmezse, ticaret politikasındaki her değişiklikle hem kazananlar hem de kaybedenler olacaktır. Aralık 2013'te Bali'de gerçekleşen WTO zirvesine dek küresel ticaretin liberalleştirilmesine dair her önemli uluslararası uzlaşma zemininde bu tez dillendirilmiştir.

İlişkili bir diğer –ve bugün de kabul gören– bulgu da ticaretin kambiyo kurları üzerindeki etkisiydi. Hızlı büyüyen ülkeler kendi paralarını güçlendirmeye çalışırken, zengin ülkelerin paraları yoksul ülkelere göre daha güçlü olacaktır. Hızlı büyüyen ülkelerin ticari olmayan mal ve hizmetler yerine (örneğin berberlik), ihracat endüstrilerine yönelme eğiliminde olmalarının sebebi bu endüstrilerin yüksek verimliliğe sahip olmalarıdır.

Emek ve sermayenin sektörler arasında el değiştirebildiğini varsayalım, hızlı büyüyen ihracat odaklı bir sektör işçileri, parayı ve hammaddeyi kendine çekecek, ücretlerin ve fiyatların da yükselmesine yol açacaktır. Ama bunun neticesinde ticari olmayan malların üretimini daha maliyetli hale getirecek ve o sektörde fiyatların yükselmesine yol açacaktır. Bu düşüncenin uzun vadedeki neticesi satınalma gücü paritesinin (SGP) yaratılması olmuştur, SGP, IMF gibi örgütlerin kullandığı ekonomik büyüme ölçütüdür, büyümeyi dolarla ifade etmek yerine, ulusal paranın değerini ulusal piyasadaki fiyatlarla ölçer.

Samuelson'ın ticarete dair çok sayıdaki tespitinin içinde öne çıkan önemli bir diğer teorem de faktör fiyatlarının eşitlenmesi denen tuhaf isimli teoremdir. Ekonomistler sermaye ve emeğin serbest dolaşımının –İngiliz İmparatorluğu döneminde ve kitleler Amerika'ya göç ettiğinde– eski ve yeni dünyadaki getiri oranları arasındaki farkı ortadan kaldıracaklarını epeydir biliyorlardı. Ama mal ticareti de aynı etkiyi yaratabilir miydi? Samuelson mal fiyatlarının aynı olduğu, teknolojik açıdan aynı

seviyedeki iki ülke arasındaki ticaretin, çıktı fiyatlarının sürekli aynı seviyede düşmesini, bunun da iki ülkedeki faktör fiyatlarının (sermaye ve emek) eşitlenmesini sağlayacağını teoride kanıtlamıştı.

Gerçek hayatta ise bu her zaman geçerli değildi. Ülkeler arasında göçmen kontrolleri, teknolojik seviye ve hukukun bağlayıcılığı gibi konulardaki farklar, fiyatların ve ücretlerin aynı seviyede kalmadığının açık bir göstergesiydi (NAFTA'ya taraf olan ABD ve Meksika örneğinde bunu görebiliyoruz). Yine de bu, ticaret ekonomisinin düşünsel temelini teşkil eden önemli bir teoridir.

Finansal Ekonomi

Samuelson kariyerinin sonuna doğru 1980'lerden bu yana ekonomilerin giderek finansallaşmasıyla hayli uyumlu bir alana, finansal ekonomiye yöneldi. İki spesifik husus yani refah ekonomisi ve ardışık nesiller üzerinde çalıştı, tıpkı ticaret konusunda olduğu gibi bu konuda da başkalarının çok daha büyük teoriler –etkin piyasa ve rehin senedi fiyatlandırma– inşa etmesini sağlayacak bir zemin kurdu. İlki Samuelson'ın şu keşfiydi: Katılımcıların bilgiye tam erişiminin olduğu rekabetçi piyasalarda, zaman içindeki fiyat hareketleri temelde rastlantısaldır. Bu keşif yatırımcılar arasında piyasa “vurgunu”yla yüksek performansa ulaşmaya çalışma yerine endekse dayalı fonlara yatırım yapma trendini başlattı. Ayrıca 2013 yılında Nobel Ödülü'nü paylaşan Eugene Fama'nın ileri sürdüğü teorisin, yani etkin piyasa hipotezinin temelini oluşturdu. Benzer şekilde rehin senetlerinin fiyatlandırılmasına –gelecekteki bir tarih için şirket hissesi opsiyonu satın alma– dair çalışmaları da finansal opsiyonların fiyatlandırılmasına dair araştırmalara zemin teşkil etti. Bu da Robert Merton, Fischer Black ve Myron Scholes'a Nobel Ödülü kazandırdı, aynı zamanda da dolaylı olarak karmaşık finansal ürünlerdeki muazzam gelişime ön ayak oldu.

Mirası

Paul Samuelson'ın ekonominin anlaşılmasında ve öğretilmesinde kalıcı bir iz bıraktığına şüphe yoktur. Yetmiş yıllık bir döneme yayılan kariyerinde ekonominin geniş yelpazesinde çok sayıda meseleyi ele alan sayısız makale yazdı. Aralık 2009'da 94 yaşında öldü, ölümünün ardından methiyeler düzüldü, bu methiyelerin hepsi de onun çok sayıda farklı alan üzerindeki tesirine odaklanmıştı.

Bu bölümde onun çığır açan teorilerinin sadece birkaçını özetledik. Vardığı neticeler ve teoremleri hiçbir alanda –gerek ticaret, gerek kamu maliyesi gerekse tüketici davranışları alanında– son sözü söylemeseler de, onun tespitleri kendisinden sonra gelen ekonomistlerin üzerinde yeni teoriler geliştirdiği sağlam bir zemin yarattı.

***Samuelson'ın eserleri
geçmişteki –ve
günümüzdeki– ekonomi
eğitimini kökünden
değiştirmiştir.***

Günümüzde ekonominin ilkelere hakkında çok sayıda ders kitabı var, ama Samuelson disiplinin geçtiğimiz 250 yıllık eğitiminde öne çıkan beş kitaptan birini yazmıştır. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* (Bölüm 1),

Ricardo'nun *Siyasal Ekonomi ve Vergilendirmenin İlkeleri* (Bölüm 2), John Stuart Mill'in *Principles of Political Economy* [Siyasal İktisadın İlkeleri] ve Marshall'ın *Principles of Economics* (Bölüm 4) kitapları ile aynı mertebededir. Samuelson'ın eserleri geçmişteki –ve günümüzdeki– ekonomi eğitimini kökünden değiştirmiştir. Yakın geçmişe bakarsak, Samuelson'ın, *Economics* eserinde, Keynes'in –asla ders kitabı olarak kullanılamayacak– *Genel Teori'sini* (Bölüm 5) alıp, onu basitleştirmiş, geliştirmiş ve lisans öğrencilerinin hazmedebileceği bir hale getirdiğini görürüz. Aynı zamanda parasalcı ekonomistlerin geliştirdiği her yeni anti-Keynesçi sava, kitabı 19 basımda da en güncel haliyle yer vermeyi ihmal etmemiştir.

Ekonomi Teorileri

Samuelson büyük genel ekonomistlerin sonuncusuydu; ticaret, makroekonomi, kamu maliyesi ve tüketici davranışı konularında önemli katkılar yaptı. Ekonominin belli alanlarında ismi hâlâ yankı uyandırmaktadır. Makroekonomi üzerine çalışmaları finansal krizin ertesinde yeni bir ekonomi teorisi kurma gayretindeki yeni Keynesçiler ve yeni parasalcılar arasında süregelen tartışmaları hâlâ etkilemektedir.

Kamu mallarını tanımlayan ve onun piyasa mekanizması dışında nasıl bölüştürüleceğini araştıran eseri, soyu tükenen türleri koruma ve küresel ısınmaya çare bulma gibi konuları çözmeyi arzulayan politikacıların ve ekonomistlerin dahil olduğu hararetli tartışmalara ilham vermektedir. Ardışık nesiller modeli yaşlı nüfusun finanse edilmesine dair giderek endişe verici hale gelen tartışmalara zemin oluştururken, açık tercih teorisi de tüketici talebinin anlaşılmasına esas teşkil eder.

Samuelson'ın ticaret hakkındaki fikirleri serbest ticareti destekleyenler ile korumacı ekonomiyi destekleyenler arasındaki tartışmalara ilham vermektedir, iki tarafın elinde de onun geniş yelpazedeki çalışmalarından çıkarılmış kozlar vardır. Harvard Üniversitesi ekonomi profesörlerinden Kenneth Rogoff'un Samuelson'ın çalışmalarını övdüğü bir deneme derlemesinde söylediği gibi: "Eğer bir gün olur da gezegenler arası ticaret başlarsa (örneğin, radyo sinyalleri üzerinden teknolojik tasarım ve müzik gibi şeylerin değiş tokuş edilmesi gibi), ekonomistler kısa sürede kendilerini Samuelson'ın 1948 tarihli makalesinden bahsederken bulacaklardır."⁹

Uygulamadaki Ekonomi Teorileri

Samuelson en çok araştırırken, yazarken ve öğretirken mutlu-
luydu, yine de genel ekonomik tartışmaları etkilemekten geri
durmadı. Savaş sonrası dönemin en önemli Keynesçi ekonomis-

ti olduğundan Senatör John F. Kennedy tarafından dönemin baş ekonomi danışmanı olarak atanmıştı, Samuelson Kennedy'den sonraki başkan göreve başlayana dek bu görevi sürdürdü.

Washington'a gitmek yerine, Council of Economic Advisors [Ekonomi Danışmanları Konseyi] üyelerinin seçimine yardım etmeyi ve gerekli hallerde MIT'deki ofisinden danışmanlık vermeyi kabul etmişti. Kennedy suiskastından sonra Samuelson, Başkan Lyndon B. Johnson'a danışmanlık yapmaya devam etti: Rahmetli kardeşi Robert Summers (soyisini değiştirmişti) Pennsylvania Üniversitesi'nde profesörlük yapmıştı, kardeşinin karısı Anita da aynı üniversiteden emekli olmuş bir profesördü ve yeğeni Lawrence Summers 2010 yılına dek Başkan Barack Obama'nın National Economic Council'ine [Ulusal Ekonomi Konseyi] hizmet vermişti.

Samuelson Eylül 1966'dan Mayıs 1981'e dek *Newsweek* dergisinde düzenli olarak yazdı. Bu dergide 250'ye yakın yazısı yayımlandı, uzun yıllar boyunca üç haftalık periyotlarla Milton Friedman ve ABD Merkez Bankası'nda çalışmış, Yale'li bir ekonomist olan Henry Wallich ile aynı köşeyi paylaştı. Bu dönemin büyük bir kısmında özellikle Friedman'la atışmıştır. Samuelson doğrudan Friedman'la tartışmanın kendisine endişe verdiğini söylese de –zira ikisi çok yakın arkadaşı–, meslektaşının serbest piyasayı savunan güçlü görüşlerine karşı devlet müdahalesi ve düzenlemelerini öngören Keynesçi geleneği temsil etmiştir.

Artıları Eksileri

Nobel ödüllü ekonomist Kenneth Arrow, deneme derlemesinin giriş bölümünde Samuelson'ın eserini överek “Onun başarıları olmadan modern bir ekonomi düşünülemez,” demiştir. Nobel ödüllü diğer bir ekonomist, Paul Krugman, Samuelson'ın ekonomide “kelimenin ilk anlamıyla” sekiz yepyeni alan “yaratıldığını”, Samuelson'ın büyük ekonomi düşünürleri arasına girmesi için bunlardan herhangi birinin tek başına yeterli olacağını

söylemiştir. Samuelson'ın yetmiş yıllık bir kariyere sahip olması, onun, Büyük Buhran'ı ve yakın geçmişteki küresel finans krizini ele almış çok az ekonomistten biri olduğunu gösterir. Dolayısıyla onun ürettikleri de söz konusu uzun dönemin ekonomi eğilimleri –klasik ekonomi, Keynesçilik, parasalcılık, Yeni Keynesçilik ve neoklasik teori– arasında bir köprü işlevi görmektedir.

Ancak tüm bunlar bizim ekonomi bilgimize yaptığı devasa katkıyı anlatmaya yetmez. Keynes, Friedman ve bu kitapta yer alan diğer ekonomistler gibi kişisel olarak öne çıkmaz, ama onun çalışmaları olmasa ekonomi bilimi bugün ne halde olurdu bilemiyoruz. Ancak küresel finans krizinden bu yana, hem ana akım ekonominin krizi öngörme başarısızlığı hem de ekonomistlerin matematik kanıtlara odaklanması yüzünden sert tepkiler almaktadır. Bu tartışmanın Samuelson'ın uzun vadedeki ününü nasıl etkileyeceğini zaman gösterecektir.

Okuma Listesi:

- K. Puttaswamaiah, *Paul Samuelson and the Foundations of Modern Economics* (Transaction Publishers, 2001).
- Paul Samuelson, *Foundations of Economic Analysis* (1947).
- Paul A. Samuelson, *Economics: an introductory analysis* (1948).
- Paul A. Samuelson, *Collected Scientific Papers* (1966).
- Paul Samuelson (ed.), *Inside the Economist's Mind* (2007).
- Mark Skousen, 'The Perseverance of Paul Samuelson's Economics', *Journal of Economic Perspectives*, Cilt. 11(2) (1997), s.137-52.
- E. Cary Soloki ve Robert M. Brown (ed.), *Paul Samuelson and Modern Economics Theory* (McGraw-Hill, 1983).
- Michael Szenberg, Lall Ramrattan ve Aron A. Gottesman (Ed.), *Samuelsonian Economics and the Twenty-First Century* (Oxford University Press, 2006).
- John Cunningham Wood (ed.), *Paul A. Samuelson: critical assessments* (Routledge, 2005).

Gary Becker

Gerçek Dünyada Ekonomi

“Suçluların diğer insanlardan tamamen farklı dürtülerle hareket ettiği varsayımına pek sıcak bakmıyordum.”

*Gary Becker, Alfred Nobel anısına, ödül töreni konuşmasından,
9 Aralık 1992*

Giriş

Ekonomistlerin çoğu, teorilerinin gerçek hayattaki yansımalarını düşünmeyip kendilerini matematik denklemleri çözmeye adanmakla suçlanmıştır. Gary Becker akademik ekonomi açısından kesinlikle beceriksiz değildir, ama asıl başarısı neoklasik ekonomi yaklaşımını, yakın zamana dek sadece sosyologlar ve avukatların alanına girdiği düşünülen geniş yelpazedeki “gerçek dünya” problemlerine uygulamış olmasıdır. Bu problemler içinde ırk ayrımcılığı, suç ve ceza, ailelerin nasıl işlediği ve uyuşturucu bağımlılığının anlaşılması gibi meseleler vardır.

1992 yılında ekonomi alanında tek başına kazandığı Nobel Ödülü’nün takdim konuşmasında, “mikroekonomik analizin alanını, piyasa dışı davranışlar da dahil olmak üzere, insan davranış ve etkileşimini geniş bir çerçevede ele alacak biçimde” genişleten çalışmalarından söz edilmiştir. Analizi, insan davranışının rasyonel olduğu ve insanın, teşviklere, kendi mutluluğunu maksimize edecek bir tarzda yanıt verdiği fikrine kök salmıştır.

İnsanlar teşviklere kendi mutluluklarını maksimize edecek tarzda yanıt verirler.

Becker Chicago düşünce okuluna adım atmış ve 1955 yılında doktorasını verdiği Chicago Üniversitesi’nde 1968 yılına dek öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 1967 yılında ekonomi düşünc-

cesine ve bilgisine en ciddi katkıyı yapan 40 yaş altı Amerikalı ekonomist olarak John Bates Clark Ödülü’ne layık görülmüş-

tür. Fikirlerine ilk başlarda kuşkuyla yaklaşılmış olsa da, hem ekonomide hem de ekonomi dışında çok sayıda düşünsel alanı etkilediği artık anlaşılmıştır.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

Gary Stanley Becker 2 Aralık 1930 yılında, Büyük Buhran döneminde dünyaya geldi, gerçi şahsen bundan etkilenmemişti. Küçük bir işletmenin sahibi olan Louis Becker'ın oğluydu, Louis Becker 14 yaşında okulu bırakıp, Kanada'nın Montreal şehrinden ayrılmış, para kazanmak için ABD'ye gelmiş, Pennsylvania'da bir maden kasabası olan Pottsville'e yerleşmişti. Louis Becker'ın soyu, ailesi altı aylıkken New York'a göç eden karısı Anna Siskind gibi Doğu Avrupa'dan gelmiş Yahudi göçmenlere dayanıyordu. Gary Becker'ın annesi de okulu bırakmıştı, yani Becker bir bakıma bu kitaptaki diğer ekonomistlerden farklı olarak akademik bir ortamda büyümemişti.

Becker evlerinde çok sayıda kitap olmadığını ama babasının finansal ve politik haberleri takip ettiğini söylemiştir. Geleceğin Nobel ödüllü ekonomistinin büyümesi için ideal bir ortam gibi görünmeyebilir, ama edindiği bilgi ve tecrübe sayesinde kendisini o yönde ilerlemeye sevk eden birtakım faktörleri tanımlamıştır. Ailesi New York'a taşındıktan sonra Brooklyn'de okula gitti.

Nobel Ödülü için hazırlanan biyografisinde Becker, 16 yaşına geldiğinde matematik takımı ile hentbol takımı arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığını söylemiştir, her iki alanda da hayli başarılıydı. "Hentbolda daha iyi olsam da matematiği seçmem önceliklerimin değiştiğini gösteriyordu," diye yazmıştır. Aynı zamanda evlerinde politika ve adalet hakkında bolca "hararetle tartışma" yapıldığını söylemiştir. "İnanıyorum ki bu, liseyi bitirdiğimde neden matematiğe olan ilgimle toplum yararına bir şeyler yapma arzusu arasında gidip geldiğimi kısmen açıklıyor."

Princeton Üniversitesi'nde lisans eğitimi almaya başladı,

eğitimi dört yıl yerine üç yılda tamamladı ve yaz boyunca ileri matematikte ek dersler alarak 1951 yılında mezun oldu. Ivy League üniversitesindeyken¹ “tesadüfen” ekonomi dersi aldığını söylemiştir. Topluma tesiri olan bir alanda eğitim almak konusunda istekliydi ve ilk başta sosyolojiye yönelmeyi düşünmüştü, ama sosyolojinin çok zor olduğuna hükmetmişti. Chicago Üniversitesi’nin ekonomi bölümüne yazıldı.

Hangi alanlara odaklanacağı konusunda artık ok yaydan çıkmıştı. 1955 yılında *The Economics of Racial Discrimination* [Irk Ayrımcılığının Ekonomisi] başlıklı doktora teziyle 1955 yılında mezun oldu ve Milton Friedman’ın (Bölüm 7) verdiği mikroekonomi derslerinden derinlemesine etkilendiğini söylemiştir. Friedman ona klasik mikroekonomi yaklaşımı gibi sağlam bir zemin vermişti, öte yandan emek piyasası, beşeri sermaye, endüstriyel örgütlenme, olasılık ve istatistik gibi alanların önde gelen isimlerinden de etkilenmişti.

Hayatının dönüm noktası, Columbia Üniversitesi’nde çalışmaya başladıktan sonra, 1957 yılında doktora tezine dayanan ve *The Economics of Discrimination* ismini taşıyan kitabının yayımlanmasıydı. Bu kitap işverenler, işçiler ve tüketicilerin yaptığı ırk ayrımcılığının, işe alma, işe girme ya da bir mal veya hizmet satın almadan önce tarttıkları bedelleri nasıl yükselttiğini göstermek için cebiri kullanıyor, ayrımcılığı ekonomik bağlamda yeniden tanımlıyordu. Becker o yıllarda ABD ekonomisini altüst eden toplumsal meselelerin açıklanmasında ve hafifletilmesinde ekonominin nasıl kullanılabileceğini inceleyeceği bir kariyerde karar kılmıştı.

Önemli Ekonomi Teorileri ve Eserleri

Becker, insanların ekonomik karar verirkenki davranış tarzlarının bir grup önemli ekonomi prensibi tarafından belirlendiğine inanıyordu. Bunların arkasında, kişilerin –insan, firma ya da devlet, fark etmez– rasyonel davranma eğiliminde oldukları

ve o yolu izleyenlerin, refahlarını mümkün olan en yüksek oranda artıracakları düşüncesi vardı. Becker bu fikirleri, bilim insanlarının, insan davranışlarının yerleşmiş alışkanlıklar tarafından şekillendirildiği ya da tamamen irrasyonel oldukları, bu nedenle de mantıkla açıklanamayacakları varsayımının hâkim olduğu alanlara uyguladı.

Bu rasyonel davranış varsayımının doğrudan Adam Smith'in (Bölüm 1) ileri sürdüğü aydınlanmış kişisel çıkar doktrininin alındığını vurgulamamız gerekiyor. Becker aynı zamanda bireyleri hareket geçiren şeyin, Marx'ın (Bölüm 3) inandığı gibi, bencillik ve kazançtan ibaret olmadığını anlamıştı. İnsan kişisel menfaatini, ama ekonomistlerin çok daha zengin bir grup değer ve tercihten kaynaklandığını gördüğü türden kişisel bir menfaati artırma arzusuyla hareket ediyordu.

Azınlıklara Ayrımcılık Yapmak

Bu alan Becker'ın –doktora tezinde– ele aldığı ilk mesele olmakla kalmadı, onun ekonomik meselelere yaklaşımını tanımlamasına yardımcı oldu. Chicago'dayken yayımladığı kitabın birkaç olumlu değerlendirme aldığı ama genel bir merak uyandırmadığını hatırlatır. Elbette çoğu ekonomist meslektaş da söz konusu çalışmanın gerçek ekonomi olmadığını düşünmüştü. Yine de Friedman ve Chicago'daki diğer profesörlerden aldığı destek sayesinde, o alanda devam etme direncini gösterdiğini söylemiştir.

Becker ekonomist olarak çalışmaya başladığında ayrımcılık literatürü hayli fakirdi, ekonomi perspektifinden bakan tek bir çalışma dahi yoktu. Adam Smith hoşla gitmeyen ve zor olduğu sürece bir işin ücretinin daha yüksek olabileceğini anlıyordu, ama bunun insanların görüşlerini nasıl etkilediğini incelememişti. Becker başta siyahlara, sonra da diğer azınlıklara ve kadınlara neden ayrımcılık yapıldığını ve bunun ekonomik sistemi nasıl beslediğini ekonomi teorisiyle açıklamaya girişti.

Ayrımcılığın parasal bir etkisi olduğu açıktır. Bir beyazla

Ayrımcılığın parasal bir etkisi vardır.

aynı niteliklere sahip bir siyahi işi beyaza kaptırıyorsa, o işyerine daha düşük seviyede bir iş

yapmak zorunda kalıyorsa şüphesiz zaman içinde beyazdan daha az kazanacaktır. Eğer siyahlar beyazlara kıyasla daha zor iş buluyorsa, işsizlik seviyesi daha yüksek olacaktır ki bunun da finansal bir maliyeti vardır. Peki bir ekonomist bu kararlara yol açan faktörleri nasıl tespit edebilir?

Becker işverenlerin sadece potansiyel işçinin verimliliğini dikkate aldığı, işçilerin kim için çalışacaklarını önemsemedikleri, tüketicilerin de sadece mal ve hizmetin kalitesiyle ilgilendiği yönündeki klasik varsayımları terk etti. Irk, cinsiyet ve zevk ile tavır konusunda belirleyici olan diğer kişisel özelliklerin etkisini bir araya getiren bir katsayı geliştirdi.

Özünde bu analiz, insanların, hakkında önyargılara sahip oldukları kişilerle iş yaparken zihnen –parasal olmasa da– belli bir bedele katlandıkları fikrine dayanır. Anlık maliyet, azınlık mensubu kişiye patlar, ister potansiyel işçi, isterse işveren ya da perakendeci olsun, önyargının bedeline bunlar katlanırlar. Ayrımcılığın kurbanının azınlık olması halinde bu daha da geçerlidir. Ancak Becker buna önemli ve yeni bir boyut kazandırmıştır –ayrımcılık yapan kişi de neredeyse daima önyargı yüzünden değerli bir fırsatı kaçırdığı için zarar eder.

Ancak kurbanlar çoğunluktaysa bu maliyete iki taraf da katlanacaktır, örneğin işe başvurma potansiyeli olan çoğunluğa kendini kapatan bir işverenin en iyi adayları bulması mümkün değildir. Becker'ın kendisi çoğunluk/azınlık senaryosunun, bu senaryonun alenen uygulandığı Güney Afrika'daki apartheid rejiminin² nihayet çökmesinin gerekçelerinden biri olduğunu düşünüyordu.

Becker, işverenlerin başkalarının uzak durduğu işçileri istihdam etmesini sağladığı için rekabetin, ayrımcılığın bertaraf edilmesinde hayati bir unsur olabileceğinin farkındaydı. Ayrıca yasaların katı olduğu, dolayısıyla da rekabetin düşük olduğu

endüstrilerde ayrımcılığın daha yaygın olduğunu da kanıtlamıştı.

Beşeri Sermaye İnşa Etmek

Yönetim danışmanlarının pek sevdiği, bezdiğimiz bir ifade olabilir bu başlık, ama 1950'lerde Becker teorisini geliştirene ve aynı isimde çok satan bir kitap yazana dek kimsenin beşeri sermaye kavramından haberi yoktu. Ekonomistler de, insanların emek gücüne sahip olduğunu ancak ondan sonra kabul ettiler. Becker, insanların okul ve mesleki eğitimlerine yapılan yatırımların nasıl geri döndüğünü ele almaya karar verdi.

Daha iyi bir eğitim verme ya da daha yüksek beceriler kazandırma anlamında bir insanın bilgisine yapılan yatırımın iş sermayesi, hisse, bina, makine ya da teknoloji gibi bir varlık olduğunu söyledi. Bu iki grup varlığın ortak noktası uzun vadeli gelir akışı yaratmaları ve ekonominin başka kısımlarındaki büyüme için katalizör görevi görmeleridir.

Becker bu teorisinin insanlara makine gibi davranmayı küçültücü addeden kişilerin nefretini topladığını söylemişti. Oysa onun –zamanında çığır açan– görüşü, okul eğitimi, mesleki eğitim, tıbbi bakım, genel ve spesifik bilginin tamamının yatırım biçimleri olduğuydu. Ancak fiziki sermayeden farklı olarak sahiplerinden ayrı düşünülemezlerdi.

İlk başta, ortaöğrenimden sonra eğitimi yarıda bırakmayıp üniversiteye giderek kazancını artırabilecek kaç kişi olduğunu ve bunun kişilerin kariyer yaşamlarında karşılaşılabilecekleri iş –ya da işsizlik– olasılıklarını nasıl etkilediğini deneysel olarak kavramaya çalıştı. Daha sonra insanların eğitim, bilgi, mesleki eğitim ve becerilerini geliştirmenin maliyetini ve faydalarını nasıl değerlendirdiklerine baktı.

Becker buradan hareketle bireyler kadar firmaları da içine alan genel bir beşeri sermaye teorisi kurdu ve makroekonomik analizde kullanılabilecek biçimde kazanç ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi ayrıntılarıyla tanımladı. Ekonominin arz ayağını

geliştirmek –ekonominin işleyişinin kalitesini yükseltmek– talebi artırmaya çalışmaktan tamamen farklı bir yolla ekonominin uzun vadeli üretim potansiyelini artırabilirdi.

Harvard'da ders veren Richard Freeman ve Becker'ın Chicago'lu meslektaşları Kevin Murphy gibi ekonomistler ABD'de üniversite eğitiminin faydasında 1970'lerde meydana gelen düşüş ile bunun ardından gelen yükselişin (üniversite mezunları ile okulu bırakanların ortalama kazançları arasındaki farkın artması anlamında), üniversiteye kaydolan öğrenci sayısı ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Becker ekonomiye özgü bir kavram olan fırsat maliyeti kavramını kullanarak, öğrencilerin katlandığı tek maliyetin üniversite eğitime başlarken ödenen harçtan ibaret olmadığını söylemiştir, diğer bir maliyet de emek piyasasının dışında kalarak kaybettikleri üç ya da daha çok yıllık kazançtı. Bu da, durgunluk ya da düşük büyüme dönemlerinde, yani kazançların artsa artsa nominal olarak artacağı dönemlerde, bu ücretlerden vazgeçip, uzun vadede kâr getirecek daha iyi bir eğitime yatırım yapmanın ekonomik açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu teoride zaman bir maliyettir: Sabırsız insanlar kendi beşeri sermayelerine daha az yatırım yapacaklardır, zira yatırımın meyvelerini toplamak için beklemeye katlanamazlar.

Becker aynı zamanda genel ve özel eğitim/bilgi arasında da bir ayrım yapmıştır, ikincisi çalışılan firma açısından önemlidir, ama ilki tüm işçilerin işine yarar. Bu ayrım belli becerilere sahip işçilere, işten ayrılımlarının önüne geçmek için neden daha yüksek ücret verildiğini ve ekonominin kötüye gittiği dönemlerde neden kolay kolay gözden çıkarılmadıklarını açıklar. Ayrıca çoğu firmanın neden yeni birilerini işe almak yerine mevcut işçileri terfi ettirdiğini de açıklar, zira yeni işçilerin firmanın yapısı ve “kültürü”nü öğrenmeleri zaman alır. Belli becerilere sahip işçiler çalıştıkları firmadan daha yüksek ücret isteme eğiliminde olduklarından, yıllık bankacı ikramiyelerinde görülebileceği gibi, daha yüksek bir ücret için pazarlık

edebilirler.

Uygulamada bu fenomenin en bariz örneği muhtemelen, geçtiğimiz kırk yılda işgücüne katılan kadın işçi sayısındaki dikkat çekici değişimdir. Geleneksel olarak, kadınlar erkeklere kıyasla daha çok yarı zamanlı ve kesintili çalışmaktaydı, bunun sebebi kısmen çocuk sahibi olduktan sonra emek piyasasından çekilmeleriydi. Toplumsal değişimler, çalışma hayatında kadınlara daha geniş haklar tanınması ve hizmet sektörü işlerindeki artış, emek piyasasına girme konusunda daha çok sayıda kadını cesaretlendirdi, yükseköğrenime yatırım yapma konusunda teşvik etti. Kadınlar geleneksel “kadın meslekleri”ni bir yana bırakıp daha iyi ücretler ödeyen muhasebe, hukuk, tıp, mühendislik vs. alanlarda çalışmaya yöneldiğinden beri cinsiyetler arasındaki ücret farkı –hâlâ hayli büyük olsa da– zaman içinde azalmıştır.

Becker’ın araştırması insanları emek piyasasına farklı gözlemlerle bakmaya sevk etti. Becker’ın beşeri sermaye teorisinin; gelir dağılımının neden mevcut durumdaki gibi çarpık olduğu (yani işgücünde neden eşitsizlik olduğunu), farklı yaş grupları arasında gelir dağılımı ve vasıflı işçilere kıyasla vasıfsız işçiler arasındaki işsizlik örüntüleri konusunda önemli çıkarımlarda bulunduğu açıktır. Becker’ın fikirleri çok yakın geçmişte, büyüme kavramına beşeri sermayeyi de hakkıyla hesaba katan –Nobel ödüllü Robert Lucas’ın “içsel büyüme” dediği– yeni bir bakış getirmiştir.

Yeni Ev Ekonomisi

Becker’ın esaslı araştırmalarından biri ailelerin nasıl karar aldığını ekonomik karar alma mekanizmasıyla yorumlamasıydı. Paul Samuelson’ın, ailenin, bireylerin toplam faydayı maksimize etmek için işbirliği yaptığı bir birim olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki görüşlerine yer vermiştik (Bölüm 8). Becker ailede zamanın nasıl bölüştürüldüğünü incelemek ve insanların neden çocuk sahibi olduğunu, çocuklarını neden

eğittiğini, kadın ve erkeklerin neden evlendiklerini ya da boşan-
dıklarını ekonomiyle açıklamak suretiyle daha da ileri gitti.

Beşeri sermaye hakkındaki çalışmaları Becker'ı her çocuğun
neden farklı imkân ve yaşam yoluna sahip olduğunu düşün-
meye sevk etti. Bazı çocuklar üniversiteye giderken bazıları
üniversiteye gitmiyordu. Bunların içinde okulu daha da erken
bırakanlar vardı, bazıları kendi kariyer yolunu kendi çiziyor
ve çok başarılı oluyordu, tabii bu hepsi için geçerli değildi. Bu
farkı yaratan şeyin aileyle ilgili olduğuna inanıyordu. Ona göre,
her ailede işin içine, çocukların kendi nihai kararlarını etkileyen
seçimlerinden kaynaklanan faktörler giriyordu.

A Treatise on the Family [Aile Üzerine Bir Deneme] isim-
Bir ev “küçük bir fabrika” li kitabında özetlediği düşünce,
olarak ele alınabilir. beşeri sermaye ve ayrımcılık hak-
kındaki fikirlerinden daha kış-
kırtıcıydı, öyle ki Nobel komite-

si, bu düşüncesini “ekonomi teorisinin uygulanabilirliğini esaslı
bir biçimde genişleten” bir yanıt olarak nitelendirmişti. Temel
önermesi evin, zamanı ve “hanehalkının açık bir piyasada satın
aldığı” mal ve hizmet girdilerini kullanarak temel mallar dediği
yemek, ev ortamı, eğlence vs. gibi şeyleri üreten “küçük bir
fabrika” olarak ele alınabileceğiydi.

Bu temel malları üretmenin maliyetinin alışveriş faturasında
yazan rakamdan ibaret olmadığını anlamıştı, bu üretimin bir de
zaman maliyeti (yemek pişirme, temizlik, evi toplama, düzenle-
me vs. için) vardı. Aile üyelerinden birinin ücretinin değişmesi,
elbette aile üyelerinin temel malların üretimine ne kadar zaman
ayıracaklarını etkileyecekti. Zamanı az ücreti bol olan bankacı ve
eşlerinin –eve daha az para girmesi halinde kendilerinin yapacağı
işleri– para karşılığında tutulmuş yardımcı ya da çocuk bakıcısı-
na yaptırmalarının arkasındaki örtülü ekonomik gerekçe budur.

Ancak evlenmeye karar verirken ya da daha sonra ev içi
görevleri bölüşürken insanlar sadece paraya bakmazlar. Aynı
zamanda sevgi, ilgi, karşıdakinin dış görünüşü, zekâsı ve çift

olarak uyuma dair fikir verecek eğitim seviyesine de bakarlar. Başka ölçütler de sayılabilir elbet, ama Becker yine de insanların kendi menfaatlerini gözettiklerini, seçimlerinin fayda ve maliyetlerini karşılaştıklarını ve kendi saadetlerini maksimize edeceğine inandıkları hayat arkadaşını seçtiklerini söylemişti.

Eğer insanlar beşeri sermaye deposuysa, çocukların da zaman kaynağı (çocuk bakımı) ve girdi (yiyecek ve bebek bezi) gerektiren dayanaklı tüketim malları ya da sermaye malları olmaları gerekir, ama zaman içinde ailelerine hem maddi (ücretlerinden pay ve yaşlılıkta bakım) hem de gayrimaddi (sevgi ve ilgi) yollarla hizmet edeceklerdi. Çocuk sahibi olma kararı da bu nedenle Becker'ın evlilik kararı hakkında düşündüğü gibi ekonomik bir yatırım kararıdır.

Bu analizde çiftler çocuk sahibi olup olmayacaklarına, olacaklarsa kaç çocuk yapacaklarına karar verirken çocuk sahibi olmanın faydalarını ve maliyetlerini ölçerler, onları diğer benzer mal ve hizmetlerle kıyaslarlar. Çocukların “fiyatı” her çiftin kendi seçimlerine, gelir durumlarına ve satın almayı planladıkları girdilere (örneğin eğitim hizmetini özel okuldan mı yoksa devlet okulundan mı alacaklarına) göre çeşitlilik gösterecektir. Çocuk yetiştirmenin özellikle ilk yıllarda aşırı derecede zaman yoğun bir faaliyet olduğu düşünülürse, ebeveynin –özellikle de annenin– zamanının fiyatı bu kararın önemli bileşenlerinden biri olacaktır.

Bu açıdan bakılınca, daha varlıklı ebeveynler için her bir ek çocuğun fiyatı, daha yoksul bir aile için olduğundan daha yüksek olacaktı (fırsat maliyeti fikri burada bir kez daha devreye giriyor). Modern ekonomilerde, kadınların kazançları arttıkça ailelerin giderek küçüldüğünü görebiliyoruz. Modern toplumlarda insanlar muhtelemen, Becker'ın “daha kaliteli” çocuklar adını verdiği şeye –örneğin ahlaki açıdan iyi olmalarından ziyade iyi eğitilmiş ve becerikli çocuklara– sahip olmak istiyorlar, gelişmekte olan ekonomilerde ise insanlar zamanı geldiğinde gıda üretimine yardım edecek daha çok sayıda çocuk

doğurmaktan yana olabilirler. Ücretler yükseldikçe aileler beşeri sermayelerine daha çok yatırım yapar, bir yandan da çocuk sayısını azaltırlar.

Becker bu analizi ayrıca artan boşanma oranlarını açıklamak için kullandı. Kadınların ücretlerinin yükselmesi muhtemelen boşanma eğilimini artırıyordu. Geçmişte sadece yarı zamanlı ya da sürekliliği olmayan işlerde çalışabilen bir kadın, kişisel refahını ve gelecekteki yaşam kalitesini önemli derecede etkileyeceğini düşünerek boşanmaktan korkardı. Ama iyi bir işi varsa ve evliliği kötüye gidiyorsa, o vakit iyi bir ücret kazanmaya devam edeceğini ve kocasına tamamen bağımlı olmayacağını bilecektir.

Becker'ın ünlü kavramlarından biri “rotten kid theorem” [çürük çocuk teorisi] olarak bilinir.

Bir ailenin üyeleri, ne kadar bencil olurlarsa olsunlar, doğru yönlendirilirse diğer üyelerin mutluluğunu artırmaya çalışacaktır. Becker kendi çocuklarına para veren varlıklı, fedakâr bir hanehalkı reisinden hareket eder. Kardeşinin canını yakmaktan zevk alan bir çocuk bile ödüllendirileceğini bilirse davranışını değiştirmeye özendirilebilir. Bunun neticesinde de fedakâr ebeveyn ve bir ihtimal bencil çocukları da verimli aile içi ilişkiler geliştirebilirler.

Topluca bakıldığında bu fikirlerin bazı insanlara nahoş gelmemesine imkân yok. 1995 yılında Amerikalı feminist ekonomist Barbara Bergmann, Becker'ın bulgularını “abes yargılar”³ olarak nitelendirip eklemişti: “Becker'ın aileye dair düşünürken kullandığı yöntem, neredeyse tüm neoklasik teoriler gibi, kurumların yararlı ve devlet müdahalesinin ise en iyi durumda bile gereksiz, hatta zararlı gösteren bir yargıya varıyor.” Diğer bir feminist ekonomist, Nancy Folbre de, Becker'ı, (bir cinsiyetin) ev işi becerilerine yapılan yatırımın ve daha çok ücretli işler için gereken (bir cinsiyetin) becerilerdeki gelişimin kazancı artıracağı varsayımıyla, geleneksel ev hanımı/aile reisi ayrımı üzerinden emekteki cinsiyet ayrımını meşrulaştırdığını söyleyerek eleştirir.⁴

Becker'ın kendisi de bu eleştirilere katılıyordu, ama görüş-

lerini değiştirmedii. Hatta kadın meseleleri üzerine yazan İranlı bir yazar olan ikinci eşı Guity Nashat'ın da bu konuda kendisiyle aynı fikirde olduğuna işaret etti. Becker'ın yazdıkları, kendisinden sonra gelen –bir sonraki bölümde tanışacağımız Daniel Kahneman'ın da içinde olduğu– çok sayıda ekonomistin analizlerine zemin hazırladı.

Suç ve Ceza

Becker'ın suç ve cezanın ekonomisine dair önemli araştırmalar yapmasına ilham veren kendi işlediği kabahattir. Nobel Ödülü konuşmasında da anımsadığı gibi, Columbia Üniversitesi'nde ekonomi teorisi dersini alan bir öğrencinin sözlü sınavına gecikmişti. Arabayı otoparka mı bırakacağına yoksa caddede park etmenin yasak olduğu bir yere bırakıp kendisine ceza kesilmesi riskini mi alacağına çabucak karar vermesi gerekmişti. Ceza kesilmesi olasılığını, cezanın ne kadar olacağını ve arabayı otoparka çekmenin bedelini, zorluğunu hesapladı, risk alıp arabayı caddeye park etti ama ceza almadı.

Otopark sorumlularının da benzer bir analiz yaptığını, kontrol sayısına ve motorlu taşıt sürücülerinin nasıl davranacağına dair tahminlerine göre toplam ne kadar ceza kesileceğini baz aldıklarını fark etti. O dönemde, suçlu davranışı tartışmalarının çoğu bu davranışın akıl hastalıklarından mı yoksa yoksulluk veya toplumsal baskıdan mı kaynaklandığı üzerineydi. Becker yenilikçi tarzıyla rasyonel davranış ve beşeri sermaye teorilerini suçlu davranışına uyguladı.

Becker suçlu davranışının rasyonel bir karar olduğunu varsayıyordu.

Diğer bir ifadeyle suçlu davranışının rasyonel bir karar olduğunu varsayıyordu – mesele bu sürece dahil olan hesaplamaları geliştirmekti. Evlilikte olduğu

gibi, rasyonalite yalnızca parasal kazançla ilgili değildi, bazıları bir suç işlerken kendi yüksek ahlaki standartlarına zarar verme-

nin bedelini de hesaba katıyordu. Eğer bu standartlar çok yüksekse, suç ne kadar ufak tefek olursa olsun, yakalanma ihtimali ya da cezası ne kadar düşük olursa olsun, kişi muhtemelen hiç suç işlemiyordu.

Hapishanelerde tutulan nüfusun büyüklüğü, farklı hesap kitabı olan diğer bazı kişilerin varlığına işaret eder. Becker yakalanma ve mahkûm edilme olasılığını ve cezanın büyüklüğünü dikkate alarak, yasadışı yolla elde edilen finansal kazançları yasal yollarla elde edilenlerle kıyasladıklarını söyler. Columbia Üniversitesi'ne gittiği o gün başvurduğu hesaplamanın bu olduğunu kabul eder. *Crime and Punishment* [Suç ve Ceza] isimli kitabında suçun marangozluk, mühendislik ya da öğretmenliğe benzeyen tam zamanlı ya da yarı zamanlı bir iş olduğunu yazar. Bu nedenle de asıl belirleyici olan, sırf tercihlerden ziyade olası maliyet ve kazanç arasındaki farktır.

Durum buysa, suçlular suçun “fiyatı”ndaki değişimlerden ya da ekonomistlerin değişimiyle fiyatın esnekliğinden (değiştiğinde talepte bariz hareketlenmelere yol açan bir fiyat esnektir) etkilendirirler. Bu sayede otoriteler de suçu nasıl önleyeceklerine kafa yorabilirler. Diğer bir ifadeyle, cezayı artırmak suçluların net kazancını, dolayısıyla da böyle bir kariyeri seçenlerin sayısını azaltacaktır. Becker'ın kendisinin söylediği gibi “ceza işe yarar”.⁵

Ayrıca, Becker, toplumun ne kadar zarar ettiğini de hesapladı, bu zarar cürümlerin topluma verdiği toplam zarar, suçluların yakalanması ve sanıkların yargılanması, hapsedmenin toplam maliyetinden oluşuyordu. Buna dayanarak maliyetli hapishaneler gerektirmeyeceği için toplumsal maliyeti daha düşük olan para cezaları uygulanabilir ve bu para, kurbanların uğradığı zararların telafisinde kullanılabilirdi. Kurbanın uğradığı zararın yanında suçlunun hukuk sisteminde geçireceği olası sürecin hukuki masraflarını karşılayacak bir para cezası Becker'a göre optimal para cezasıdır.

Becker, hüküm giyme olasılığı ve cezanın büyüklüğüne (para, zaman ya da özgürlük kaybı anlamında) bakarak herhangi bir

ceza sisteminin etkisini ve bunun farklı gelir gruplarıyla nasıl ilişkilendirilebileceğini inceleyebilmişti. Örneğin, birinci derece kabahatler (örneğin soygunculuk ya da hafif yaralama) 1965 yılında bir yıl hapis cezası ya da 1.000 dolardan başlayan para cezasıyla cezalandırılıyordu. Becker’a göre bu hapis cezasının bedeli, para cezasına göre çok yüksekti. Varlıklı bir insan, bir yıl boyunca özgürlüğünü kaybetmemek için 1.000 dolar ödemeye derhal razı olurdu, oysa yoksul bir sanığın başka bir seçeneği yoktu, –ne kadar uzun süre olursa olsun– hapis cezasını kabul edecekti. Bu nedenle bu uygulama para cezasını ödemeyen ve hapisle yüzleşmek zorunda kalan yoksul faillere haksızlıktı.

Becker bunları söylerken şu ya da bu para ya da hapis cezasının artırılması ya da azaltılmasına dair görüş beyan etmiyordu. Daha çok yaptırımların “fiyatları”na bakarak, farklı insanlar için piyasanın ne tür farklı neticeler doğurabileceğini görebiliyordu. Bu konudaki denemelerinden birinde de söylediği gibi “ekonomi kaynak dağılımıyla baş etmek için geliştirildiğine göre, “ekonomik” çerçeve suçlu davranışının analizine de uygulanabilir ve bu analizin zenginleştirilmesine yardımcı olur.”⁶

Dolayısıyla suçun toplumsal maliyetini azaltmanın yollarından biri de, caydırıcı etkisinden istifade etmek için cezaları artırıp yaptırımlara harcanan tutarı azaltmaktı, zira bu sayede suç oranı düşecek, yakalama ve yargılama gibi faaliyetlere daha az ihtiyaç duyulacaktı. Öte yandan Becker maliyeti yüksek suçlar için yaptırımların artırılmasını da önerdi, bu da muhtemelen zengin bölgelerde yaptırımın artırılması ve yoksul bölgelerde azaltılması anlamına geliyordu.

Becker’ın beşeri sermaye teorisi otoritelerin yasal istihdam seçeneklerini –aksi takdirde suç işlemesi olası olan kişilere sağlanacak yasal işleri– artırarak suçu azaltabileceklerini de göstermiştir. Şiddetli ve büyük suçları işleyenler genellikle daha yoksul bir ortamda büyümüş ve az gelire mahkûm kişilerden çıkıyordu, onların istihdam edilme şanslarını artırma ekonomi açısından mantıklıydı.

Uyuşturucu Bağımlılığı... Ve İnsan Davranışı

Becker'ın rasyonel davranış doktrininin insan hayatına uyguladığı, en maceracı girişimlerden biri belki de uyuşturucu bağımlılığı konusunu ele almasıydı. Chicago'lu meslektaşları Kevin Murphy ile birlikte, rasyonel bağımlılık teorisini oluşturdu, bu teoriye göre bağımlılar zaman içinde faydayı maksimize etmeye çalışan kişilerdi. Bağımlılığı bir bütün olarak ele aldı, uyuşturucu, alkol, tütün bağımlılığı yanında iş, spor ve din bağımlılığını da.

Aalışkanlık yaratan bazı faaliyetlerin fizyolojik gücünü kabul ederken, bağımlıların söz konusu faaliyetin kendilerini nasıl etkilediğini bildiklerini söyledi, yani giderek daha çok tüketmelerinin sebebini de bunun, onları en çok mutlu eden tüketim örüntüsü olmasıydı. Her uyuşturucu aldıklarında/sigara içtiklerinde/şarap içtiklerinde/spor salonuna gittiklerinde maliyet ve kazancı ölçüp biçerler. Örneğin bir sigara tiryakisi sigaranın gerçek fiyatını, sigaranın sağlığa verdiği zararları ve bağımlılığın artması halinde gelecekte daha çok sigara içecek olmanın maliyetleri dahil olmak üzere, sigarayı satın alma maliyetine rağmen bir sigara daha içme imkânına değer verecektir. Bağımlılar gelecekteki maliyetleri görmezden gelmeye teşnedirler.

Bağımlılık yapan malların bedelini artırmak –yasal olanları vergilendirerek, yasa dışı olanlara ceza uygulayarak–, bağımlıların bu malları daha az tüketmesi sağlanabilir. Becker ve Murphy uzun vadede, bağımlılık yapan malın talebinin, bağımlılık yapmayan mal talebine göre daha esnek olduğunu –fiyattan daha çok etkilendiğini– söylemişti. Ama bağımlılığı sona erdirmenin en iyi yolunun, yine rasyonel bir çözüm olan “şok politika”lar olduğunu eklemişlerdi. Böyle bir karar rasyonel olurdu, çünkü bağımlılar, aşırı ama kısa süreli bir acıya katlanarak, bağımlı olmamanın getireceği uzun vadeli bol kazançtan istifade edeceklerini anlayacaklardı.

Bu teori karmaşık sağlık sorunlarını, nörolojik ve psikolojik meseleleri içeren bir sorunu ekonomiyle tedavi etmeye kalkıştığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Ekonomist Ole Rogeberg, ekonomide “absürd teoriler” adını verdiği duruma örnek olarak bu teoriyi göstermiştir. Rogeberg’e göre bu teori “ekonomideki absürd tercihlerin kötü yorumlanmış, ampirik açıdan olumsuzlanamaz ve *ad hoc* hikâyelerle seçmece haklı çıkarılmış, baştan sona kusurlu varsayımlara dayandırılmış olsalar da, olası doğru bir açıklama ve refah analizine hizmet eden bir araç sıfatıyla nasıl ciddiye alındıklarının bir örneğini sunar.”⁷

Eleştirilerden biri, bariz bir biçimde mutsuzken bağımlıların çoğunun rasyonel davrandıklarını söylemenin saçma olduğuna işaret eder. Becker ve Murphy bağımlıların genellikle mutsuz insanlar olduklarını kabul etmiş, ama bunun bağımlıların rasyonel oldukları tezlerini zayıflatmadığını söylemişlerdi. Çoğu insanın boşanma ya da ölüm gibi hayat kalitesini düşüren büyük kişisel bir travmanın neticesinde bağımlı olduğunu söylemişlerdi. Bağımlılık buna verdikleri tepkiydi, ama bu aynı zamanda, söz konusu durumun içinde faydayı maksimize etmenin bir yoluydu.

Ancak bu teoriyi destekleyen başka çalışmalar da vardır. Becker ve Murphy Amerikalı sağlık ekonomisi uzmanı Michael Grossman ile birlikte, yarı fiyatların daha yüksek olmasının, bugünkü tüketimi düşüreceğini gösteren ampirik bulguları sunmuşlardır.⁸ Çok sayıda makaleye şöyle bir göz atınca, sigara gibi malların tüketim kalıplarını belirlerken başvurulan standart yaklaşımın, aynı bulguları kullandığını görürüz, ancak bunların tamamı değil, sadece bir kısmı ampirik bulgularla desteklenmiştir.

Uzun Vadedeki Etkileri

Gary Becker insanların, insan davranışına dair düşüncelerini kökünden değiştirmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz bellibaşlı teorilerin ortak noktası, bu teorilerin çoğunun, rasyonel insan-

ların herhangi bir eylemin fayda/maliyet değerlendirmesini yaparken kullandığı ekonomi analizinin bir neticesi olmalarıdır, söz konusu eylem üniversiteye gitmek, suç işlemek, evlenmek hatta bir kadeh daha içmek dahi olabilir. Becker, insanların mütemadiyen, bir grup değişmez kişisel tercihi ve erişebildikleri tüm bilgiyi kullanarak, faydayı maksimize etmek için çabaladığını anlamıştı.

Becker, Adam Smith'in ve diğerlerinin ortaya koyduğu mikroekonomi kavramlarını aldı ve onları başarıyla 20. yüzyıl bağlamına oturttu. Yalnızca mal ve hizmet alım satımına değil, tüm insan davranışlarına uygulanabilecek bir yaklaşım geliştirdi. Bu yaklaşım, nasıl bir karar olursa olsun –ister büyük ister küçük, ister tekrar edilen ister tek seferlik, ister duygusal ister gayriihtiyari bir karar olsun– ve kim tarafından verilirse verilsin –ister aileler, ister hastalar veya doktorlar, ister işadamları veya politikacılar, ister öğretmenler veya öğrenciler tarafından verilsin– tüm kararlara uygulanabilir.

Becker'ın ürettiği bellibaşlı teoriler, kamu politikasının birçok alanında hâlâ yankı uyandırmaktadır. Ayrımcılığın, ayrımcılık yapan kişi açısından da maliyetli olduğu düşüncesi günümüzde hem ekonomistler arasında genel kabul görmekte hem de hükümetlerin işveren ve hizmet sağlayıcıların önyargılara dayanarak ayrımcılık yapamayacakları konusunda ısrar etme gerekçelerinden birini teşkil etmektedir.

Becker yeni araştırmalara da ilham vermiştir. Nobel ödüllü Edmund Phelps ve Kenneth Arrow, Becker'ın eserini temel alarak; işverenler, öğretmenler ve diğer nüfuzlu grupların, azınlık mensuplarının daha az üretken olduğuna kanaat getirmiş olmalarının tam da böyle bir duruma yol açtığını, çünkü bu tür kanaatler yüzünden azınlıkların örgün eğitim, mesleki eğitim ve iş becerilerine daha az yatırım yaptıklarını, bu düşük yatırımın da onları daha az üretken kıldığını göstermiştir.

Beşeri sermaye kavramını Becker icat etmemiş olabilir, ama bu kavramı ekonomik rasyonaliteye kavuşturarak bu terimin

politikacılar, işverenler ve iş danışmanları tarafından daha yaygın bir biçimde kullanılmasını ve anlaşılmasını sağlamıştır. Bireylerin kazanç potansiyelleri kadar ekonominin genel performansını da artırma fikri, bugün çoğu ekonomik kalkınma programının önemli bileşenlerinden biridir. Hükümetler vergi indirimleriyle, işçi ve işverenleri örgün eğitime ya da mesleki eğitime yatırım yapmaları konusunda cesaretlendirmektedirler.

Aile ekonomisi disiplinin Gary Becker'ın eseri olduğunu söylemek abartı olmaz. Becker ve meslektaşları tarafından ele alınana dek evlilik, doğurganlık, aile planlaması ve hanedeki işbölümü gibi meseleler hakkında kayda değer bir ekonomik analiz yapılmamıştı. Ekonomik yaklaşımın temel varsayımları –maksimize etme davranışı ve denge– günümüzde yalnızca ekonomistler tarafından değil, aynı zamanda aile sosyologları, nüfus bilimciler ve aileyi inceleyen diğer kişilerce de kabul edilmiştir.

***Aile ekonomisi disiplini
Gary Becker'in eseridir.***

Becker, tüm kararların rasyonel bir fayda/maliyet analiziyle açıklanabileceği fikrini ortaya atarak, –daha az çocuk doğurmak, daha az sigara içmek ya da meslek odaklı bir eğitim sürecine yatırım yapmak vs. konularda– insan davranışlarını etkilemeyi amaçlayan bir yığın vergi değişikliği ve hukuk reformuna da ortam hazırlamıştır. Asgari ücret sınırlarının, temiz hava mevzuatının, içeriden öğrenenlerin ticaretine (*insider trading*) ve gelir vergisinden kaçınmaya dair düzenlemelerin geliştirilmesinde de aynı analitik teknikler kullanılabilir.

Nobel Ödülü konuşmasında kendisinin de söylediği gibi, birçok ekonominin, ekonominin geleneksel özünü meydana getiren meselelerden ziyade toplumsal meseleler üzerinde çalışmak istediği zaten ortadaydı. “Aynı zamanda, bireysel rasyonalite varsayımının kazandırdığı analitik gücü sebebiyle, davranış kalıplarını ekonomik tarzda ele almak toplumsal sorunlarla ilgilenen uzmanlara çekici gelmektedir” demişti.

“Rasyonel tercih teorisyenleri ve ampirik araştırmalar yapan uzmanlar sayesinde epey gelişip büyüyen okullar, sosyoloji, hukuk, siyaset bilimi, tarih, antropoloji ve psikolojide etkindir. Rasyonel tercih modeli, halihazırda sosyal bilimler uzmanlarının, toplumsal dünya analizlerinde, başvurabilecekleri müşterek bir yaklaşıma yönelik en çok gelecek vaat eden kaynaktır.”

Becker yaşamının sonraki dönemlerinde de bu tartışmayı etkilemeye devam etti. 1985’ten 2004’e dek *Business Week* isimli bir dergide her ay yazdı, yerini Princeton’lı liberal ekonomist Alan Blinder’a bıraktı. Yargıç Richard Posner ile birlikte, “the Becker-Posner Blog”⁹ adındaki çok okunan blogu kurdu ve Aralık 2013’e dek ABD’de asgari ücretin yükseltilmesine dair tekliflerin, iş bulmakta zorlanan hassas gençlere nasıl zarar verdiğine dair yazmakla meşguldü. Aynı yılın başında, bağımlılık oranlarını düşürmenin ve uyuşturucu ticaretiyle bağlantılı şiddeti durdurmanın en iyi yolunun, uyuşturucuların yasadışı olmaktan çıkarılması olduğunu söyleyerek çağrıda bulundu ve bu çağrısıyla manşet oldu.¹⁰ Sakin bir emeklilik geçirmemeye kararlı olduğu açıktır.

Artıları Eksileri

Gary Becker anıtsal ekonomistler arasındaki yerini tüketici davranışı teorisini yeniden formüle etmesine borçludur. Sonuç itibarıyla, politikacılar ve diğer alanlardaki uzmanlar ekonomi teorisinin, sorunların çözümüne yepyeni bir boyut getirdiğini artık kabul etmişlerdir. Ekonomistler sabit seçimler, maksimize etme davranışı, piyasa dengesi ve rasyonel tercih gibi varsayımları kullanarak, geleneksel olarak –Adam Smith’in 18. yüzyılda yaptığı gibi– ekonominin alanına girmediği düşünülen konularda yeni açılımlar getirebilirler.

Becker her halükârda hem ekonomistler –getirdiği değer çerçevesi fazla geniş olduğu gerekçesiyle– hem de ekonomist olmayanlar –rasyonel parasal analizi duygusal kararlara uyguladığı

gerekçesiyle– tarafından eleştirilmiştir. Küresel finans krizinin ertesinde, rasyonel insan davranışları hakkındaki varsayımların felakette payı varmış gibi görüldüğü dönemde, Becker hakkındaki görüşler bu ikinci grup eleştirilere doğru kaymıştır.

Okuma Listesi:

Gary Becker, *Economics of Discrimination*, 2. Ed. (University of Chicago Press, 1971).

Gary Becker, *Human Capital*, 3. Ed. (University of Chicago Press, 2009).

Gary Becker, *A Treatise on the Family*, 2. Ed. (Harvard University Press, 1983).

Ramón Febrero ve Pedro S. Schwartz (Ed.), *The Essence of Becker*, Hoover Institution (1995).

Robert Pollak, ‘Gary Becker’s Contributions to Family and Household Economics’, NBER Çalışma Sunumları (2002).

10

Daniel Kahneman Ekonomi Psikoloğu

“Ekonomistler insanların ne yapmaları gerektiğine kafa yorarlardı.

Psikologlar ise onların gerçekte ne yaptığını izlerler.”

Daniel Kahneman, CNN Money ile röportaj, 23 Ağustos 2007

Daha ileri gitmeden önce önemli bir hususu belirtmem gerekiyor. Daniel Kahneman bir psikolog. Peki, o zaman, mesleki eğitim almış onca ekonomist dururken on ekonomistten biri olarak onu bu kitaba neden dahil ettik? Bunu yanıtlamak bir açıdan çok kolay. Kahneman 2012 yılında Nobel Ekonomi Ödülü’nü deneysel ekonomist Vernon Smith ile paylaştı (Kahneman’ın ortağı, Amos Tversky 1996 yılında ölmüştü, bu nedenle Nobel Ödülü seçmelerine katılamadı). Kahneman kürsüye “özellikle de insan muhakemesi ve belirsizlik durumunda karar verme mekanizmalarının nasıl işlediği konularında, psikoloji araştırmalarından edindiği feraseti ekonomi bilimine kattığı –bu sayede de yeni bir araştırma alanının temelini attığı” söylenerek davet edilmişti.

Ama daha geniş perspektiften bakıldığında, Kahneman ekonomi ve finansın başlıca alanları kadar matematik, bilgisayar bilimleri, biyoloji, evrimci bilimler, jeoloji ve psikoloji gibi alanlardan faydalanarak ekonomik sorunları multidisipliner bir yaklaşımla ele alma konusundaki giderek artan eğilimin en önemli temsilcisidir. Kişisel çıkar ve rasyonel karar verme kabiliyetinden hareket eden *homo economicus* –ya da ekonomik insan– kavramı, günümüzde her geçen gün daha çok kişi tarafından, ekonominin pratikte nasıl işlediğini açıklamakta başarısız bir model olarak görülüyor. İnsanlar irrasyonel denebilecek şekillerde hareket edebilirler ve bunu kabullenmemenin, ekonominin nasıl işlediği konusunda yanlış bir yoruma yol açması muhtemeldir.

Daniel Kahneman ekonomi politikalarını üretenler ve akademisyenler kadar devletler ve işletmeler için de giderek daha önemli hale gelen ve hızla gelişen davranışçı ekonomi disiplininin arkasındaki ana isimdir. Bu disiplin, insanların ekonomik ve finansal tercihlerini, bu konularda nasıl karar verdiklerinin daha iyi anlaşılmasını amaçlar. Ekonomi analizini psikolojinin teknikleriyle bir araya getirerek, insanların, hem kişisel refahlarını hem de bir bütün olarak ekonominin refahını etkileyen önemli ekonomik kararları nasıl verdiklerini daha iyi anlamamızı sağlar.

Yaşamının İlk Dönemleri ve Etkilendikleri

Daniel Kahneman bugün İsrail’de bulunan Tel Aviv’de, annesinin İngiltere mandasındaki Filistin’e ailesini ziyarete gittiği 1934 yılında dünyaya geldi. Ebeveyni Litvanya’dan göç edip Paris’e yerleşmişti, Daniel Nazilerin Fransa’yı işgali sırasında Paris’te büyümüştü. Bu travmatik devirde başından geçen bir olayın, ona insan davranışlarını araştırma konusunda ilham verdiği anlaşıyor.

Kahneman Hristiyan bir arkadaşını ziyaret edip orada gereğinden fazla kalınca yasayı ihlal ederek karanlıkta eve yürüdüğü o gecenin hikâyesine sık sık atıfta bulunmuştur. Nazilerin tüm Yahudileri takmak zorunda bıraktığı sarı yıldız görülmesin diye kazağını ters çevirip giymiş ve dikkat çekmemeye çalışmıştır. Yine de تنها sokakta bir SS askerinin gözüne ilişir, asker onu yanına çağırır. Asker üzerini aramak ve sorguya çekmek yerine, ona sarılır, oğlunun fotoğrafını gösterir ve ona biraz para verir. Kahneman daha sonra bu olayın hayatını “derinden etkilediğini” söylemiştir. Annemin haklılığından hiç olmadığım kadar emin bir halde eve gittim: İnsanların karmaşıklığının ve ilginçliğinin sonu yoktu.”

1944 yılında tüberküloza yenik düşen babası hariç tüm aile Kahneman’ın akademik açıdan başarılar kazandığı Filistin’e

göç etti. Mesleki rehberliğe başvurduğunda, ilk önerilen psikoloji olmuştı, ekonomi de onu izleyen önerilerden biriydi. İsrail devleti kurulduktan sonra, vatani hizmetin zamanı geldiğinde, elinde psikoloji diploması olduğundan İsrail Savunma Kuvvetleri'nin psikoloji şubesine atandı.

Vazifelerinden biri aslen İngiliz ordusu için tasarlanmış bir subay eğitim planına dair bir değerlendirme yapmaktı. Sadece sicil numaralarıyla tanınan ve bir telgraf direğini 2,5 metre yüksekliğindeki bir duvardan yere ya da duvara değdirmekten aşımak zorunda olan bir askeri tim kurmayı da içeriyordu. Kahneman ve meslektaşları adaylara puan verdiler ama çok geçmeden, ilk verdikleri puanla, askerlerin eğitimin ileriki aşamalarındaki performansının alakasız olduğunu gördüler. Bu denemenin esas itibarıyla değersiz olduğunu bilseler de denemeler yapmaya ve sonuçları kaydetmeye devam ettiler. Kahneman bunu, –ileride detaylandıracağı– “geçerlilik yanılsaması” olarak nitelendirdi.

Kahneman, okutmanlık yaptığı İbrani Üniversitesi'nin bulunduğu Kudüs'e gitmeden önce, akademik kariyerini ilerletti, Berkeley'de, California Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. Gelecekte en çok işbirliği yapacağı kişi olan Amos Tversky ile de orada tanıştı. Elbette Kahneman'ın kendisi de Nobel Ödülü'nün, “yoğun bir işbirliği” döneminde birlikte ürettikleri çalışmaya verildiğini söylemekten geri durmadı. On yıldan uzun bir süre baş başa adeta bir çift gibi çalıştılar, Kahneman ekonomi ve finans alanını en çok etkileyen eserlerinden bazılarını bu dönemde üretti. Kahneman şu anda Princeton Üniversitesi'nin onursal psikoloji profesörü, ayrıca Princeton'daki Woodrow Wilson School of Public and International Affairs'in de [Woodrow Wilson Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Okulu] onursal psikoloji ve halkla ilişkiler profesörüdür. Kahneman yalnızca ekonomi alanında değil, bilişsel psikoloji, muhakeme ve mutluluk hakkında da yazılar yazmıştır.

Ekonomi Yazıları ve Teorileri

İnsanların nasıl karar verdiklerine, özellikle de finansal kararları nasıl verdiklerine dair analizi Kahneman'ın ekonomiye katkısının temelini oluşturur. Her gün milyonlarca insan ve işletmenin aldığı kararın topluca yarattığı tesir ekonominin ayrılmaz bir parçası olduğuna göre, her bir ekonomik birimin, neticenin ne olacağını bilmeden nasıl karar verdiğini anlamak önemlidir. Bu analizin ilk adımı insan davranışlarının, çoğunlukla pek de rasyonel gözükmediğini kabul etmektedir.

İnsanlar çoğunlukla pek de rasyonel olmayan davranışlar sergilerler.

Rasyonalitenin de iki yüzü vardır: İlki insanların rasyonel davranış olarak addedikleri şey diğeri ise insanların gerçekte nasıl davrandıklarıdır. Diğer bir

ifadeyle insanların nasıl davranmaları gerektiğine dair fikirleri ile gerçek hayatta nasıl davrandıkları arasında ciddi bir fark vardır (hem ekonomistlerin hem de psikologların sırasıyla normatif ve pozitif diye adlandırdığı şey budur). Kahneman gibi psikologlar insan davranışlarına dair varsayımlarda bulunan geleneksel rasyonel karar verme modellerinin, insan doğasını yansıtmadığını her geçen gün daha net bir biçimde görebiliyorlardı. Örneğin, bir *homo economicus*'un, bir arkadaşına yardım etmek, başkalarının bakımını üstlenmek ya da hayır kuruluşlarına bağış yapmak için ne gibi bir gerekçesi olabilir?

Kahneman ve Tversky'nin ilk farkına vardıkları şeylerden biri insanların ya sezgilerle ya da düşünüp taşındıktan sonra karar verdikleriydi, bunları sırasıyla Sistem 1 ve Sistem 2 olarak adlandırdılar. Kahneman bu sezgisel kararları hızlıca, otomatik alındıkları ve çaba gerektirmedikleri için, neler olup bittiğine dair izlenimler yaratan kararlar olarak tarif ediyordu. Diğer bir ifadeyle insanlar son derece büyük ve önemli finansal kararlar verirken bile bazı zihinsel kısayollara başvuruyorlardı. İyice düşünülmüş kararlar ise daha yavaşça veriliyordu, bir

karar silsilesine aitti, çaba gerektiriyordu ve bilhassa kontrol-lüydü. Kahneman bu teoriyi *Thinking, Fast and Slow* [Hızlı ya da Yavaş Düşünme] isimli kitabında geniş bir okuyucu kitlesi için geliştirmişti.

Kahneman Nobel Ödülü konuşmasında neyi kastettiğine dair zekice bir örnek verdi. Bunun için ekonomi öğrencilerine sorulan bir soruyu kullandı: “Bir raket ve bir topun toplam fiyatı 1.10 dolardır. Raket toptan 1 dolar daha pahalıdır. Topun fiyatı nedir?” Princeton ve Michigan üniversitelerindeki öğrencilerin yarısından fazlasının 10 sent yanıtını verdiğini söyledi, bunun sebebi de muhtemelen toplamın kolayca 1 dolar ve 10 sente ayrılmasıydı (ancak bu durumda toplam 1,20 dolar olurdu). Ancak biraz dikkatlice düşündükten sonra yanıtın 5 sent olduğu görülüyordu: 1,5 dolarlık bir raket ve 5 sentlik bir top arasındaki fiyat farkı 1 dolardır ve toplamları da 1,10 dolardır. İşte bu örnek iki düşünme sistemi arasındaki farkı açıkça gösteriyor.

Kısayollar ve Yanlılık

Eğer insanlar sezgilere dayanan çok sayıda karar veriyorsa, sözde rasyonel, ama salim kafayla bakıldığında irrasyonel görünen kararlara yol gösteren düşünce süreçlerinin nasıl işlediklerini anlamak büyük önem taşır. Kahneman insanların, psikologların (antik Yunancada “bulmak” ya da “keşfetmek” anlamına gelen bir sözcükten hareketle) buluşsal olarak adlandırdığı ya da bizim “göz kararı” diyebileceğimiz türden belirsiz ve çoğunlukla karmaşık karakterdeki bir kararla karşı karşıya kaldıklarında kullandıkları kısayollara odaklanmıştı. Bunlar çoğu zaman işe yarar ve insanların faydalı bulduğu araçlardı, ancak mantıklı olmayan zihinsel bağlantılar kurmayı içerirler, dolayısıyla da ciddi ve sistematik hatalara yol açabilirler. Kahneman ve Tversky “buluşsal eğilimler”in neticesi olan hataları tespit etmeye çalıştılar.

1974 tarihli makalelerinde Kahneman ve Tversky üç kısayol tespit etmişti:

- *Ulaşılabilirlik*: Diğer olayların hatırlanmasıyla bir olayı olası olarak görme. Örneğin kalp krizi geçirmiş arkadaşlara sahip orta yaşlı biri, istatistiki açıdan daha olası hastalıklara kıyasla kalp krizinin daha olası olduğunu düşünecektir.
- *Temsil Edilebilirlik*: İki olayın bağlantılı olup olmadığına karar vermek için iki olayın birbirine benzeyip benzemediğine bakma. Örneğin, birinin kitapsever, çekingen ve inzivai olduğu söylenip bu kişinin kütüphaneci mi yoksa satış elemanı mı olduğu sorulsa, çoğu insan kütüphaneci yanıtını verecektir. Bu yanıt (Sistem 1 ile) içgüdüsel olarak doğru görünür ta ki çalışan nüfusun içinde satış elamanlarının kütüphanecilerden fazla olduğunu hatırlayana ve aslında bir insanın kütüphaneci olma olasılığının çok düşük olduğunu fark edene dek.
- *Çıpalama*: Farklı çıkış noktalarının ya da referansların farklı tahminlere yol açması. Örneğin, işverenle zam müzakeresi yapan işçiler, pazarlık etmeye kendi hedeflerinden ziyade işverenin yaptığı ilk teklifle başlayacaklardır.

Tüm bu kısayollar, bu kestirme karar vermelerin yanlış uygulanmasından kaynaklanan çeşitli eğilimler doğurmuştur. Kahneman *temsil edilebilirlik* kısayolundan doğan altı eğilim tespit etmiştir: *Temel oran ihmali*, *örnek büyüklüğüne duyarsızlık*, *şans yanılsaması*, *geçerlilik yanılsaması*, *öngörülebilirliğe duyarsızlık*, *geçerlilik yanılsaması* ve *regresyon yanılsaması*. Kulağa karmaşık gelen bu fenomenlerin ortak noktaları şudur: İnsanlar bir sonuca varmak için mantıksal bir çıkarım yapmaktan ziyade benzerliklere ve çağrışıma başvurmaktadırlar.

Burada her birini detaylandıramayacağız, ama iki örnek hataya ne denli duyarlı olduğumuzu gösterecektir. *Öngörülebilirliğe duyarsızlık* insanların karar verirken yetersiz kanıtla

hareket etmekte sakınca görmediği anlamına gelir. İki grup öğrenciden, gerçekte öğrenci olan biri tarafından verilen derse katıldıktan sonra iki konuda, ilki dersin kendisi, ikincisi de dersi veren kişinin gelecekte kariyerinin nasıl olacağı hakkında görüşlerini bildirmeleri istenmiştir. Orta vadede kariyerinin ne olacağına dair fikir edinmek için tek ders yetersiz olsa da iki grup da benzer fikirler beyan etmişlerdir. Bu örnek yatırımcıların neden yakın geçmişteki başarılarından haberdar oldukları bir borsacıya ya da bir girişimciye başvurdıklarını açıklamaktadır. Kahneman'ın ilk olarak İsrail ordusu testleriyle tespit ettiği *geçerlilik yanılsaması*, insanların kararları gerekçelendirmek için alakasız olduğunu bildikleri kanıtları nasıl kullandıklarını gösterir.

Şans yanılsaması aynı zamanda *kumarbaz yanılgısı* olarak da bilinir. Ünlü bir örnekte, 1913 yılında Monte Carlo Kumarhanesi'ndeki kumarbazların, rulette peş peşe siyah sayının gelmesini peş peşe kırmızı sayı geleceğine işaret ettiğini düşünerek ısrarla kırmızıya yüksek miktarlarda para yatırdıkları anlatılır. Aslında üst üste on beş kez siyah gelmişti, çarkın ilk dönüşlerinde kırmızıya çılgınca para süren oyuncuların ciddi paralar kaybetmesine yok açmıştı. Yinelenen belli bir örüntünün, örneğin sürekli siyahta duran rulet çarkının bir noktada kırmızıda durması gerektiği fikri oldukça yaygındır – çarkın hafızası yoktur, bunu söylemeye bile gerek yok. Aynı eğilim yatırımcıların neden bir vadede yükselmesi gerektiği düşüncesiyle fiyatı düşen hisse senetlerinden satın aldığını da açıklar.

Ulaşılabilirlik kısayolu ise *tekrar hatırlanabilirlik*, *hayal edilebilirlik* ve *yanıltıcı korelasyon* eğilimleri de dahil olmak üzere çeşitli eğilimlere yol açar. Ani karar veren birinin, araştırma gerektiren bilgi yerine, kolaylıkla hatırlanan ve hemen akla gelen –dolayısıyla da “telafi edilebilir”– olaylara başvurması muhtemeldir. Benzer şekilde, –uçığa binmenin olası riskleri gibi– hayal edilebilir olaylar, karar veren kişiyi kavranması zor olaylara kıyasla daha çok etkileyecektir. Dolayısıyla uçakta bomba olması –neyse ki nadiren gerçekleşir– motordaki mik-

roişlemcinin arıza yapması ya da insan hatasıyla kaza gibi bir olayın yaşanması daha büyük bir risk gibi algılanır.

Çıpalama kısayolundan türeyen eğilimler, süreçte olaya dair güncel bilginin gecikmesi halinde insanların ilk izlenimlerini terk edememesinin yol açtığı yetersiz adaptasyon eğilimi gibi eğilimleri içerir. Kahneman ve Tversky Afrika ülkelerinin Birleşmiş Milletler'in yüzde kaçını oluşturduğunu tahmin etmelerini isteyerek insanların düşüncelerine "çıpa atmanın" ne denli kolay olduğunun altını çizdiler. Araştırmacılar adeta 0 ilâ 100 arasındaki sayıları içeren bir kader çarkını çevirmişti. Deneklere Afrika ülkelerinin ağırlığını, kendilerine söylenen sayının üstüne çıkarak ya da altına inerek tahmin etmeleri söylenmişti. Çarkın durduğu rastgele sayılar tahminleri bariz bir biçimde etkilemişti. Örneğin, çıkış noktası olarak 10 ve 65 verilen grupların Afrika ülkelerinin BM'in yüzde kaçını oluşturduğuna dair tahminlerinin medyanı sırasıyla 25 ve 45 idi (doğru yanıt % 28'di).

Psikolojiden Ekonomiye

Zihindeki bu eğilimlerin ve hataların insanların finansal kararlarını nasıl etkilediğini şimdiden anlayabiliyoruz. Çok sayıda insan ve işletme bu türden hatalar yapıyorsa, o halde bunun ekonominin genelini ve finansal istikrarı etkileme potansiyeline sahip olduğunu da açıkça söyleyebiliriz. Eğilimler listesi uzayıp gidiyor. Ama özellikle ekonomistlerin insanların finansal kararları nasıl verdiğini inceleme tarzlarını etkileyen ve burada daha ayrıntılı olarak ele alacağımız bazı eğilimler var.

Bir tanesi *iyimserlik* eğilimidir. İyimserlik, kararlar söz konusu olduğunda sonuçları açısından en önemli eğilim sayılabilir.

Zihindeki bu eğilimler ve hatalar insanların finansal karar verme yollarını etkiler.

Bu eğilim sırtını, çoğumuzun dünyayı gerçekte olduğundan iyi gördüğü gerçeğine yaslamıştır, kendi becerilerimiz de gerçekte olduklarından daha değerlidir,

kendimize koyduğumuz hedeflere ulaşmak da daha kolay görünür. Geleceği görme yeteneğimizi de abartırız, bu da aşırı bir özgüven verir.

Kahneman bu eğilimin daha çok, işadamları, tüccarlar ve politikacılar gibi başarılı ve nüfuzlu kişiler arasında yaygın olduğunu söyler. Daha da önemlisi, iyimserlik eğilimini taşıyan kişi ya da kuruluşlar ciddi riskler almaya da gönüllü olurlar. Başarısızlık riskini küçümseme eğilimindedirler, öte yandan stratejilerinin işleyeceği, karşılığında da ödüllendirecekleri konusunda da fazla iyimserdirler. İşler yolundayken bunun bir sakıncası yoktur elbette, zira cüretkâr kararlarının neticelerinden istifade etmeleri olasıdır.

Ancak, Kahneman'ın *Thinking, Fast and Slow*'da açıkladığı gibi, büyük şirketlerin başındaki kişiler kimi zaman başka bir şirketi mevcut sahiplerinden daha iyi yöneteceklerine dair yanlış bir inanca kapılıp yüksek bedelli birleşme ve devralma gibi büyük riskler alırlar. Borsa yatırımcıları buna, devralan şirketin değerini düşürerek yanıt verir, zira tecrübe göstermiştir ki bu tarz çabalar genellikle başarısız olur. Yanlış devralmalar "hubris hipotezi" ile açıklanmıştır: En basit ifadeyle, devralan şirketin yöneticileri sandıklarından daha az ehildir.

Bu aşırı özgüven, borsa meraklılarının kendi kabiliyetlerini abartarak yüksek riskli işlemler yaptıkları düşünülürse, küresel finans krizinin çıkmasında etkili olmuş faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Başka bir eğilimim muhtemelen bu aşırı özgüvenin etkisini pekiştirmişti. Kahneman, ABD'de Duke Üniversitesi'nde gerçekleştirilen, finans sektörü liderlerine dair bir çalışmayı referans göstererek, bu kişilerin borsaya dair tahminleri ile gerçekte olan şey arasında sıfır korelasyon olduğunu söyler.

İnsanların, klasik ekonomistlerin söylediği gibi insan tercihlerinin sabit olmadığını, ama kendilerine sunulan tercihleri nasıl anladıklarına göre değiştiğini (örneğin başka bir açıdan bakınca) ifşa edecek tarzda karar verdiklerini gösteren başka eğilimler de vardır. Bazıları şunlardır:

- *Geçmiş Görüş:* Bu eğilim insanları şans ya da zamanlama eseri olan başarılarından yetenekli oldukları sonucunu çıkarma konusunda yüreklendirir. Bir hisse senedinin tavan yapmasını sağlayan bir borsacı dâhi olduğuna inanacaktır ki bu da ondaki iyimserlik eğilimini ateşleyecektir.
- *Kendini Doğrulatma:* Mevcut görüş lehine kanıtları öne çıkarıp aleyhte olanları görmezden gelme eğilimi de denebilir buna. Bir şirket hakkında olumsuz görüşleri olan bir yatırımcı şirket hakkındaki olumsuz haberleri okuma, hatırlama ve olumlu gelişmeleri geçiştirme eğilimdedir.
- *Statükoculuk:* Bildiğine bağlı kalma seçeneği, yani daha iyi oldukları konusunda güvence verilse dahi alternatiflerin değerini azımsama. Bu eğilim, daha ucuz alternatifler olsa da banka ya da enerji şirketi değiştiren görece az kişiyi anlamamızı sağlayacaktır.

Beklenti Teorisi

Kahneman’a Nobel Ödülü’nü kazandıran Beklenti Teorisi, onun Tversky ile birlikte geliştirdiği çok sayıda teoriden yalnızca biridir. Kumarbazın zihninde olup bitenler ve onun risk ve belirsizlik karşısındaki kazanma ve kaybetme “beklentisi”nden yola çıkar. Aslında sonrasında yazarların “Beklenti Teorisi” ismini sırf insanların akıllarında kalması için seçtikleri de ortaya çıkmıştı. Ekonomistler insanların belirsizlik halinde verdikleri kararları beklenen fayda teorisi (EUT)¹ denen bir teoriyle açıklamaya çalışıyorlardı, ama sonra Kahneman ve Tversky çıkageldi. Beklenen fayda teorisine göre, insanlar kazanma olasılığını kazanç ile çarparak elde edecekleri faydayı hesaplıyor, kararlarını da buna göre veriyordu.

Ancak Kahneman ve Tversky gönüllülerle bir dizi deney yaptı, deneklerden iki beklenti seçmeleri istenmişti. Deney sonuçlarını 1979 yılında, prestijli ve akademik ekonomi der-

gisi *Econometrica*'nın en çok referans gösterilen makalesine dönüşen *Prospect Theory: An analysis of Decisions Under Risk* [Risk Altında Verilen Kararların Bir Analizi] içinde yayımladılar.² Sonuçlar, insanların alternatiflere aynı yöntemi uygulama konusunda tutarlı olmadıklarını gösteriyordu. Gruplardan birinde şu seçenekler sunulmuştu:

Beklenti A: 2.500 dolar kazanma şansı % 33; 2.400 dolar kazanma şansı % 66 ve hiçbir şey kazanmama olasılığı % 1. Beklenti B: 2.400 dolar kazanılacağı kesin. Beklenti C: 2.500 dolar kazanma şansı % 33 ve hiçbir şey kazanmama olasılığı % 67. Beklenti D: 2.400 dolar kazanma şansı % 34 ve hiçbir şey kazanmama olasılığı % 66.

A beklentisini seçen biri risk alma peşindedir ve EUT'ye göre böyle birinin ikinci beklenti tercihi C olacaktı, zira kazanma beklentisinin en yüksek olduğu seçenekler bunlardı. Riskten kaçınanlar en güvenli seçenekler olan B ve D'yi seçeceklardı. Aslında deneklerin % 18'i A'yı seçerken, % 83'ü C'yi seçmişti (haliyle % 82'si B'yi seçmişti, ama sadece % 17'si D'yi seçmişti). Bu deneyleri zaman içinde, farklı kombinasyonlarla tekrarladılar, ama sonuçlar insanların EUT ile tutarlı olmaktan kaçındıklarını gösteriyordu.

Seçenek çifti, insanların belli neticeleri farklı şekillerde değerlendirilebildiklerini ve neticenin kesin olduğu durumlardaki davranışlarıyla gerçekleşme olasılığı düşük yine de olası durumlardaki davranışları arasında ciddi farklar olduğunu gösteriyordu. Buna *kesinlik etkisi* adını verdiler. İnsanlardan özdeş iki neticeden birini seçmeleri istendiğinde –biri kayıp diğeri kazanç içeren iki grubu seçmemeleri kaydıyla (örn. 4.000 dolar kaybetme olasılığı % 80 ile kesin kayıp 3.000 dolar veya 4.000 dolar kazanma şansı % 80 ve kesin kazanç 3.000 dolar vs.)– insanların büyük çoğunluğu (% 80'e % 20) kesin kazancı, daha yüksek kazanç olasılığına tercih ediyorlardı, ama % 92'si % 20 olasılıkla 4.000 dolar kaybetmeyi seçerken, sadece % 8'i 3.000 dolarlık kesin kaybı seçmişti. EUT insanların eşleşecek

seçenekleri tercih edeceklerini söylerdi. İnsanların birbirlerini yansıtan seçenekler arasından tamamen farklı tercihler yapmasına *yansıtma etkisi* adını verdiler.

İlk kez 1738 yılında İsviçreli bilimadamı Daniel Bernoulli tarafından geliştirilen ve neredeyse 250 yıl boyunca hâkim olan EUT teorisi Kahneman'a göre iki temel açıdan dikkat çekicidir:

- İnsanların iyi ya da kötü bahis anlayışı, yalnızca mevcut durumda ne kadar zengin olduklarına değil, bahsin neticesinde ne kadar zenginleşeceklerine de bağlıdır. Diyelim ki iki kişi bugün 5 milyon sterlinlik servete sahip, dün Jack'in 1 milyon sterlini, Jill'in ise 9 milyon sterlini vardı. EUT böyle bir durumda Jill ve Jack'in aynı derecede mutlu olduğunu söyler, oysa sağduyu Jill'in ümitsiz, Jack'in ise sevinçli olduğuna işaret eder.
- İnsanlar kazanç ya da kayıp olasılığını belli bir noktayı referans alarak değerlendirirler. Şimdi diyelim ki Jack'in 1 milyon sterlini, Jill'in de 4 milyon sterlini var. İkisine de % 50-% 50 olasılıkla 1 milyon ya da 4 milyon kazanma ya da kesin olarak 2 milyon kazanma seçenekleri sunuldu. EUT her ikisinin de bu bahisten 2,5 milyon (1 milyon ve 4 milyonun ortalama sonucu) kazanma beklentisiyle risk almalarını ya da 2 milyon kesin kazancı tercih etmelerini bekler. Oysa gerçek hayatta Jack kazancı yüzde yüz garanti olan seçeneği tercih ederken, 2 milyonu seçerse kayıpla karşılaşacak olan Jill 4 milyonluk kaybını telafi etmek için en azından şansını deneyecektir. Önemli olan servetlerinin o anki durumudur.

Kahneman ve Tversky insanların iki aşamalı bir sürecin neticesinde karar verdiklerini ileri sürüyorlardı. İlki tercihleri, genellikle sıfırı değil kumarbazın mevcut servetini ifade eden belli bir referans noktasına göre kazanç ya da kayıp olarak sınıflandırdıkları aşamadır. İkinci aşama ise en yüksek değerdeki seçeneği tespit etme beklentilerinin değerlendirildiği aşamadır. Bu aşama hem matematik olasılıkları hem de neticenin

özellikle de referans noktasına göre ne olacağına dair öznel bir düşünceyi içerir. İnsanlarda kaybetme endişesi kazanma endişesinden daha güçlüydü, kesin kazancı olası kazanca ve olası kaybı kesin kayba yeğliyorlardı (*kesinlik etkisi*). Adam Smith “İyi bir durumdan daha kötü bir duruma düşmek, kötü bir durumdan daha iyi bir duruma geçmekten daha çok sıkıntı verir insana,”³ derken bu kayıptan kaçınma fikrini kastediyordu. Kahneman’a göre insanlar kayıpları bertaraf etme konusunda kazanç elde etme konusunda gösterdiklerinden daha büyük bir kararlılık gösteriyorlardı. Referans noktası kimi zaman statükoya karşılık gelirdi, ama gelecekteki bir hedef de olabilirdi: Hedefe ulaşamamak kayıp, o hedefi geçmek ise kazanç demektir.

İnsanlardaki kaybetme endişesi kazanma endişesinden daha güçlüydü.

Bir taraf kayıptan kaçınırken diğer tarafın kazanç elde etmeye çalışınca sorunlar çıkar. Gerçek hayatta bunun güzel örnekleri vardır: Yöneticiler ve sendikalar arasındaki ücret sözleşmelerinin

ya da büyük ve küçük ülkeler arasındaki küresel ticaret sözleşmelerinin yeniden görüşülmesi vs. Kahneman, kayıptan kaçınmanın anlaşmayı zorlaştıran bir asimetri yarattığını söyler.

Kayıptan kaçınma insanların sokakta, işyerinde ya da evdeki davranışlarını etkiler. Kahneman ve meslektaşları bu durumda mevcut satış fiyatının, ücretin ya da kiranın referans noktası oluşturduğunu, bu referans noktasının da savunulması gereken bir konum yarattığını tespit etti. İnsanlar, –kendi konumlarını savunmak için yaptıklarını göstermedikleri sürece– fiyatları, kiralari yükselterek ya da ücretleri düşürerek kendilerini (referans aldıkları noktaya göre) kayba zorlayan şirketlerin insafsızca davrandığını düşünürler. Şiddetli yağmurlar başladığında şemsiye fiyatlarını iki katına çıkaran dükkânlara –rasyonel ekonominin sınırları içinde hareket etmelerine rağmen– fırsatçı gözüyle bakılır.

Asıl mesele, kumar oynayan kişinin mali konumunu referans almadan, sadece belli bir kumarın olası neticelerini ele alan rasyonel davranış varsayımlarının, bahsin tutarının yaratabileceği etkiyi ve kayıptan kaçınmanın karar verme tarzlarını etkileyebileceğini görmezden gelmeleridir.

Kayıptan kaçınmanın tehlikesi, finansal açıdan anlam ifade etmese bile, bizi kaybetme hissini minimize etmeye sevk etmesidir. İnsanların evlerini kendi ödediklerinin altındaki bir tutara satmaya isteksiz olmalarının gösterdiği gibi, kayıptan kaçınma emlak sektörünü bariz bir biçimde etkilemektedir. Evin mevcut değerinden ziyade, geçmişte evi satın alırken ödedikleri tutarı –evin fiyatı düşmeye devam etse de– referans noktası olarak alırlar.

Bu soruna *ödül etkisi* eşlik eder, bu eğilim insanların şu anda sahip oldukları bir şeye, ona sahip olmadan önce biçtiklerinden daha yüksek değer biçme eğilimleridir. Diğer bir ifadeyle, insanların sırf sahip oldukları için bir şeye daha yüksek değer biçme eğilimi. *Ödül etkisi*, Kahneman’la çalışan Richard Thaler’ın bulduğu bir terimdir, insanların sahip oldukları bir şey karşılığında kabul etmeye razı oldukları (WTA)⁴ tutar ile henüz sahip olmadıkları bir şey için ödemeye razı oldukları (WTP)⁵ tutar arasındaki farkı ifade eder. Thaler, şarap koleksiyonu yapan bir ekonomi profesörünün şarabın şişesine 35 dolardan fazla para vermeyeceğini, ama satmaya gelince şişesini 100 doların altında satmayacağını anlamıştı, EUT satılmayan her şişe için 65 dolardan vazgeçildiğini söylese bile. *Ödül etkisi*, bir şeye sahip olan bir kişinin sahipliği kaybetmenin acısına bedel biçtiğini, bu sırada alıcının da malın sahipliğini almanın zevkini ölçtüğünü söyleyerek beklenti teorisini genişletmektedir.

Mirası

Kahneman’ın başta Tversky olmak üzere çeşitli kişilerle yürüttüğü araştırması, Adam Smith’ten bu yana ekonomi düşüncesinin temel dayanağını oluşturan geleneksel rasyo-

nel tercih modeline açıkça meydan okumuştur. Laboratuvar ortamında karar veren gerçek insanlar üzerinde bolca deney yaparak, bu deneyleri tekrarlayarak, bu kısayolların ve eğilimlerin rasyonel tercih teorisindeki temel zayıflıkları ifşa etmesini sağlamış ve insanların gerçekte nasıl karar verdiklerine açıklama getirmiştir. Bunu yaparak, Nobel Ödülü takdiminde de söylendiği gibi, yepyeni bir araştırma alanının temelini atmıştır.

Kahneman bu nedenle, günümüzde kendi çapında bir alan olarak görülen davranışçı ekonominin babası olarak değerlendirilir. Onunla birlikte çalışan ya da ondan ders alan ya da ondan sadece ilham alan çoğu kişi, bu alanı onun bulgularını temel alarak geliştirdi. Kahneman'ın araştırmasındaki bulguları kabul eden politikacıların ve davranışçı ekonomi ya da finansı benimseyen kişilerin sayısı giderek artmaktadır.

İngiltere'de Kabine İşleri Bakanlığı davranışları öngörmeye odaklanmış bir ekip oluşturdu, aynı zamanda Gıda ve Köy İşleri Dairesi bünyesinde, insan davranışlarını etkileyen faktörler üzerinde çalışan bir uzmanlık merkezi kuruldu. Dünyanın her yerinde, ABD'de Federal Ticaret Komisyonu, İngiltere'de Adil Ticaret Dairesi, OECD ve Avustralya'da Verimlilik Komisyonu gibi düzenleyici kurumlar, davranışçı ekonomiyi ciddiye almaya ve bazı düzenleyici politikalarını hazırlarken davranışçı çalışmalar yürütmeye çoktan başladılar. Avrupa Birliği'nin rekabet kurulu da yakın geçmişteki Microsoft vakasında (Microsoft ürünlerinin kendi tarayıcısı olan Explorer dışında, rakip tarayıcılar da sunulduğunda ısrar ettiğinde) davranışçı ekonomiye başvurdu.

Thaler'ın, Kahneman'ın insanın sahip olduğu anda eşyaya daha yüksek değer biçtiği tespitini yansıtan ve genişleten *ödül etkisi* terimini nasıl yarattığını gördük. Chicago Üniversitesi'nde davranış bilimleri ve davranışçı ekonomi profesörü olan Thaler, –insanların nasıl karar vermeleri gerektiğiyle gerçekte nasıl karar verdiklerini karşılaştıran– müspet bir tüketici tercihleri teorisi çıkarmak için Beklenti Teorisi'ni yeniden ele aldı. Hukuk profesörü Cass Sunstein ile birlikte tercihlerin nasıl

sunulduğunun kararları nasıl etkileyebileceğini tanımlamak için *tercih mimarisi* ifadesini ortaya attı.

Thaler davranışçı ekonomi düşüncesinde çok sayıda yeni başlık açtı. Sunstein ile yazdığı, kitlelere yönelik ve Kahneman'ın üç kısayolunu kullanan *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness* [Bir Yürekendirme: Sağlık, Zenginlik ve Mutluluğa Dair Kararları Geliştirme] isimli kitabı bu başlıkların bir özetini içerir. Bu kitap özellikle, politikacıların zorlayıcı olmayan politikalar kullanmak suretiyle, davranışçı ekonomiyi yasalarla insanları daha çok tasarruf etme ve daha iyi yatırımcılar olmaya teşvik etmede nasıl kullanabileceklerine odaklanır. En ünlü örnek belki de iş sözleşmelerindeki olağan seçeneğin, yeni bir işçinin, kendisi aksini talep etmediği takdirde (işverenin değil, işçinin tercihi olarak) emeklilik planına otomatik katılmasını sağlayacak biçimde revize edilebilir olması yönündeki öneridir.

Dan Ariely *Predictably Irrational* [Tahmin Edildiği Üzere İrrasyonel] kitabıyla çok satanlar listesini sallamıştı, ama muhtemelen en tanınmış Chicago'da ekonomi profesörü olan Steve Levitt ile gazeteci Stephen Dubner'ın yazdığı *Freakonomics*'tir [Ucubekonomi]. Kahneman'ın kendisi de çok sayıda ödül alan *Thinking, Fast and Slow* isimli kitabıyla davranışçı ekonominin popüleritesini artırdı. Kahneman 2013'te ABD Özgürlük Madalyası'na layık görüldü.

Artıları Eksileri

Kahneman'ın bulguları, günümüzde maliye bakanları kadar diğer devlet dairelerinde, merkez bankalarında çalışan mali politikarlardan sorumlu kişilerce giderek daha çok başvuru davranışçı ekonomi disiplininin çabucak genişlemesini sağlayan temelleri atmıştır. Kahneman'ın eski ABD Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan'den alıntılıdığı, finans piyasalarının zamanla kendi kendilerini düzeltmeleri konusunda bankaların

kendi menfaatlerine güvenmekle hata ettiğine dair 2008 tarihli itiraf, davranışçı ekonominin gelişimi açısından önemli bir olaydı.⁶

Kahneman bu kitabın başında yer alan Adam Smith'in ortaya attığı ilk teorilerle bugünün teorileri arasında bir köprü rolü üstlenmiştir. Smith'in aydınlanmış kişisel menfaat doktrini hafızalara kazınmıştır, ama Smith'in, önceki yazılarında, insanların birbirlerine “duygudaşlık” beslediklerinden, “birbirlerini mutlu kılma” arzularından bahsettiği kolayca unutulur. Kahneman, Tversky, Thaler ve diğerleriyle birlikte, insanların ve işletmelerin rasyonel karar verdiklerini düşündükleri sırada gerçekte ne yaptıklarını anlamamızı sağlayan karmaşık birçok katman eklemiştir.

Kahneman'ın çalışmaları ekonomi biliminin yeniden ekonomideki bireysel aktörlere odaklanmasını sağlamıştır.

Kahneman'ın çalışmaları ekonomi biliminin yeniden ekonomideki bireysel aktörlere odaklanmasını sağlamış ve ekonomiyi, geçtiğimiz yüzyıla hükmeden makroekonominin makro bakışından kurtarmıştır. Kuşkusuz

ekonominin tüm alanları Kahneman gibi davranışçı ekonomistlerin içgörülerıyla dönüşüm geçirmiştir. Ama öğrencileri ve takipçilerine düşen görev, davranışçı ekonominin, rasyonel tercih ve rasyonel davranış teorilerinin kifayetsiz kaldıkları yerleri göstermekten ziyade tüm ekonominin işleyişini içeren bütüncül bir teori geliştirmektir.

Akılda Kalması Gerekenler

- Psikolog olmasına rağmen, Kahneman (ve Tversky) davranışçı ekonomi alanını yaratmıştır.
- Çalışmaları rasyonel davranış teorisini ekonominin temeli olarak kabul eden ana akım düşüncenin çoğu varsayımını çürütmüştür.

- İnsanların nasıl karar verdiklerini anlamının önemine odaklanma düşüncesi, hükümetler tarafından finansal karar verme süreci ve düzenlemelere daha çok dahil edilmektedir.
- Kısıyollar ve eğilimlere dair sistemli bir düşüncenin yaratılması politika üretenlerin insanların nasıl karar verdiğini anlama ve kötü kararlardan kaçınmalarına yardımcı olma kabiliyetlerini geliştirmiştir.
- Finans piyasasındaki ani yükseliş ve düşüşlerde olumlu neticelere ve karar verenlerin kendi yeterliğine aşırı güvenmenin payı vardır.
- İnsanlar genelde almakta oldukları riskleri tam anlamıyla açıklamayı beceremezler.

Okuma Listesi:

Dan Ariely, *Predictably Irrational* (HarperCollins, 2009).

Daniel Kahneman, *Attention and Effort* (Prentice-Hall, 1973).

Daniel Kahneman, *Prospect Theory: an analysis of decision under risk* (PN, 1977).

Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow* (Penguin, 2012).

Daniel Kahneman, Paul Slovic ve Amos Tversky (ed.), *Judgment under Uncertainty: heuristics and biases* (Cambridge University Press, 1982).

Richard A. Thaler ve Cass R. Sunstein, *Nudge* (Penguin, 2009).

NOTLAR

1 ADAM SMITH: EKONOMİNİN “KURUCU BABASI”

(Sayfa 7-30)

- 1 A. Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Çev. Haldun Derin. İş Kültür Yayınları, X. Baskı, 2015, İstanbul. Tüm alıntılar bu çeviridendir. (ç. n.)
- 2 İngiliz yazar Norman Hunter’ın yazdığı on üç kitaplık dizinin “dalgın profesör” arketipine karşılık gelen başkahramanı. (ç. n.)
- 3 <http://www.discovery.org/a/2073>. (y. n.)
- 4 Ofcom (The Office of Communications), Ofwat (The Office of Water), Ofgem (The Office of Gas and Electricity Markets), ORR (The Office of Rail and Road). Sırasıyla iletişim, su, gaz ile elektrik, demiryolları ile karayolları sektörlerinden sorumlu, bu sektörlerde rekabeti düzenleyen düzenleyici otoritelerin isimlerinin kısaltılmış hali. (ç. n.)
- 5 James Harington’ın (1611-1677) yazdığı *The Commonwealth of Oceana* isimli eserde yer alan hayali cumhuriyet. (ç. n.)
- 6 Thomas More’un (1478-1535) yazdığı *Utopia* isimli eserde yer alan hayali ada. (ç. n.)

2 DAVID RICARDO: GÖÇMENLİKTEN BEYEFENDİLİĞE

(Sayfa 31-49)

- 1 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRES-S+20090323IPR52329+0+DOC+XML+V0//EN>
- 2 <http://www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive/2215/MFS-Windfall-Survey.aspx>
- 3 S. Agarwal ve K. Qian, “Consumption and Debt Response to Fiscal Stimuli: evidence from a large panel of consumers in Singapore”, Institute of Real Estate Studies, National University of Singapore, Çalışma Sunumları (Şubat 2013).

3 KARL MARX: YENİK KAHRAMAN MI?

(Sayfa 51-68)

- 1 *Archiv für die Geschichte des Sozialismus*, x (1992), D. McLellan, *Karl Marx: a biography* (Macmillan Press, 2006) içinde.
- 2 Tüm alıntıların çevirisi Yordam Kitap baskısından alınmıştır. (ç. n.)
- 3 J.E. Elliott, “Marx’s Grundrisse: Vision of Capitalism’s Creative Destruction”, *Journal of Post Keynesian Economics*, Sayı 1(2) (Kış 1978-79), s. 148-169.
- 4 NINA (No Income, No Asset (Gelirsiz, Varlıksız)) kısaltmasının değiştirilmiş halidir. Açılımı “No Income, No Asset, No Job”, yani “Gelirsiz, Varlıksız, İşsiz”dir. Yüksek

risk grubunda bulunan yani kredi notu düşük olan tüketicilere, birincil piyasa yerine çok daha yüksek olan ikincil piyasa faiz oranlarıyla verilen kredileri ifade etmektedir. (ç. n.)

- B. Groom, 'ILO reports rebound in CEO pay', *Financial Times*, 3 Haziran 2013. <http://www.ft.com/cms/s/0/78568d54-ca19-11e2-af47-00144feab7de.html#axzz2iXfMC-G7E>
- 6 R. Blundell vd., 'What can wages and employment tell us about the UK's productivity puzzle?', Institute for Fiscal Studies, Haziran 2013.
- 7 "Engels to Bernstein", F. Engels, *Werke* (Berlin: Dietz, 1956-90), xxxv.388.

4 ALFRED MARSHALL: MİKROEKONOMİ GELİYOR (Sayfa 69-86)

- 1 R. Coase, "Alfred Marshall's Mother and Father", *History of Political Economy*, 16(4) (Kış 1984), s. 519-27.
- 2 Cambridge'de matematik bölüm birincilerine verilen isim. (ç. n.)
- 3 Cambridge Üniversitesi'nde önlisans öğrencilerinin lisans ve yüksek lisans derecelerine hak kazanmak için girdikleri sınava ve önlisans öğrencilerinin aldığı temel eğitime verilen isim. Burada kastedilen ekonomi ve politikanın aynı temel eğitim havuzundan çıkarılıp bağımsız birer disipline dönüştürülmesidir. (ç. n.)
- 4 Parasal olmayan faktörlerin toplandığı "ceteris paribus" adını verdiği kefe. (ç. n.)
- 5 Londra borsasına (London Stock Exchange) kote şirketler. (ç. n.)

5 JOHN MAYNARD KEYNES: ÇIKIŞ, İNİŞ, ÇIKIŞ... VE YİNE İNİŞ... (Sayfa 87-111)

- 1 Londra'da hükümet ofislerinin bulunduğu mahalle. (ç. n.)
- 2 *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Cilt. 16, ed. E. Johnson ve D. Moggridge (Cambridge University Press, 2012), s. 471.
- 3 Keynes'in AD/AS analizinde kullanıldığı kavram, "total demand" değil, "aggregate demand"dir (AD), Türkçeye "toplu talep" olarak çevrilebilir ancak genel olarak "total demand"ın karşılığı olan "toplam talep" ifadesiyle karşılanmaktadır. Aynı durum "aggregate supply" (AS) [toplu arz] ve "aggregate growth" [toplu büyüme] için de geçerlidir. Bazı çevirilerde "derneşik talep", "derneşik arz" ve "derneşik büyüme" olarak karşılanırsa da, çevirinin devamında yerleşik ifadeyi kullanmayı tercih ettik. (ç. n.)
- 4 *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Çev. U. S. Akalın, Kalkedon Yayınları, II. Basım, 2010. (ç. n.)
- 5 Marginal propensity to consume. (ç. n.)
- 6 Marginal propensity to save. (ç. n.)
- 7 Keynes'in "pushing on a string" ifadesi. İpi ucundan çekebilirsiniz, ama itemezsiniz. (ç. n.)
- 8 P. Samuelson, 'The Impact of the General Theory', *Econometrica*, Temmuz 1946.

- 9 W.A. Mackintosh, 'Keynes as a Public Servant', *Canadian Journal of Economics*, Sayı 13 (Ağustos 1947), s. 379-83.
- 10 Paul Davidson, *John Maynard Keynes* (Palgrave Macmillan, 2007).
- 11 <http://www.guardian.co.uk/politics/2008/oct/20/economy-recession-treasury-energy-housing>
- 12 James Chambers, Elroy Dimson ve Justin Foo, "Keynes the Stock Market Investor: the inception of institutional equity investing". <http://ssrn.com/abstract=2023011>

6 FRIEDRICH HAYEK: ÖRNEK LİBERTER

(Sayfa 113-136)

- 1 Richard Kahn, James Meade, Joan Robinson, Austin Robinson ve Piero Sraffa gibi Keynesçi ekonomistlerin oluşturduğu grup. (ç. n.)
- 2 Avusturya iktisatçılarına göre "bilgi" hayli değişken, çok yönlü ve dağınıktır. Burada kastedilen "enformasyon" değil, yeni veri akışıyla güncelenen, sabit olmayan "bilgi"-dir. (ç. n.)
- 3 F.A. Hayek, 'The Use of Knowledge in Society', *The American Economic Review*, Sayı XXXV(4) (Eylül 1945), s. 519-30.
- 4 İngiltere'de muhafazakar partinin merkez örgütüne verilen isim. (ç. n.)

7 MILTON FRIEDMAN: PARASALCILIĞIN BABASI

(Sayfa 137-155)

- 1 İtibari para. Hükümet kararıyla tedavüle sokulan, herhangi bir madene endeksli olmayan, taklit edilemeyecek şekilde imal edilmiş, mal ve hizmet alışverişi için kullanılan kâğıt para. (ç. n.)
- 2 Non-accelerating inflation rate of unemployment. (ç. n.)
- 3 A. Schwartz, 'Bernanke is fighting the last war', *Wall Street Journal*, 18 Ekim 2008.

8 PAUL SAMUELSON: NEOKLASİK SENTEZÇİ

(Sayfa 157-179)

- 1 "Bu uzmanlaşma çağında, kendimi kimi zaman son "genel" ekonomist olarak görürüm." http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1970/samuelson-bio.html
- 2 'An Interview with Paul A. Samuelson', Paul Samuelson-William Barnett, *Inside the Economist's Mind* (Wiley/Blackwell, 2007).
- 3 P. Samuelson, 'Lord Keynes and the General Theory', *Econometrica*, 14 (1946), 187-99.
- 4 <http://www.theatlantic.com/politics/archive/2009/06/an-interview-with-paul-samuelson-part-one/19572/>

- 5 Paul A. Samuelson, "The Pure Theory of Public Expenditure", *The Review of Economics and Statistics*, Sayı 36(4) (Kasım 1954), s. 387-9.
- 6 W. Nordhaus, "Paul Samuelson and Global Public Goods: a commemorative essay for Paul Samuelson" (5 Mayıs 2005) <http://www.econ.yale.edu/~nordhaus/homepage/PASandGPG.pdf>
- 7 Overlapping generations. (ç. n.)
- 8 <http://www.voxeu.org/article/paul-samuelson-incomparable-economist>
- 9 M. Szenberg, L. Ramrattan ve A.A. Gottesman (ed.), *Samuelsonian Economics and the Twenty-First Century* (Oxford University Press, 2006).

9 GARY BECKER: GERÇEK DÜNYADA EKONOMİ (Sayfa 181-202)

- 1 Sarmaşık Birliği. ABD'nin kuzeydoğusundaki üniversite birliğine bağlı üniversitelerden biri olan Princeton kastediliyor. (ç. n.)
- 2 1948-1994 yılları arasında Güney Afrika'da uygulanan, ırk ayrımına yasal meşruiyet kazandırmış rejim. (ç. n.)
- 3 Barbara Bergmann, 'Becker's Theory of the Family: preposterous conclusions', *Challenge*, Sayı 39(1) (Ocak-Şubat 1996).
- 4 Nancy Folbre ve Julie Wilson, 'For Love or Money – or Both?', *The Journal of Economic Perspectives*, Sayı 14(4) (Sonbahar 2000), s. 123-40.
- 5 Gary Becker, 'Economics Analysis and Human Behaviour', Ed. J. Green ve J.H. Kagel, *Advances in Behavioural Economics*, Sayı 1 (Ablex Publishing Corp., 1987).
- 6 Gary Becker, 'Crime and Punishment: an economic approach', *Journal of Political Economy*, Sayı 76(2) (Mart-Nisan 1968), s. 169-217.
- 7 Ole Røgeberg, 'Taking Absurd Theories Seriously: economics and the case of rational addiction theories', *Philosophy of Science*, Sayı 71 (2004), s. 263-85.
- 8 G. Becker, M. Grossman ve K.M. Murphy, 'An Empirical Analysis of Cigarette Addiction', *American Economic Review*, Sayı LXXXIV (1994), s. 396-418.
- 9 <http://uchicagolaw.typepad.com/beckerposner/>
- 10 Gary Becker ve Kevin Murphy, 'Have We Lost the War on Drugs?', *Wall Street Journal*, 4 Ocak 2013.

10 DANIEL KAHNEMAN: EKONOMİ PSİKOLOĞU (Sayfa 203-222)

- 1 Expected utility theory. (ç. n.)
- 2 Daniel Kahneman ve Amos Tversky, *Econometrica*, Sayı 47(2) (Mart 1979), s. 263-92.
- 3 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (1759), Bölüm VI:1.
- 4 Willing to accept. (ç. n.)
- 5 Willing to pay. (ç. n.)
- 6 Jeremy Clift, 'Questioning a Chastened Priesthood', *Finance & Development*, Sayı 46(3) (Uluslararası Para Fonu, Eylül 2009).

"Ekonomik düşüncenin, yaşadığımız dünyayı 250 yılı aşkın bir süredir nasıl şekillendirdiğini bilmek isteyenlere kolay anlaşılır ve yararlı bir rehber."

Larry Elliot, ekonomi editörü, *The Guardian*

"Phil Thornton'ın yaptığı 'on büyük ekonomist' seçimine itiraz etmek zor. Her birini başarıyla tasvir ediyor, ekonomi bilimiyle ilişkilerini açık, anlaşılır ve sürükleyici bir şekilde anlatıyor."

David Smith, ekonomi editörü, *The Sunday Times*.

Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx, Alfred Marshall, John Maynard Keynes, Friedrich Hayek, Milton Friedman, Paul Samuelson, Gary Becker, Daniel Kahneman... Dünyaca tanınan, eserleri ve düşünceleri zamana yenik düşmemiş bu büyük ekonomistler, politikacıları felsefeleriyle etkilemiş, siyasi partiler doğmasına yol açmış, yaşam tarzımız üzerinde sarsıcı etkiler bırakmışlardır. Kimdir bu insanlar ve toplumsal yaşamda nasıl böylesine derin izler bırakabilmişlerdir? Onlardan neler öğrenebiliriz?

Phil Thornton, her biri ekol olmuş bu on büyük ismin bir döneme damgasını vurmuş düşüncelerini çok kolay anlaşılır bir şekilde özetlerken, aile ve eğitim geçmişlerini, sosyal durumlarını da keşfe çıkıyor; sonra da bıraktıkları mirası ve günümüzde taşıdıkları önemi eleştirel bir gözle değerlendiriyor.

Büyük Ekonomistler, iktisat tarihine ilgi duyanlar için çok faydalı bir giriş kitabı.

KDV dahil fiyatı
26 TL